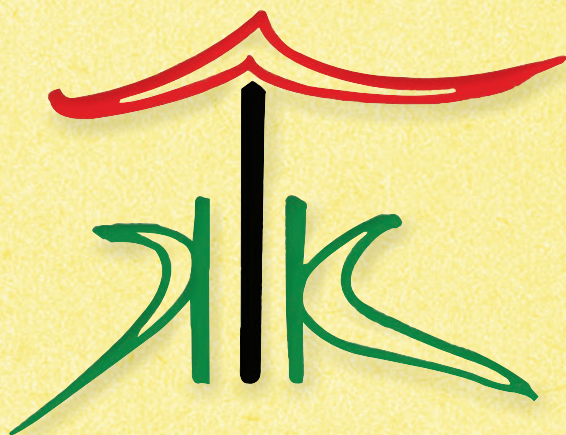

„Közel, s Távol” VII.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból
2016. 2. kötet*

„KÖZEL, S TÁVOL” VII.

Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásából
2016

2. kötet

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-17-0025) valósult meg.

A tanulmányokat lektorálták:

Birtalan Ágnes (B.K., V.B.), Hahner Péter (G.L.), Hasznos Andrea (K.F.), Bayarma Khabtagaeva (G.B.), Négyesi Mária (K.M.), Niederreiter Zoltán (L.H., Ny.M.), Umemura Yuko (T.T.)

Eötvös Collegium

Budapest, 2017

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztők: Doma Petra, Takó Ferenc

Copyright © Eötvös Collegium 2017 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkálatokat a Pátria Nyomda Zrt. nyomdaüzeme végezte.

1117 Budapest, Hunyadi János út 7

Felelős vezető: Orgován Katalin

ISBN 978-615-5371-99-8

Tartalomjegyzék

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ.....	7
TÓTH TAMÁS	
Vizuális Kelet-reprezentációk a XX. század eleji magyar orienta- listák távol-keleti útinaplóiban.....	11
BÁN KORNÉLIA	
„Akik lósörényen növekedtek” <i>A ló élete és halála a mongol hagyományos műveltségben</i>	33
VERES BALÁZS	
A régi és az új határán – Dasdordzsdín Nacagdordzs művészete a metaforák tükrében.....	51
LÓRINCZ HUBA	
A BM 1930-5-8,218-as számú ninivei füstölőállvány funkcionális és ikonográfiai elemzése*.....	67
NYITRAI MÓNICA	
Oroszlánok az ókori Mezopotámiában.....	93
KÖVI FRANCISKA	
A II. századi Róma és Egyiptom. <i>Hadrianus, az utazó császár</i>	117
GÉGÉNY LEVENTE	
Egyiptomi futár. <i>Napóleoni propaganda a Courier de l'Égypte és a La Décade égyptienne cikkein keresztül, különös tekintettel a brit-francia konfliktusra</i>	139
GREZSA BENCE	
A szóösszetételek és a szimbólumok kapcsolata az aral-kaszpi kipcsak nyelvekben.....	155
KOVÁCS MÁRTA	
Fejedelem a bíróság előtt Az 1874–1875-ös barodai mérgezési ügy és annak hatása India kormányzására.....	167
Abstracts.....	181
Contributors.....	185

Szerkesztői köszöntő

Az Olvasó a VII. „Közel, s Távol” Orientalisztika Konferencia előadásaiból született tanulmányok második kötetét tartja a kezében. Nagy örömünkre szolgál, hogy a rendezvény előadói közül olyan sokan nyújtották be hozzánk tanulmányukat, hogy a konferencián elhangzott előadások két kötetben jelenhetnek meg. Nagyon örültünk emellett annak, hogy ez alkalommal is több olyan előadót fogadhattunk a rendezvényen, aki korábban is jelentkezett a „Közel, s Távol” Konferenciákra, ugyanakkor épp ilyen örömmel fogadtuk azokat az előadókat is, akik először vettek részt az immár nagy múltra visszatekintő orientalisztikai találkozón. E köszöntő írásakor már folyamatban van a VIII. „Közel, s Távol” kötet szerkesztése, és hamarosan beérkeznek hozzánk a IX. rendezvény előadásaiból született tanulmányok is. Reméljük, hogy a „Közel, s Távol” Konferenciákat a továbbiakban is az ország számos egyetemének Hallgatói tisztelik meg jelenlétükkel, ezáltal is lehetőséget teremtve arra, hogy a magyarországi orientalisták között szakmai eszmecsere alakuljon ki. Ezúton köszönjük meg minden Oktató, Kutató, Tanszéki Adminisztrátor, az Eötvös Collegium vezetése és minden velünk dolgozó Hallgató kitartó segítségét, amely nélkül a konferenciák és a kötetek nem jöhettek volna létre.

2017. december 27.

*Doma Petra
Takó Ferenc*

A kötetben a kínai szavak átírására egységesen a pinyin, a japán szavak esetében a Hepburn-átírást alkalmazzuk, a másképp fordított idézetek és a hivatalosan más átírásban használt (elsősorban szerző-) nevek kivételével. Egyéb esetekben a magyar szakirodalomban is ismert és elfogadott átírásokat használjuk. Internetes hivatkozások esetén az elérési utat és a letöltés dátumát a Felhasznált irodalomban közölt tételnél adjuk meg, a jegyzet csak akkor tartalmazza, ha ez a hivatkozás leginkább egyértelmű módja. A letöltés dátuma a tétel végén szögletes zárójelben áll, s ugyancsak szögletes zárójelben adjuk meg a bibliográfiai tételek végén a fordító nevét. Az idegen nyelvű művek teljes címének olvasatát és fordítását az adott tanulmány bibliográfiája tartalmazza.

Tóth Tamás

Vizuális Kelet-reprezentációk a XX. század eleji magyar orientalisták távol-keleti útinaplóiban

Bevezetés

Tanulmányomban a XX. század első felében tevékenykedő négy magyar orientalista, Baráthosi Balogh Benedek (1870–1945), gróf Vay Péter (1863–1948), Gáspár Ferenc (1861–1923) és Bozóky Dezső (1871–1957) 1906 és 1911 között megjelent távol-keleti útinaplóiban közölt fényképmelléletek elemzésén keresztül vizsgálom, hogy az említett szerzők milyen vizuális Kelet-reprezentációkat közvetítettek a magyar olvasók felé. A vizsgálat tárgyát képező kötetek szerzőit a hazai japanológia, koreanisztika és sinológia kapcsolattörténeti szempontból egyaránt fontos személyeknek tekinti, hiszen a XX. század eleji magyar olvasóközönség elsősorban az ő útleírásaik által szerezhette a távol-keleti országokkal kapcsolatban behatóbb ismereteket. Habár textuális közléseiket az említett diszciplínák kutatói többnyire behatóan tanulmányozták, a kötetekben található fotómelléletek kritikai elemzése jórészt háttérbe szorult a kutatások során. Úgy gondolom, az adott távol-keleti országokról hazánkban kialakult képekre nem csak a textuális, hanem a vizuális reprezentációk, tehát az orientalisták által közölt fényképek is hatást gyakoroltak. Épp ezért fontosnak tartottam megvizsgálni, milyen Japán-, Korea- és Kína-reprezentációk olvashatók ki ezekből a melléletekből. Filipa Lowndes Vicente néhány évvel ezelőtti vizsgálódása pedig ismét csak arra sarkalja a mai Kelet-kutatókat, hogy kritikusan kezeljék a korabeli utazók által kiadott képanyagokat. A portugál történész tanulmányában bebizonyította, hogy egy korabeli orientalista egyik fotója, amellyel tudományos elismertséget szerzett magának, valójában egy stúdióban készült, a képen látható indiai „pogány őslakosok” pedig keresztények, sőt az indiai tudományos élet meghatározó alakjai.¹ Kutatói attitűdömre nagy

¹ Filipa Lowndes VICENTE, „A Photograph of Four Orientalists (Bombay, 1885): Knowledge

hatást gyakorolt Edward W. Said, a posztkolonialista iskola megalapítója, aki a következőképpen értelmezi az orientalizmust:

Az orientalizmus jelenségét tárgyalhatjuk, értékelhetjük úgy, mint a Keletről való gondolkodás intézményesült formáját: a határozott kijelentésekben, a „megcáfolhatatlan” nézetekben, a jelenségek leírásában, a Kelettel kapcsolatos stúdiumok oktatásában, a keleti világ pacifikálásában és leigázásában testet öltő gondolkodását. Az orientalizmus tehát nem egyéb, mint a Kelet meghódítását, átformálását és a felette való uralom megszerzését célul kiűző nyugati viselkedésminta.²

Az *Orientalizmus*ban tárgyalt elméleteket az elmúlt évtizedek során sok komoly kritika érte, nagyrészt annak esszencializmusa miatt. Úgy gondolom azonban, helytálló Said felvetése, miszerint az orientalizmus értelmezhető egy olyan viselkedésmintaként, amely átvételével a Keletet vizsgáló kutatók – még ha nem is voltak tisztában vele – gyakorlatilag mindannyian ugyanazon átörökölt kód, az orientalista hagyomány alapján írták le az adott országok népét, kultúráját. Mint máshol írja Said:

A Kelet másságát egyikük sem vonta kétségbe, ahogy furcsaságát, elmaradottságát, csöndes közömbösségét, nőiesen befogadó lágyságát,³ renyhe alakíthatóságát sem kérdőjelezte meg senki; ezért láthatta minden Kelettel foglalkozó szerző [...] a Kelet világát olyan helyszínek, mely igényli a Nyugat figyelmét, melynek szüksége van a nyugatiak rekonstrukciós erőfeszítéseire, megváltó missziójára.⁴

A leírások, sőt már a megfigyelés is sztereotip prekonceptiókon alapult, amelyek a Nyugatot mint változó, racionális, maszkulin világot képzelik el, szemben a statikus, irracionális, feminin Kelettel. Ebben a gondolatmenetben természetesen kifejeződik az orientalista hagyomány sajátossága, miszerint a nyugat-európai társadalmi nemi sztereotípiákat a földrajzra vetíti ki.

Habár Said elsősorban szövegekkel foglalkozott, beszélhetünk vizuális orientalizmusról is. Az orientalista festészet kutatása nagy hagyománnyal

Production, Religious Identities, and the Negotiation of Invisible Conflicts”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, LV/2–3 (2012), 603–636.

² Edward W. SAID, *Orientalizmus*, Európa, Budapest, 2000, 12.

³ Úgy gondolom, ez hibás fordítás. Az eredeti szövegben „feminine penetrability” szerepel, ami inkább „feminin penetrálhatóság”-nak fordítható, hiszen valaminek a befogadójellege és a penetrálhatósága, tehát áthatolhatósága nem ugyanazzal a jelentéssel bír.

⁴ SAID, *i.m.*, 354.

rendelkezik, az orientalista fotográfia átfogó vizsgálata azonban csak az elmúlt évtizedekben vette kezdetét. Itt elsősorban Ken Jacobson,⁵ Eric Millet,⁶ Eleanor M. Hight és Gary D. Sampson⁷ kutatásait említeném meg.

A fotográfia kutatói általában véve egyetértenek abban, hogy a fényképezészet a tematikát illetően alapvetően a festészet hagyományait követi. Ahogy Roland Barthes írja: „a Festmény szelleme mind a mai napig kísérti a Fotográfiát”.⁸ Hight a Japánban készült orientalista fényképek kutatása során arra a megállapításra jutott, hogy az utazók által készített fotók többnyire négy témát öleltek fel: táj, bennszülöttek, mindennapok, portrék.⁹ Az általam vizsgált képek esetében azonban azt tapasztaltam, hogy a „bennszülöttek” és a „mindennapok” témáit meglehetősen nehéz elválasztani, hiszen a fotók sok esetben ábrázolnak helyeket mindennapi (vagy mindennapinak beállított) szituációkban. Ugyanakkor sok olyan képpel találkoztam, amelyek leginkább az „építészet” témájába illeszthetők bele.

A fotók vizsgálata során alkalmazott módszertan kialakításakor a fentiek mellett más szempontokat is figyelembe vettem. Egyrészt, hogy elkerüljem a prekoncepciók alapján történő forrásszelektálás kritikáját – amellyel egyébként többek között Jacobson is vádolta a posztkolonialista kutatókat¹⁰ –, a vizsgálatba 779 képet¹¹ vontam be, függetlenül azok témájától vagy beállításától. Másrészt az általam felhasznált útinaplók gyakran számos olyan országról közöltek fotókat, amelyek ugyan az orientalizmus tárgykörébe esnek, de az összehasonlíthatóság miatt kizártam őket a vizsgálatomból, s csak azokban az országokban készült fotókat dolgoztam fel, melyekről a négy orientalistából legalább kettő beszámolt művében. Így a vizsgálat alapjául szolgáló forrásanyagot az Oroszországban, Kínában, Koreában és Japánban készült fotók képezik. Oroszország ugyan az orientalista hagyomány szerint nem tartozik

⁵ Ken JACOBSON, *Odaliskues and Arabesques: Orientalist Photography 1839–1925*, Bernard Quaritch Ltd., London, 2007.

⁶ Eric MILLET, *Orientalist Photographs: 1870 – 1950*, Flammarion, Paris, 2008.

⁷ Eleanor M. HIGHT – Gary D. SAMPSON (ed.), *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place*, Routledge, London és New York, 2004.

⁸ Roland BARTHES, *Világoskamra*, Európa, Budapest, 1985, 38.

⁹ Eleanor M. HIGHT, „The Many Lives of Beato's »Beauties«”. Eleanor M. HIGHT – Gary D. SAMPSON (ed.), *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place*, Routledge, London–New York, 2004, 126–158, 126.

¹⁰ JACOBSON, *i.m.*, 87.

¹¹ A *Dai Nipponban* 76, A *Kelet császárai és császárságaiban* 125, a *Két év Keletáziában* két kötetében 469, A *Föld körül* ötödik kötetében pedig 109 elemzésre alkalmas fotó szerepel.

egyértelműen a Kelethez, sőt, mint gyarmatosító, keresztény hatalom, sokkal inkább a Nyugathoz sorolható, de pontosan ezért érdekes megvizsgálni, hogy az itt készült fotók mennyiben mutatnak egyezést vagy eltérést a többi területen készült képekhez képest.

A fotókról gyakran nehezen lehet eldönteni, hogy a kötet szerzője készítette vagy vásárolta azokat. Ahogy Jacobson megjegyzi, még annak a meghatározása is problematikus, hogy az adott fotót nyugati vagy helybéli fényképész készítette-e, hiszen európai vagy amerikai tulajdonban lévő stúdiók is gyakran alkalmaztak helyieket, de Japánban például japán fényképészek is felvettek nyugati asszisztenseket.¹² Ez azonban a vizsgálat szempontjából lényegtelen, hiszen a vizuális reprezentációt nem a képek készítésének módja, hanem a kötetekbe beválogatott képmelléletek összetétele határozza meg.

A vizsgált képeket öt kategóriába rendeztem aszerint, hogy mit állítottak középpontba, mi volt a leghangsúlyosabb elem a képen. Ezek a következők: táj, építészet, helyiek, portré, város vagy utca. Az első négy kategóriát fentebb már megindokoltam. Az ötödik kategória egy kis magyarázatra szorul. A képek első megtekintése után úgy véltem, az Oroszországban készült fotók egy jelentős része egy város látképét vagy egy-egy városi utcát, teret ábrázol, míg ugyanez a többi országgal kapcsolatban nem volt megfigyelhető. E kategória létrehozását tehát előzetes feltevésem próbájának szántam. Vizsgáltam továbbá azt is, hogy azokon a képeken, amelyek a helyi lakosságot állítják a középpontba, valamint a portrékon milyen arányban találhatunk nőket. Itt ismét a posztkolonialista kritika azon gondolata vezérelt, miszerint az orientalisták a Keletet egy feminin világgént ábrázolták. Eszerint tehát a Kínában, Koreában és Japánban készült képeken magasabb arányban kellene szerepelnie női alakoknak. Tisztában vagyok vele, hogy a fényképek tematizálása némileg önkényesnek tűnhet, sőt meglehet, más kutatók esetleg nem minden képet tennének ugyanabba a csoportba. Úgy gondolom azonban, ha néhány esetben megkérdőjelezhető is a döntésem, olyan egyértelmű tendenciák rajzolódtak ki e vizsgálati módszer segítségével, amelyeket más módszerekkel talán csak kevésbé hatékonyan lehetett volna kimutatni. Vizsgálatom kezdetétől tisztában vagyok tehát annak szubjektivitásával. Célom így elsősorban az, hogy eredményeimmel felhívjam a figyelmet a távol-keleti utazók által bemutatott fotográfiai kritikai elemzésének fontosságára.

¹² JACOBSON, *i.m.*, 86.

A vizsgált orientalisták

Baráthosi Balogh Benedek¹³ turanista közíró, néprajzkutató és iskolaigazgató 1870. április 4-én született a háromszéki Lécfalván. Keleti utazásait 1903-as japán útja indította, ezt követően egészen az 1930-as évekig rendszeresen vállalkozott néprajzi gyűjtő utakra, bejárta csaknem az egész Távol-Keletet. Utazásainak fő célja az úgynevezett turáni népek felkutatása, a velük kapcsolatos nyelvi és néprajzi anyagok gyűjtése volt. Élete során több mint húsz könyvet írt. Első művét, a három kötetes *Dai Nippon* első japán útjáról hazatérve adta ki 1906-ban, ennek első kötete, az *Utirajzok* című nagy népszerűségnek örvendett, még ugyanebben az évben újra kiadták *Dai Nippon (Kelet csodái)*¹⁴ címmel. 1926 és 1937 között jelentette meg a *Baráthosi Turáni Könyvei* című, eredetileg 24 kötetesre tervezett sorozatot, amelyből végül 18 került kiadásra. Ezek közül Japánnal két kötet foglalkozik, de szerepel benne Kínát és Koreát bemutató munka is.

Vay Péter püspök és misszionárius a magyar főnemesi Vay család leszármazottjaként, gróf Vay László másodszülött fiaként született 1864-ben a Pest megyei Gyónon. 1883 és 1884 között Genfben, majd Angliában tanult. 1891 és 1898 között a római Gregoriana Pápai Egyetemen tanult teológiát. Első pápai megbízatása a spanyol udvarba szólt, a második pedig Angliába, ahol Viktória királynőt köszöntötte uralkodásának gyémántjubiléumán. 1898-ban szentelték pappá Esztergomban, majd apát lett az esztergomi egyházmegyében, ezt követően püspökké terjesztették elő, később pedig apostoli protonotárius (pápai főjegyző) címet kapott, de sosem vállalt helyhez kötött egyházi hivatalt. 1924-es kolostorba vonulásáig szinte folyamatos missziós tevékenységet folytatott a világ számos táján. Több alkalommal is járt a Távol-Keleten, első ízben 1902 és 1903 között. Erről a missziós útjáról írta meg *Kelet Császárai*

¹³ Baráthosi Baloghról ld. bővebben: HOPPÁL Mihály (szerk. és bev.), *Baráthosi Balogh Benedek: Távoli utakon*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1996.; CSOMA Mózes, „Baráthosi Balogh Benedek a Csoszon-dinasztia végnapjait élő Koreai-félszigetről”, *Távol-keleti Tanulmányok*, I/1 (2009), 111–124.; FARKAS Ildikó, „Japán megjelenése Magyarországon a 19–20. század fordulóján”. FARKAS Ildikó – SZERDAHELYI István – UMEMURA Yuko – WINTERMANTEL Péter (szerk.), *Tanulmányok a magyar–japán kapcsolatok történetéből*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest., 2009, 63–88.; UMEMURA Yuko, *A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró életpályája a japán–magyar kapcsolatok tükrében*, Gondolat, Budapest, 2006.; TÓTH Tamás, „A Kelet–Nyugat dichotómia Baráthosi Balogh Benedek Dai Nippon című művében”. TAKÓ Ferenc (szerk.), *„Közel, s Távol” III.*, Eötvös Collegium, Budapest., 2014, 267–277.

¹⁴ BARÁTHOSI BALOGH Benedek, *Dai Nippon (Kelet csodái)*, Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest, 1906.

és *Császárságai*¹⁵ című könyvét. Keleti utazásáról több nyugat-európai sajtóorgánus is beszámolt, előadásokat is tartott a világ több nagyvárosában.¹⁶

Gáspár Ferenc, az Oszrák-Magyar Monarchia későbbi hajóorvosa 1861-ben született Szilágysomlyón. Bécsben orvosi oklevelet szerzett, majd belépett a haditengerészetbe. 1885–1886-ban részt vett a Frundsberg gőzfregatt ázsiai útján, öt évvel később pedig a Zrínyi gőzkorvett kelet-ázsiai missziós körútján. Termékeny író volt, útleírásai nagy szerepet játszottak a magyar tengerészeti irodalom megteremtésében. 1892-ben jelent meg *Negyvenezer mérföld vitorlával és gőzzel* című útleírása, amelyet többször újra kiadtak. Az első magyarok között jutott el a Koreai-félszigetre és szintén első magyarként ismertette meg Koreát a hazai közönséggel. 1893-ban kilépett a haditengerészetből, de kereskedelmi hajók orvosaként továbbra is járta a világot, egészen 1907-ig, amikor Budapesten telepedett le.¹⁷ 1908-ban jelent meg *A föld körül*¹⁸ című munkájának ötödik kötete, amelyben beszámol utazásáról Ausztrália és a Csendes-óceán térségében, majd Kínáról, Koreáról és Japánról közöl szövegeket. Japánban alig néhány hetet tartózkodott, így leírásai olykor nagyon felületesek.¹⁹

Bozóky Dezső császári és királyi sorhajóorvos 1871-ben született Nagyváradon. Orvosi oklevelét 1894-ben Budapesten szerezte. A haditengerészet orvosaként több mint két évet töltött a Távol-Keleten. Élményeiről beszámolókat küldött a *Pesti Hírlapnak* és a *Budapesti Hírlapnak* is. Összegyűjtött írásaiból jelentette meg 1911-ben a *Két év Keletáziában*²⁰ című kétkötetes útinaplóját, amelynek első kötete Kínát és Koreát, a második Japánt mutatja be. Utazását követően előbb civil orvos, utána 1912-től a Rimamurányi-Salgótarjáni Acélművek kórházának vezető orvosa lett, majd Nagyváradon magánorvos. Később Budapestre költözött, ahol 1957-ben bekövetkezett haláláig élt. Távol-keleti szolgálata idején vásárolt tárgyait halála előtt a Hopp Ferenc

¹⁵ VAY Péter, *Kelet császárai és császárságai*, Franklin-Társulat, Budapest, 1908.

¹⁶ GÁSPÁR Annamária, „Gróf Vay Péter. Egy elfeledett Ázsia-kutató és misszionárius munkássága”, FAJCSÁK Györgyi – UMEMURA Yuko (szerk.): *Ukijo-e, az elillanó világ képei*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2010, 82–107.

¹⁷ CSOMA Mózes, *Magyarok Koreában*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009, 18–27.

¹⁸ GÁSPÁR Ferenc, *A Föld körül*, 5. köt., *Ausztrália: Csendes-óceáni szigetek, Japánország, Khina, Szibíria*, Singer és Wolfner, Budapest, 1908.

¹⁹ UMEMURA Yuko, „Japán magyar szemmel – a Magyarországon megjelent korai japanológiai könyvek tükrében”, FAJCSÁK Györgyi – UMEMURA Yuko (szerk.): *Ukijo-e, az elillanó világ képei*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2010, 14–49, 26–27.

²⁰ BOZÓKY Dezső, *Két év Keletáziában*. 1–2 köt., a szerző saját kiadása, Nagyvárad, 1911.

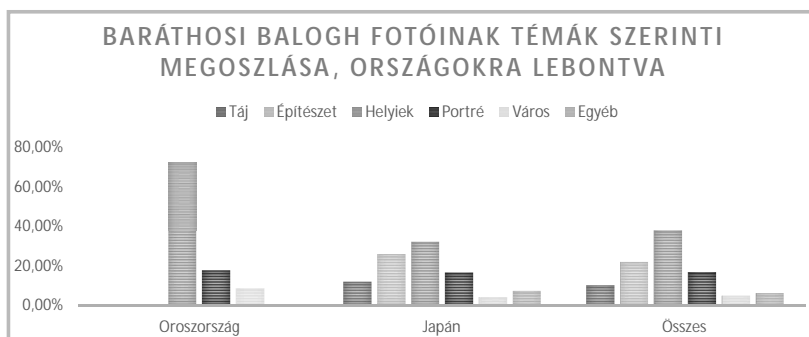
Kelet-ázsiai Múzeumnak ajándékozta.²¹ A vizsgált szerzők közül ő az, akinek a képei között egészen bizonyos, hogy nagy arányban találhatunk saját készítésűeket. Munkásságának ismertetésekor Umemura Yuko kiemeli, hogy Bozóky fotóinak száma és minősége bámulatba ejtő a kor fényképezési technológiáinak ismeretében.²²

Kelet-reprezentációk a fotómellékletek alapján

Baráthosi Balogh Benedek *Dai Nippon (Kelet csodái)* című kötetében található fotók illeszkednek leginkább az általam meghatározott első négy kategóriába (1. ábra). A képek többsége az építészettel és a helyiakkal kapcsolatos, de a vizsgált orientalisták közül az ő kötete tartalmaz a legnagyobb arányban portrékat is. Az Oroszországban készült fotók közül majdnem mindegyik a helyi lakosságot ábrázolja, oroszok azonban csak egy képen szerepelnek, a többi fotón az ott élő kisebbségek, kirgizek, burjátok, baskírok láthatók. (1. kép) A japán fotók döntő többsége tradicionális épületeket, templomokat, kapukat, szentélyeket, teaházakat ábrázol. A helyiekről készült fotók majdnem 60%-án nőket láthatunk, akiknek a többsége gésa vagy gésatanonc (egyik szerző sem tesz különbséget, mindannyian a gésa szót használják). (2. kép) Feltűnő, hogy a vizsgált orientalisták közül Baráthosi Balogh közölte a legkevesebb képet a japán városokról, utcákról. Míg az Oroszországról szóló részben egyetlen tájkép sem szerepel, itt a képek több mint 10%-át ezek képezik. A *Dai Nippon*ban szereplő fotókról elmondottak különösen azért érdekesek, mert útinaplójában a szerző több alkalommal is tudatosan szembeszállt az országgal kapcsolatos sztereotípiákkal. A leírásában Baráthosi Japánt nem egy meseországként, hanem egy modernizált, megfogható, racionális világként mutatja be. Ezeknek a nézeteknek a nyomát a fényképeket elemezve azonban nem találjuk. Láthatjuk tehát, hogy az adott országról alkotott textuális reprezentáció nem feltétlenül van összhangban a vizuális reprezentációval.

²¹ CSOMA, *Magyarok...*, i.m., 42–52.

²² UMEMURA, „Japán...”, i.m., 31–32.; DÉNES Mirjam – SEBESTYÉN Anna, „Egy magyar utazó Japán-olvasata a századfordulón: Bozóky Dezső fotográfiái”, DOMA Petra – TAKÓ Ferenc (szerk.), „Közel, s Távolság” V, Eötvös Collegium, Budapest, 2016, 11–34.

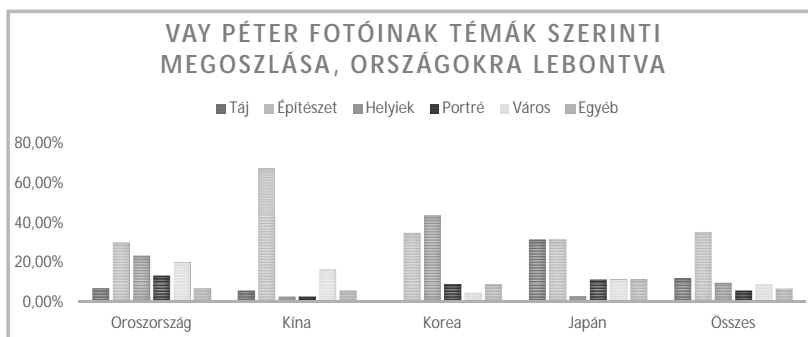

1. ábra

Vay Péter *A Kelet császárai és császárságai* című kötetének képei legnagyobb részben az építészettel kapcsolatosak, s alapvetően a fentebb említett öt témába lehet besorolni azokat: építészet, táj, helyi lakosok, város vagy utca, portrék. (2. ábra) Feltűnő, hogy a távol-keleti országokhoz képest magasabb arányban találunk a kötetben oroszországi utcaképeket, városokról készült fotókat. A lakosságot ábrázoló képek negyede helyezi középpontba, vagy mutat be kizárólag nőket. Országonként azonban nagyon eltérő arányokat tapasztalhatunk. Míg az oroszországi képek esetében a lakosságot ábrázoló fotóknak alig 9%-a állít nőket a középpontba, addig ez az arány Koreában 33,3%, Japánban 40%, Kínában pedig 50%. Az Oroszországban készült képek sokkal egyenletesebben oszlanak meg a különböző témákban, egyaránt nagy arányban találunk képeket az építészet, helyi lakosok és az utcakép vagy város kategóriákban. Kínában 65% felett szerepelnek építészeti témájú fotók. Koreában az építészet és a helyi lakosok témája emelkedik ki a többiek közül, míg Japánban a tájról és az építészetről készített képek a legnagyobb arányúak. Vay Péter Oroszországban készítette és vásárolta a legkevesebb építészeti témájú képet. A Kínában, Koreában és Japánban készült fotók is főleg régi építésű épületeket ábrázolnak, ezen belül is túlnyomó többségben szakrális funkciójú építményeket.

Az alacsony arányban megtalálható utcaképek azonban arról árulkodnak, hogy már ekkor, a XX. század első éveiben is, főleg a nagyvárosokban, a nyugati típusú épületek domináltak. Az által, hogy Vay kötetében magasabb arányban találhatunk tradicionális épületeket, meglehetősen torz képet közvetít a távol-keleti országok iránt érdeklődő olvasók felé. Ahogy a többi korabeli orientalistának, Vay Péternek is az volt a célja, hogy megismertesse a „Keletet” nyugati olvasóival, nem pedig, hogy szándékosan félretájékoztassa őket.

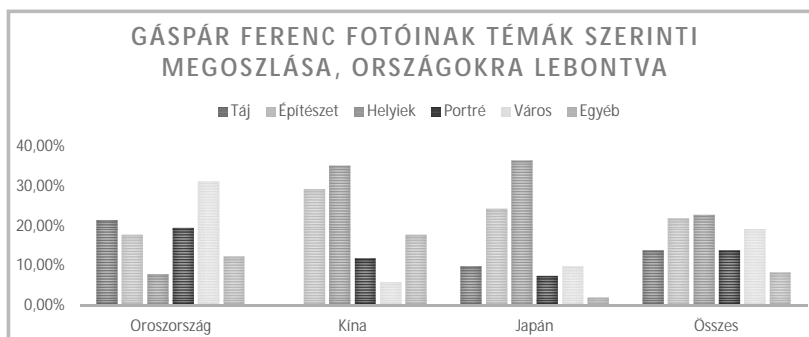
Láthatjuk tehát, hogy Vay számára többek között a szakrális, tradicionális épületek jelképezték a Keletet. Leírásából tudjuk azt is, hogy utazása során leginkább Japánra volt kíváncsi. Azt is elárulja, hogy azért utazott a szigetországba, hogy egy keleti mesevilágot szemléljen meg, amelyről annyit áradozik a Nyugat. Habár a könyvében beszámol komoly csalódásáról, miszerint ezt a mesevilágot nem találta meg, csak egy modern, „nyugatias” országot, a Japánt reprezentálni hivatott fotók – Baráthosi Baloghhoz hasonlóan – nem ezt támasztják alá. A többi általa meglátogatott országhoz képest kimagasló ugyanis a tájképek aránya. Míg az Oroszországból és Kínából származó felvételek közül a tájképek aránya egyaránt nem éri el a 7%-ot, sőt Koreában nem is készített vagy vásárolt egyetlen ilyen témájú képet sem, addig a Japánról közölt fotók több mint 30%-a a tájkép kategóriába sorolható. Mint Baráthosi Balognál, úgy Vay könyvében is a szöveg és a fényképmellékletek különböző Japán-reprezentációt szolgáltatnak. Míg a szöveg sok helyen reflektál a távol-keleti országokkal kapcsolatos sztereotípiákra, gyakran megcáfolva azokat, addig a képek többnyire illeszkednek ahhoz a hagyományhoz, amely a Keletet mint egy tradicionális, régi, statikus, meseszerű, feminin (hagyományos, szakrális épületek, tájképek) világot ábrázolja.

2. ábra

Gáspár Ferenc *A Föld körül* című munkájának V. kötetében az építészetről és a helyi lakosokról készült fotók dominálnak. (3. ábra) Esetében beigazolódik előfeltevésem: a képek szinte teljesen beilleszthetők az első négy meghatározott témába. A Japánból és Kínából származó fényképek nagyjából kétharmada esik az építészet és a helyi lakosok kategóriájába. A helyieket ábrázoló képeknek Kínában a negyede, Japánban a fele csak nőket ábrázol, vagy őket állítja a középpontba. (3. kép) A képeken szereplő japán nők általában gésák.

Az oroszországi képek többsége tájkép, amelyek főleg a szibériai vasútvonalak környékén készültek, valamint városokról, utcákról, terekről készült fotók. Amíg Japán és Kína esetében a fényképek 10%-át sem érik el az utóbbi tematikájú fényképek, addig az oroszországi képek majd harmada ebbe a kategóriába tartozik. Japánnal és Kínával ellentétben az orosz területen készült fotóknak csak az ötöde ábrázol nőket. Ez is mutatja tehát, hogy a három ország közül Gáspár Japánt mutatja be a leginkább, míg Oroszországot a legkevésbé femininként megkonstruált országgént. A kötetben szereplő képek valamivel kevesebb mint 10%-át nem tudtam besorolni egyik korábbi kategóriába sem. Ezeknek a képeknek a többsége Gáspár foglalkozásának megfelelően elsősorban a hajózással kapcsolatosak, a tengeri utazás és a halászat eszközeit, valamint kikötőket láthatunk rajtuk. Érdeemes megjegyezni, hogy a kötet Tokióval foglalkozó fejezetében nem szerepel egyetlen kép sem a városról, láthatunk helyette azonban fotót például egy japán földművesről. (4. kép)

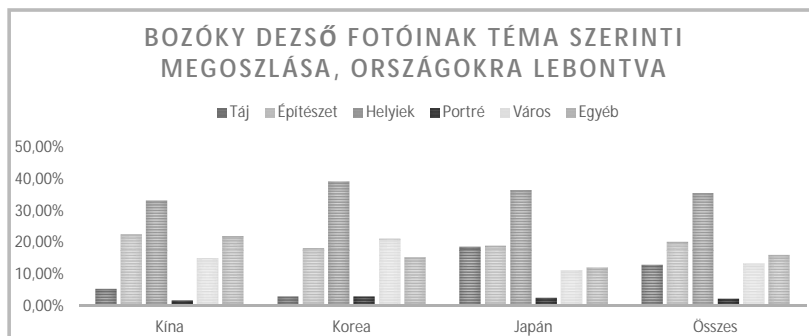

3. ábra

A Bozóky Dezső *Két év Keletáziában* című kötetében szereplő legtöbb fotó a helyi lakosságról készült. (4. ábra) Vay Péter és Baráthosi Balogh kötetével ellentétben Bozóky képei nem feltétlenül illeszthetők bele a korábban említett négy témába. A fotók több mint 80%-a a tájat, az építészetet vagy a lakosokat ábrázolja, kb. 15%-át azonban nem lehet egy kategóriába sem besorolni. Gáspár Ferenchez hasonlóan – nem meglepő módon – ezeknek a fotóknak a többsége a tengerészettel kapcsolatos. Számos fotó készült a mindennapi életről, valamint szakrális tárgyokról és szobrokról. A kínai fényképek az építészetet és a lakosokat ábrázolják, de Vay Péterrel ellentétben, Bozóky kötetének fotói nem elsősorban egy letűnt kor épületeit próbálják bemutatni, hanem sok modern épület is feltűnik azokon. (5. kép) A koreai fotók a lakosok mellett

főleg a városokról, utcákról készültek, így Bozóky megint csak objektívebb képet közvetít.

Más a helyzet azonban Japán esetében. Itt a lakosság mellett az építészettel és a tájjal foglalkozó képek dominálnak. Kínával ellentétben az itteni képek főleg tradicionális épületekről, pagodákról, teaházakról készültek. Itt találhatjuk arányaiban a legkevesebb olyan fotót, amely városokat, lakóépületeket ábrázol. Szintén fontos megjegyezni, hogy a japán képek szereplői elsősorban nők. A „helyi lakosok” témába eső Kínában készült képek alig több mint ötöde, a Koreában készülteknek a fele (6. kép), a Japánban készült fotóknak pedig majdnem a kétharmada olyan kép, amely vagy kizárólag nőket ábrázol, vagy őket állítja a középpontba. Ezek gyakran – Gáspár képeihez hasonlóan – beállított fotók gésákról, erotizált testhelyzetekben. Ahogy Bozóky a bevezetőjében kijelenti, Japánban meseországot talált. Úgy tűnik, a fényképeken keresztül is ezt a meseországot kívánta olvasói elé tárni: a feminin, mozdulatlan, csodás Japánt. Tehát az orientalizmus által kreált Kelet-képet kereste, amikor Japánba érkezett, ezt pedig meg is találta, s ezen előítéleteknek megfelelően mutatta be Japánt a magyar közönségnek. Bozóky képei így alátámasztják Jacobson megállapítását, aki szerint a nyugati kutatók hosszú időn keresztül egyaránt komoly érdeklődést mutattak a valóság és a Kelettel kapcsolatos, Európában élő mítoszok iránt.²³

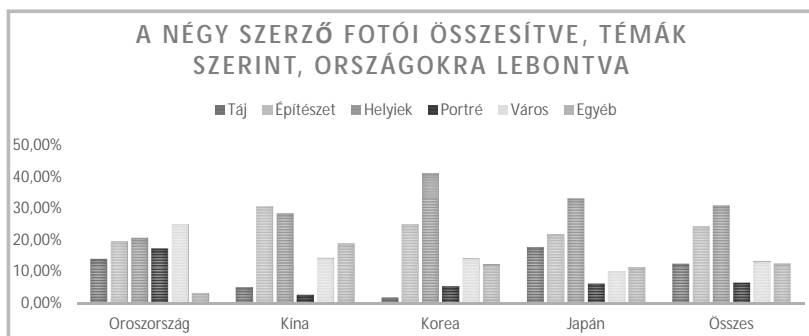

4. ábra

A képek csoportosításával kapott adatok összefésülésével láthatjuk, hogy a XX. század elején a Távol-Keletről tudósító magyar orientalisták milyen vizuális reprezentációval szolgáltak az adott országokról. (5. ábra) Fényképmelléleteik arról árulkodnak, hogy elsősorban az építészet és a helyi lakosság bemutatásával kívántak képet adni a távol-keleti viszonyokról. A városokról, városi terekről,

²³ JACOBSON, i.m., 15.

utcaírókról készült fotók Kína, Korea és Japán esetében is számszerűen megelőzik az ezekben az országokban készített portrékat. Hight korábban említett megállapítása tehát magyar kontextusban nem helytálló. Ugyanis a portré – legalábbis a vizsgált orientalisták esetében – nem tartozott a legfontosabb témák közé a XX. század elején. Országokra lebontva jól megfigyelhető azonban, hogy Oroszországról arányaiban sokkal több városi környezetet megörökítő felvétel készült, mint Kínáról, Koreáról vagy Japánról.

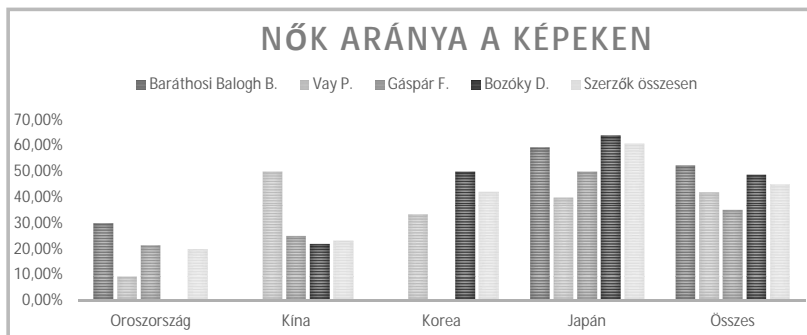
5. ábra

Szintén szemléletes, hogy míg a „helyi lakosok” és a „portré” témákban az Oroszországban készült felvételeknek mindössze 20%-án szerepelnek kizárólag vagy középpontba állítva nők, addig ez az arány Kína esetében 23,19%, Koreában 42,31%, Japánban pedig 60,63%. Egyértelműen látszik tehát, hogy a XX. századi magyar orientalisták az útleírásaikhoz mellékelt fotókkal is a Nyugat inkább maszkulin, míg a Kelet inkább feminin jellegét igyekeztek alátámasztani. (6. ábra)

Az arányokat nézve feltűnő lehet, hogy a Japánban készült képeken szerepeltek messze a legnagyobb százalékban női alakok. (7. kép) Ennek a magyarázatához a XIX. század közepéig kell visszamennünk, és szót kell ejtenünk a japán kormányzatnak a nyugati nagyhatalmak diplomatáival és kereskedőivel szemben tanúsított magatartásáról, arról, hogyan próbált a japán vezetés a szigetországba látogató nyugati (férfiak) kedvére tenni. A Meiji-kormányzat ugyanis – csakúgy, mint korábban a holland kereskedők esetében a Tokugawa sógunátus – hatalmas „kéjnegyedeket” hozott létre Jokohamában és a hozzá hasonló kikötőkben a külföldi vendégek „szórakoztatására”.²⁴ Mivel a nyugatiak

²⁴ HIGHT, *i.m.*, 126.

sámára csak ez a néhány kikötő volt megnyitva, az utazók évtizedekig ezekkel a „kéjnegyedekkel” találkozhattak először, miután Japán területére léptek. Nem véletlen tehát, hogy Európában és Amerikában is hamar kialakult Japánról egy olyan kép, mely szerint az utazó számára a „gyönyör” és a „kéj” egyfajta mesevilága. Másrészt meg kell említeni a Japánban a XIX. század folyamán nagy népszerűségnek örvendő *ukijo-e* képeket. Ezek olyan fametszetek voltak, amelyeknek kedvelt témája volt a szép nők ábrázolása (bijinga), ezeken a képeken gyakran kurtizánok és gésák szerepeltek.²⁵ Hight kutatásaiból kiderül, hogy a fiatal japán nőkről erotizált helyzetekben történő beállított képek készítését Felice Beato (1825/34? – 1908?) velencei származású fényképész kezdte el Japánban, tanítványai és üzletének átvevői (nyugatiak és japánok egyaránt) pedig később folytatták. Hight szerint a képek mintájául az *ukijo-e* metszetek szolgáltak, céljuk pedig az volt, hogy olyan szexuális fantáziákat kreáljanak a japán nőkről, amelyek megfelelnek a Japánról kialakult nyugati orientalista képnek.²⁶ Hight hozzáteszi, ezek a képek egyáltalán nem a nyugati néprajz vagy az antropológia számára készültek, hanem, hogy kielégítsék a nyugati férfiak szkopofilias vágyait.²⁷

6. ábra

Az Oroszországról író orientalisták mindannyian közöltek fotókat a szibériai vasútról és különböző pályaudvarokról is, míg a hasonló felvételek a három távol-keleti ország esetében szinte teljesen hiányoznak. Nem véletlen, hiszen

²⁵ CSEH Éva, „Válogatás Vay Péter japán fametszet gyűjtéséből”. FAJCSÁK Györgyi – UMEMURA Yuko (szerk.): *Ukijo-e, az ellillanó világ képei*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Bp., 2010. 125–128. 127.

²⁶ HIGHT, *i.m.*, 128.

²⁷ HIGHT, *i.m.*, 148.

a vasút, mint nyugati vívmány, a haladás, a modernizáció, a dinamikusság szimbóluma, a gyarmatosítás egyik fontos eszköze, nem illett bele az általuk közvetíteni vágyott Kelet-képbe.

A korábban elmondottak alapján láthatjuk, habár a témák gyakran hasonlóak voltak, és függetlenül attól, hogy a képek melyik országban készültek, bizonyos jelenségek csak Oroszország mint a Nyugat, bizonyos jelenségek pedig csak Kína, Korea és Japán mint a Kelet vizuális reprezentálása során váltak hangsúlyossá. Ezeket akár a Nyugat és a Kelet egyfajta „szimbólumainak” is tekinthetjük, hiszen a vizsgált orientalisták egymástól függetlenül ragadták meg ugyanazokat az elemeket az egyes országok ismertetésekor. A Nyugat esetében ilyennek tekinthetjük a vasutat, mint a haladás, a modernitás, a dinamikusság jelképét. Ezzel Keleten szembeállíthatók a tradicionális, szakrális épületekről készült fotók, mint a változatlanság, a statikusság jelképei. A város, a városi terek, utcák mint a civilizáció, a kultúra jelképei egyértelműen a Nyugathoz kapcsolódnak, ellenben a Kelethez a táj a civilizálatlanság, a vadság szimbólumaként kötődik. Az orosz területen készült képeken gyakran szereplő munkás (8., 9. kép) és katona férfiak az erő, a maszkulinitás jelképeiként a Nyugathoz, addig a nők, akik a képek többségén a férfiak szórakoztatását szolgáló objektumokként jelennek meg, mint a gésák, a Kelethez kapcsolódnak. Ahhoz a „Kelethez”, amelyet – az orientalizmus antagonisztikus szembenállásában – a „Nyugat” gyengének, femininnek tekintett.

Összegzés

Az általam megvizsgált képek osztályozásával igyekeztem felhívni a figyelmet olyan tendenciákra, amelyek ez idáig elkerülték a szakma figyelmét. Baráthosi Balogh Benedek, Vay Péter, Gáspár Ferenc és Bozóky Dezső egyaránt a XX. század eleji hazai orientalisztika prominens alakjaihoz tartoztak. Épp ezért fontosnak tartom, hogy a korábban levont következtetések fényében kellő kritikai attitűddel forduljunk ne csak textuális, de vizuális produktumaik felé is. Az eredmények tükrében kijelenthető, a szerzők akármennyire is törekedtek arra, hogy a távol-keleti országokról objektív képet közvetítsenek a hazai olvasóközönség felé, az általuk összeállított képmellékletek gyakran igen torzan ábrázolják az utazásaik során tapasztalt helyi viszonyokat. A kritikai vizsgálat során azonban tekintettel kell lennünk arra is, hogy e torz kép közvetítése nem elsősorban a szerzők rosszindulatú intencióiból fakad. Ahogy Eleanor M. Hight és Gary D. Sampson a *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place* című tanulmánykötet bevezető tanulmányában megjegyzi, az orientalista

fotók elemzésekor figyelembe kell venni, hogy az őslakosok és környezetük primitívként vagy egzotikusként való megjelenítése sok esetben inkább tekinthető egy kísérletnek, hogy az idegent vagy ismeretlent vonzóvá tegyék, mint egy szándékos faji vagy etnográfiai értelemben történő lealacsonyításnak.²⁸ Valóban, Japán esetében például az erotizált helyzetekben bemutatott gésák, vagy a pagodákról és teaházakról készült képek gyakori előfordulása a képmellékletekben nem azt a célt szolgálta, hogy a szigetországot egy elmaradott, erkölcstelen vilákként állítsák be, hanem valószínűleg az (elsősorban férfiakból álló) olvasóközönség érdeklődését szerették volna felkelteni a tárgy iránt.

Ugyanakkor azt is fontos látnunk, bármilyen szándék is vezérelte orientalistáinkat, amikor képanyagukat összeválogatták, az olvasók túlnyomó többségének alapvetően ezek a szövegek és képek határozták meg a témával kapcsolatos benyomásait, mivel nem rendelkeztek más forrásokból származó beható ismeretekkel a Távol-Keletről. Ráadásul a szövegekkel szemben alapvetően kritikusabb az olvasó, mint a képek esetében. Hight a Beato-fotókkal kapcsolatban úgy vélekedik, hogy a fotográfia objektivitásába vetett hit következtében a XIX. századi gyűjtő számára a képek a való életet hihetően mutatták be.²⁹ A képek szemlélői valószínűleg nem vonták kétségbe, hogy a gésákról készült fotók alanyai valóban gésák-e, miközben ma már tudjuk, hogy főként prostituáltak voltak. Ugyanígy vélhetően nem kérdőjelezték meg azt sem, hogy a japán nagyvárosok legjellemzőbb épületei a pagodák, a templomok és a teaházak. Ezeknek a képeknek a hatása tehát maga a fotográfia jellegéből fakad. Ahogy Roland Barthes írja:

A festészet a sosem látottat is képes imitálni. A beszédben olyan jelek kombinálódnak, amelyeknek van *ábrázolt*-juk [sic], de ezek önkényesek is lehetnek, és nagyon gyakran valóban azok. Ezzel szemben a Fotográfiát nézve soha nem tagadhatom le, hogy a dolog ott volt. Benne a valóság és a múlt együtt van jelen. [...] A Fotográfia noémája tehát: Ez volt. Visszavonhatatlanul.³⁰

²⁸ Eleanor M. HIGHT – Gary D. SAMPSON, „Introduction. Photography, »Race«, and Post-Colonial Theory”. Eleanor M. HIGHT – Gary D. SAMPSON (ed.), *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place*, Routledge, London–New York, 2004, 1–19, 4.

²⁹ HIGHT, *i.m.*, 148.

³⁰ BARTHES, *i.m.*, 88.

Felhasznált irodalom

- Barátosi BALOGH Benedek: *Dai Nippon (Kelet csodái)*, Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest, 1906.
- BARTHES, Roland: *Világoskamra*, Európa, Budapest, 1985. [FERCH Magda]
- BOZÓKY Dezső: *Két év Keletázsiban*. 1–2 köt., a szerző saját kiadása, Nagyvárad, 1911.
- CSEH Éva: „Válogatás Vay Péter japán fametszet gyűjtéséből”. FAJCSÁK Györgyi – UMEMURA Yuko (szerk.): *Ukijo-e, az elillanó világ képei*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2010, 125–128.
- CSOMA Mózes: „Baráthosi Balogh Benedek a Csozon-dinasztia végnapjait élő Koreai-félszigetről”, *Távol-keleti Tanulmányok*, I/1 (2009), 111–124.
- CSOMA Mózes: *Magyarok Koreában*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009.
- DÉNES Mirjam – SEBESTYÉN Anna, „Egy magyar utazó Japán-olvasata a századfordulón: Bozóky Dezső fotográfiái”. DOMA PETRA – Takó Ferenc (szerk.), „Közel, s Távol” V., Eötvös Collegium, Budapest., 2016, 11–34.
- FARKAS Ildikó: „Japán megjelenése Magyarországon a 19–20. század fordulóján”. FARKAS Ildikó – SZERDAHELYI István – UMEMURA Yuko – WINTERMANTEL Péter (szerk.): *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009, 63–88.
- GÁSPÁR Annamária: „Gróf Vay Péter. Egy elfeledett Ázsia-kutató és misszionárius munkássága”. FAJCSÁK Györgyi – UMEMURA Yuko (szerk.): *Ukijo-e, az elillanó világ képei*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2010, 82–107.
- GÁSPÁR Ferenc: *A Föld körül*, 5. köt., *Ausztrália: Csendes óceáni szigetek, Japánország, Khina, Szibíria*, Singer és Wolfner, Budapest, 1908.
- HIGHT, Eleanor M. – SAMPSON, Gary D.: „Introduction. Photography, »Race«, and Post-Colonial Theory”. Eleanor M. HIGHT, – Gary D. SAMPSON (ed.): *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place*, Routledge, London–New York, 2004, 1–19.
- HIGHT, Eleanor M.: „The Many Lives of Beato’s “Beauties””. Eleanor M. HIGHT – Gary D. SAMPSON (ed.): *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place*, Routledge, London–New York, 2004, 126–158.
- HOPPÁL Mihály (szerk. és bev.): *Baráthosi Balogh Benedek: Távoli utakon*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1996.

- JACOBSON, Ken: *Odalisques and Arabesques: Orientalist Photography 1839–1925*, Bernard Quaritch Ltd., London, 2007.
- MILLET, Eric: *Orientalist Photographs: 1870 – 1950*, Flammarion, Paris, 2008.
- SAID, Edward W.: *Orientalizmus*, Európa, Budapest, 2000. [PÉRI Benedek]
- TÓTH Tamás: „A Kelet–Nyugat dichotómia Baráthosi Balogh Benedek Dai Nippon című művében”. TAKÓ Ferenc (szerk.): „Közel, s Távolság” III., Eötvös Collegium, Budapest, 2014, 267–277.
- UMEMURA Yuko:
„Japán magyar szemmel – a Magyarországon megjelent korai japanológiai könyvek tükrében”. FAJCSÁK Györgyi – UMEMURA Yuko (szerk.): *Ukijo-e, az elillanó világ képei*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2010, 14–49.
A Japán-tengertől a Duna-partig. Imaoka Dzsúicsiró életpályája a japán-magyar kapcsolatok tükrében, Gondolat, Budapest, 2006.
- VAY Péter: *Kelet császárai és császárságai*, Franklin-Társulat, Budapest, 1908.
- VICENTE, Filipa Lowndes: „A Photograph of Four Orientalists (Bombay, 1885): Knowledge Production, Religious Identities, and the Negotiation of Invisible Conflicts”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, LV/2–3 (2012), 603–636.

Képek jegyzéke

1. kép: Burját nők
Barátosi BALOGH Benedek: *Dai Nippon (Kelet csodái)*, Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest, 1906, 64.
2. kép: Iriszt szedő lányok
Barátosi BALOGH Benedek: *Dai Nippon (Kelet csodái)*, Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest, 1906, 399.
3. kép: Kirándulás riksában
GÁSPÁR Ferenc: *A Föld körül*, 5. köt., *Ausztrália: Csendes óceáni szigetek, Japánország, Khina, Szibiria*, Singer és Wolfner, Budapest, 1908, 305.
4. kép: Földművelő
GÁSPÁR Ferenc: *A Föld körül*, 5. köt., *Ausztrália: Csendes óceáni szigetek, Japánország, Khina, Szibiria*, Singer és Wolfner, Budapest, 1908, 303.
5. kép: Kantoni zálogház
BOZÓKY Dezső: *Két év Keletázsiban*. 1. köt., a szerző saját kiadása, Nagyvárad, 1911, 169.
6. kép: Koreai nő gyermekével
BOZÓKY Dezső: *Két év Keletázsiban*. 1. köt., a szerző saját kiadása, Nagyvárad, 1911, 492.
7. kép: A fürdőben
BOZÓKY Dezső: *Két év Keletázsiban*. 2. köt., a szerző saját kiadása, Nagyvárad, 1911, 44.
8. kép: St. Peterburgi kocsis
GÁSPÁR Ferenc: *A Föld körül*, 5. köt., *Ausztrália: Csendes óceáni szigetek, Japánország, Khina, Szibiria*, Singer és Wolfner, Budapest., 1908, 575.
9. kép: Halászok
VAY Péter: *Kelet császárai és császárságai*, Franklin-Társulat, Budapest, 1908, 62.

Képek

1. kép

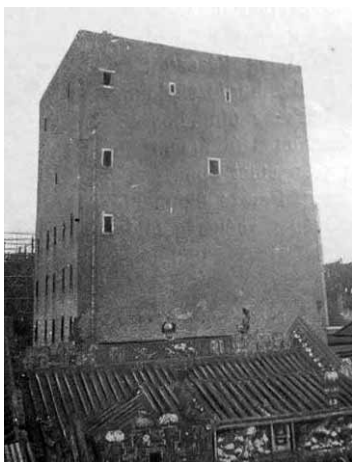
2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

Bán Kornélia

„Akik lósörényen növekedtek”¹ *A ló élete és halála a mongol hagyományos műveltségben*

Jelen mű a szerző 2016-os alapképzéses „Akik lósörényen növekedtek” A ló jelentősége a mongol hagyományos műveltségben című szakdolgozatának részletét alkotja.

Ha külföldi szakirodalom – például az *Eques Mongolica* – vagy hazai munka – *A steppék nomádja lóháton, fegyverben* – tárgyat vagy résztárgyat képezi a ló, bevezetésnek általában az állat evolúcióját vagy házasításának történetét mutatja be.² Bold külön hangsúlyt helyezett a mongol ló eredetének vizsgálatára, jellemezte a mai, mongol lónak nevezett fajta felépítését, és további lehetséges alfajokra bontotta.³

Mongóliában a lovak száma a XX. században stabilan két- és hárommillió között mozgott.⁴ Ez nem változott a XXI. században sem, 2006-os,⁵ 2007-es⁶ és 2012-es⁷ adatok alapján ma 2,1 és 2,2 millióra tehető. Ez Mongólia – közszer-
ten – 3 millió körüli lakosságához képest figyelemre méltó arány. Elmondható, hogy Mongólia ebből a szempontból a világ élvonalába tartozik – és remélhetőleg tartozni is fog.

¹ A cikk alapjául szolgáló terepmunka OTKA támogatással valósult meg (K 100613, témavezető: Birtalan Ágnes).

² B.-O. BOLD, *Eques Mongolica*, Bold & Bodi, s.l., 2012. U. KÖHALMI Katalin, *A steppék nomádja lóháton, fegyverben*, Kőrös Csoma Kiskönyvtár. XII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

³ BOLD, i.m., 9–69.

⁴ BOLD, i.m., 40.

⁵ VARGA Ferenc, „Ló”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008 (DVD-formátum)

⁶ AVAR Ákos, *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*, Equinter, Budapest, 2014, 291.

⁷ BOLD, i.m., 39.

Az ország lakosságának 45%-a közvetlenül a nomád pásztorkodásból él.⁸ A lovat elsősorban közlekedés céljából tartják (*unalgīn mori* „hátasló” vagy ritkábban fogatba – *tereg xösög* – fogva),⁹ vidéken 90%-ban lóháton utaznak az emberek 50, 80 vagy akár 200 km-es távokra.¹⁰ Másodsorban ugyanolyan haszonállat, mint a többi, tejét erjesztve kumisként isszák, szőréből kötelet fonnak, húsát télen eszik (erről bővebben lásd alább: „Vágás”). Azonban ez még mindig nem magyarázza a lovak emberekhez képest kiemelkedő arányát, hiszen Mongóliának nem a ló, hanem a juh és a kecske a fő haszonállata. A válasz a „nomád büszkeségből és hagyományból” adódó lovak iránti tisztelet. A ló érték és szimbólum. Ahogy Kun Péter is írja, nem különös, ha Mongóliában egy tanár a rokonainál vidéken nyaral, és az sem, ha valaki a városban letelepedve is lovat tart.¹¹ Erről magam is meggyőződhettem: számos ismerősöm, bár városban lakott és egyetemista volt, szünidőben elhagyta Ulánbátort, elment vidékre a rokonaihoz segíteni az idegenmunkákban. Városban dolgozó, városban élő emberek, akik egyben jószágtulajdonosok is, nyájaikat, méneseiket rábízzák pásztorkodó családtagjaikra, ha idejük és az évszak megengedi, elutaznak, elvégzik a szükséges gondozást, élvezik pár napig a vendéglátást, majd visszatérnek megszokott életmódjukhoz.

Avar szerint – közlésének jelentőségét magam is tapasztalhattam – a ló alakja vagy a vele kapcsolatos, akár tőle származó dolgok (a lóganéj is) szerencsét hoznak. Ez az elképzelés szorosan összefügg a *xīmori*, vagyis „széllő” kifejezéssel. A pozitív fogalom a tibeti buddhizmusból ered,¹² több értelmezése van, az ember szerencséjét és tetteit is jelképezheti.¹³ Elképzelésem szerint ez lehet életenergia¹⁴ is vagy mágikus, bőséget hozó erő.

A ló tiszteleti állata is egyben a mongoloknak, nem egyszer felhasználják szakrális szertartásokhoz is. Rasid al-Dín (Rashīd al-Dīn, 1247–1318) perzsa krónikás, idézi H. Göckenjan és Kun Péter, már a XIII. században leírta a mongol eskü menetét: „Közösen, karddal levágnak egy csődört, egy bikát és

⁸ BOLD, *i.m.*, 91.

⁹ BIRTALAN Ágnes, „Az ötféle jószág és a hozzá kapcsolódó munkák”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

¹⁰ BOLD, *i.m.*, 92. Saját tapasztalataim szerint a vidéki mongolok jelentős része ma motorral vagy autóval tesz meg nagy távolságokat.

¹¹ KUN Péter, *Szelek szárnyán. A sztyeppe nomádok lovaskultúrája*, Arkadas, Debrecen, 2003.

¹² BOLD, *i.m.*, 210.

¹³ AVAR Ákos, *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*, Equinter, Budapest, 2014, 291.

¹⁴ BOLD, *i.m.*, 210.

egy kankutyát, és közben ezeket a szavakat mondják: Ó Ég és Föld ura, hallgasd meg, milyen esküt teszünk. Ezek jelentik az élet eredetének és ősoának férfi oldalát. Ha adott szavunkat nem tartjuk be, és a szerződést megszegjük, úgy járunk, mint ezek az állatok.”¹⁵ Diószegi Vilmosra hivatkozva még elmondja Kun, hogy a jó szellemeknek fehér vagy szürke, az ártó szellemeknek fekete színű lovat áldoztak.¹⁶ A burjátok körében napjainkban is élő szokást (halha *tailgan*, burját *täälgan*)¹⁷ szóbeli közlésében Birtalan Ágnes is megerősítette. A lóitisztelet egyéb jelei közé tartozik, hogy az *obókra* a lovasok áldozat gyanánt saját lovuk hosszúsőrét is köthették.¹⁸ E téma részletesebb taglalásra a mű szűkös keretei miatt nincs lehetőség.

A ló elhelyezése a mongol rendszertanban

A mongol gondolkodás az európaiétól igen eltérő módon, sajátos nomád logikával rendszerezi a körülötte lévő élővilágot. A ló a házasított állatok, a jószág, vagyis *mal* csoportjába tartozik,¹⁹ pontosabb és hagyományosabb néven az ötféle jószág, *Tawan xošū mal*²⁰ egyike. Ezen belül a nagy testű (*bod mal*) és meleg orrú (*xalūn xošūt mal*).²¹ A testméret mellett használatos a láb hosszán, vagyis a legelő közelségén alapuló besorolás is (*urt xölīn mal* „hosszú lábú” és *bogino xölīn mal* „rövid lábú”,²² illetve *oir belčērīn mal* „közeli legelőre járó jószág” és *xol belčērīn mal* „távoli legelőre járó jószág”²³). Avar idézi Ariyäsüren és Nyambū munkáját is, ahol a tevét és a lovat „nem kéz [ügyében lévő] állatnak” (*garīn bus mal*) hívják.²⁴

Ezeket kívül ismert még a húsok hideg és meleg természete (*xüiten čanartai* „hideg természetű” és *xalūn čanartai* „meleg természetű”), mely Avar szerint

¹⁵ Hansgerd GÖCKENJAN, „Eskü az altaji népeknél”. Kovács László – PALDI-KOVÁCS Attila (szerk.), *Honfoglalás és néprajz IV*, Balassi, Budapest, 1997, 333–347.; KUN, *i.m.*, 33.

¹⁶ KUN, *i.m.*, 36.

¹⁷ BIRTALAN Ágnes, „Die Mythologie der mongolischen Volksreligion”. Egidius SCHMALZRIEDT – Hans Wilhelm HAUSSIG (szerk.), *Wörterbuch der Mythologie XXXIV*, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart, 2001, 1047–1049.

¹⁸ KUN, *i.m.*, 36.

¹⁹ AVAR, *i.m.*, 199.

²⁰ BIRTALAN, „Az ötféle jószág...” *i.m.*

²¹ VARGA, „Ló”, *i.m.*

²² AVAR, *i.m.*, 200.

²³ BIRTALAN, „Az ötféle jószág...” *i.m.*

²⁴ AVAR, *i.m.*, 201.; Č. ARIYÄSÜREN – X. NYAMBŪ, *Mongol yos jansilīn ix tailbar tol’ I*. „Sülenxü” Xüxdin Xewlelin Gajar, Ulānbatar, 1992, 867.

összefüggésben áll a hideg és a meleg orr – az ő szóhasználatában „pofa” – jellegével,²⁵ de egyébként a tibeti eredetű orvoslás elterjedéséig vezethető vissza.²⁶ A szarvasmarha, a juh és a ló húsa ilyen értelemben meleg természetűnek mondható (Bold adatokkal is alátámasztja ezt a feltevést, részletesen lásd: „Vágás”), ezért ezeket télen érdemes fogyasztani. Felmelegítik az ember testét, és gyógyítják a „hideg természetű betegségeket”, például a megfázást és az ízületi bántalmakat.²⁷ A továbbiakban Avar megállapítja, hogy a meleg természetű húsokat kihűlten is lehet enni, míg a hideg természetűeket nem, és a ló- és mormotahúst forrásvízzel kell tálalni.²⁸

A lovakkal kapcsolatos munkák rendszerezése

A mongol állattartás tevékenységeit így tipologizáljuk: állandó és időszakos munkák. Utóbbiakon belül elkülöníthetők az évszakhoz köthető munkák.²⁹ Egyszerű és logikus felépítés, általánosságban véve jól összegzi az ötféle jószággal kapcsolatos feladatköröket, viszont ha érdeklődésünket egyetlen jószágra szűkítjük, a tipológia némi pontosítást, átrendezést igényel. Bold így csoportosítja a lovakat igénylő teendőket: mindennapi munka (például nyájak terelése, *tūx, ergūlex*), különleges munka (például elsőkött jószág megkeresése és visszaterelése), időszakos munka (például ünnepeken, versenyeken való szereplés), harci vagy postai szolgálat (ennek nyilvánvalóan a történelmi időkben volt nagyobb jelentősége, bár Bold szerint a határőrök ma is lóháton dolgoznak).³⁰ A két rendszer közti különbségből kiindulva én egy harmadik szempont szerint állítok kategóriákat: az adott feladatban a ló milyen viszonyban áll az emberrel. Így megkülönböztethetjük, hogy a ló munkaeszköz, társ (tehát amikor hátalják), vagy pedig a munkafolyamatnak tárgya, a munkafolyamat felé irányul (például a legeltetésnél vagy a betörésnél).

A ló mint munkaeszköz

Ahogy fentebb már említettem, az ebbe a kategóriába tartozó munkák során a ló leginkább hátalva, és nem fogatva vesz részt. Ilyen feladatnak számít – Bold előbb taglalt tipológiája alapján – a terelés, a lovak lóhátról való befogása,

²⁵ AVAR, *i. m.*, 201.

²⁶ AVAR, *i. m.*, 205.

²⁷ AVAR, *i. m.*, 203.

²⁸ AVAR, *i. m.*, 204.

²⁹ BIRTALAN, „Az ötféle jószág...” *i. m.*

³⁰ BOLD, *i. m.*, 94.

a lóversenyzés, a háborúk vívása (ismétlem, ez ma már nem jelentős), futárság vagy utazás és vadászat (*an agnax*). Egy-egy mongolnak minden tevékenységre volt és van külön lova. A pásztorok nagy odafigyelését és szakértelmét igazolja, hogy a szélsőséges éghajlat miatt vannak külön hideg időben és külön meleg időben használt lovak. A hideget bíró lovakat külön edzéssel készítik fel. A képzés során figyelembe veszik a lovak belső tulajdonságait és külső jellemzőit, ezért minden edzés személyre szabott.³¹ Birtalan Ágnes szóbeli elmondása alapján nemcsak az éghajlat változása, hanem a terelnivaló nyáj fajtája is igényelhet más-más terelőlovat.

Kőhalmi leírja, hogy a nevelés során a cél mindig az igénytelen, gyors, kitartó hátasló kinevelése, és a mongol pásztorok szerint „nem ló az, amelyik egy nap száz kilométert oda-vissza meg nem tesz.”³²

Bold könyvében többször merít mongol történelmi példákából. Ez alapján megtudhatjuk, hogy XIII. században több volt a katonai, mint az egyéb feladatokban alkalmazott ló.³³

Általában a lovak befogásához használt, vagyis pányváslónak (*ürgin mori*) fűrge és mozgékony állatot választanak, kiképzése egyedi.³⁴ A nyájakat szelídebb egyedekkel terelik,³⁵ hiszen a gyerekek, akik hároméves koruktól tanulnak lovagolni,³⁶ négyévesen már aktívan részt vesznek ebben a folyamatban. Erre jómagam is láttam példát 2015 nyarán Xöswgöl megyében, Tünel járás, Altgana bag központjának közelében a Ĵargalant folyó mellett. Egy négyéves kisló apja segítségével egy karámba terelt egy kisebb csoport lovat.³⁷ A munka nem igényelt nagyobb erőfeszítést, és a kisgyermek nagyon ügyesen, lazán irányította a lovát. Mellékesen hozzáteszem, hogy az ilyen terelőlovak alkalmasak a lovaglásban járatlanabb, nyugati emberek lovagoltatására is. Jobb szívvel és kevesebb félelemmel adják a gazdák a tapasztaltabb lovasok alá is. A gyermekek nem bántják, ha felül egy külföldi, és megfelelő felügyelettel elviszi a jószágot egy körre. A mongolok még egy itatás erejéig is csoportosan társulnak az idegen köré, nagyon vigyáznak rá. Ha ügetni szeretne, nagyon akaratosan és türelmesen kell bizonygatnia, hogy nem lesz baja. Ilyenkor mindig meggyőző

³¹ BOLD, *i.m.*, 95.

³² U. KŐHALMI, *i.m.*, 22–23.

³³ BOLD, *i.m.*, 111.

³⁴ BOLD, *i.m.*, 95.

³⁵ BOLD, *i.m.*, 94.

³⁶ BOLD, *i.m.*, 92.

³⁷ Saját gyűjtés. 2015.07.08. Xöwsögöl aimag, Tünel sum.

érv, hogy korábban is hátalt már mongol lovat – természetesen ajánlott, hogy ez az állítás igaz is legyen.

Általában heréltekkel dolgoznak, mert erősebbek a kancáknál, és nyugodtabbak a csődöröknél.³⁸ Előfordul, hogy kancákra is felülnek, de ügyelnek, hogy két hónappal az ellés előtt, és egy hónappal utána a példány pihenjen.³⁹

A sajátosabb tanítási folyamatok pontos leírásáról a versenylovak edzésén kívül nem találtam adatot. Arra következtek, hogy a folyamat túl hosszú és túl bensőséges ahhoz, hogy külföldi kutató részletesen és könnyen dokumentálja. Talán nem is olyan látványos, mint egy versenyló *nádamra* való felkészítése. Mindenesetre a magyar mongolisztikában ez még nem kutatott téma, a hiány pótlására érdemes.

A ló alkalmazásáról a harcban, a futárságban és a vadászatban lásd bővebben az *Eques Mongolica* megfelelő oldalait.⁴⁰

A ló mint a munka tárgya

Állandó munkák

Állandó tevékenységnek számít a legeltetés (*belčēx, xariulax*). Tavasszal, áprilisig és májusig az erő visszanyerése (*usan badailga*) a cél, júniusig vagy augusztus közepéig az állatok súlyát növelik (*maxan targa*), majd a hízalás következik (*ōxōn arga*).⁴¹ A növények fehérjetartalma tavasszal 3,5-ször, víztartalma 2,5-ször kevesebb, mint nyáron. Ráadásul a hideg és a hosszabb éjszakák miatt kevesebb idő jut a legelésre (*belčērlex*).⁴² A fű mellett a só és a víz legalább annyira fontos. A sóban levő ásványi anyagok (nátrium, kálium, magnézium és réz) elengedhetetlenek a súlynöveléshez és a hízaláshoz. Az erdős helyek értelemszerűen sóban igen szegények, míg a sivatagos tájak sóban gazdagok (*xujir*). A só olyan fontos, hogy a nyájakkal megyehatárokat is átlépnek.⁴³ Egy lónak 1 kg száraz élelem megemésztéséhez 3–4 liter vízre van szüksége.⁴⁴ A lovak jobban erősödnek, ha nyáron száraz talajú a legelő, és a közelben van egy nagyobb sodrású folyó. Hasonló növényeket esznek, mint a kistestű lábasjószág, ezért közös legelőn osztoznak, de mindig a ménes legel

³⁸ U. KŐHALMI, *i.m.*, 22.

³⁹ BOLD, *i.m.*, 147.

⁴⁰ BOLD, *i.m.*, 100–122.

⁴¹ BOLD, *i.m.*, 135.

⁴² BOLD, *i.m.*, 134.

⁴³ BOLD, *i.m.*, 136.

⁴⁴ BOLD, *i.m.*, 139.

először az adott területen, mert nem szereti, ha már letaposott a fű.⁴⁵ Télen elvesztik testtömegük 15–18%-át.⁴⁶ A nyájakat és méneseket veszélyeztető vészekről (*jud*) *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség* I. című DVD-n olvasható részletes anyag.⁴⁷ Bold a téli vészeket, nagy hóviharokat hívja *jud*nak, és a – feltehetően a meleg évszakban előforduló – szárazságokat pedig *gang*nak.⁴⁸

A dolgozat írója a terelést és a lóbefogást is az állandó feladatok közé sorolja, azonban a kifejtésre még nem állt rendelkezésére terepadat.

Időszakos munkák

Fedeztetés és ellés (orō, töllülex)

Tabunak számít a vezérmén sörényének levágása: úgy tartják, hogy ez „imponál” a kancáknak, és segít a harcban a farkassal vagy a riválissal szemben. A kancák három- és huszonegyéves koruk között ivarérettek, és évente egyszer 4–7 napig sárlanak (*orō*).⁴⁹ A méneket négy- és tízévként fedeztetik.⁵⁰ Általában a kancák 50–60%-a lesz vemhes, s ez kicsi aránynak számít.⁵¹ A kihordás ideje 11 hónap. A csikók tavasz végén születnek,⁵² és az ellés ideális körülmények között félórába, 40 percbe telik. Az ellés közeledtével megpróbálják a kancát a jurta közelében tartani, hogy segédkezni tudjanak, ha valami probléma lépne fel.⁵³ Ebből arra következtettek, hogy az emberek nem feltétlenül vesznek részt a folyamatban, csupán felügyelik. A csikó negyedórán belül feláll. Ha nem lett vemhes a kanca, az előző évi csikáját neveli tovább. A pásztorok

⁴⁵ BIRTALAN Ágnes, „Legelő, legeltetés”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

⁴⁶ BOLD, *i.m.*, 139.

⁴⁷ TARTSÁK András, „Jószágpusztulás”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

⁴⁸ BOLD, *i.m.*, 149.

⁴⁹ BOLD, *i.m.*, 146.

⁵⁰ BOLD, *i.m.*, 144.

⁵¹ BOLD, *i.m.*, 147.

⁵² BIRTALAN Ágnes, „Ellés, elletés”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

⁵³ BOLD, *i.m.*, 146.

ugyanúgy tisztelik az anyaállatot, mint az apaállatot.⁵⁴ Úgy gondolják, hogy a több éven át nem vemhes kanca csikaja erősebb, mint az évente vemhesé.⁵⁵ Ritka az ikerszülés, és a megítélése változó. Van, ahol bőség jelének tartják, és van, ahol rossz idők előhírnökének hiszik. Az újszülött 35,6 kg-ot nyom. Az első félévben nagyon gyorsan fejlődik, majd a 7. és a 9. hónap között lassul, és a 10. és a 12. hónapban stabilizálódik.⁵⁶

Előfordulnak esetek, amikor az anya megtagadja a kicsinyét, ennek orvoslására a nomádok külön módszert dolgoztak ki (*toiglox, xöslöx* „anyaállat kicsinyéhez való szoktatása”). Erről lásd bővebben: *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség* I. című DVD.⁵⁷

Fejés (gū sāx)

A fejés leginkább tavaszi és nyári munkának számít, azonban 2014. október 12-én a Bulgan megyében lévő Büregxangai járás központjának közelében szemtanúja voltam a tevékenységnek.⁵⁸ A csikók a *jel*-kötélhez voltak kipányvázva, közelükben az anyjuk állt – itt nem voltak megbéklyózva, de máshol *tušāt*, szörkötélből font nyűgöt véltem felfedezni a hátsólábukon.⁵⁹ A jurta női lakói vödörrel és székkal jöttek ki a jurtából. A velük tartó férfiak odamentek a csikókhoz, leoldozták őket a kötélről, odavitték az anyakancákhoz, hagyták, hogy melyik-melyik megszoptassa a kicsinyét. Mivel egy csikó 15–20 napos korában már legelni is képes,⁶⁰ csak addig engedték a szoptatást, amíg meg nem indult a tejtermelés. A segítők, akik nem csak férfiakból álltak, az anyjuk mellett tartották a kicsiket, füttyörésztek, hangokat adtak ki, ezalatt a nők gyorsan ráültek az alacsony székre – máshol guggoltak –,⁶¹ bal térdükön egyensúlyozva a vödört fegyelmезetten és határozottan nekilátták a fejésnek. Hogy jobban az emlőkhöz férjenek, jobb kezükkel átfogták a kanca feléjük eső hátsólábát. Miután végeztek, a csikókat visszakötözték a *jel*hez. Valahányszor láttam ilyet, mindig nők végeztek a fejést.

⁵⁴ BOLD, *i.m.*, 147.

⁵⁵ BOLD, *i.m.*, 149.

⁵⁶ BOLD, *i.m.*, 148.

⁵⁷ BIRTALAN Ágnes, „Anyajószág kicsinyéhez való szoktatása”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség* I, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

⁵⁸ Saját gyűjtés. 2014.10.10. Bulgan aimag, Büregxangai sum.

⁵⁹ Saját gyűjtés. 2015.07.08. Xöswgöl aimag, Tünel sum.

⁶⁰ BOLD, *i.m.*, 148.

⁶¹ Saját gyűjtés. 2015.07.08. Xöswgöl aimag, Tünel sum.

Herélés (agtlax, xöngölöx)

Kóhalmi azt írja, hogy a másodfű csikók közül választják ki a tenyészméneket. Ez azt jelenti, hogy azokra a csödörccsikókra, melyek nem részesültek a szerencsében, herélés vár.⁶² A folyamatról bővebben *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I.* című DVD ír.⁶³

Billogozás (tamaglax)

A hideg időszakban végzett munkát szintén *A mongol nomádok anyagi műveltsége* DVD részletezi.⁶⁴ 2014. október 10-én Bürengxangai járás központjában végigfotóztam egy ilyen folyamatot,⁶⁵ egy esküvő mellékes szertartása volt, nem tartozott szorosan az ünnephez. Havazott, ez külön alkalmassá tette az időt – így nem fertőződik el a seb.

A DVD-n olvashatóktól csupán annyi eltérést találtam, hogy a csikót lábáról ledöntve (*unagax*) billogozták meg, és lefogták, nem vonták el a figyelmét semmivel (lásd: *corowdax*). Az égetés előtt ollóval eltávolították a felesleges téli szőrzetet.

Bold megjegyzi, hogy manapság folyékony nitrogénnel, fagyasztásos technikával is billogoznak.⁶⁶

Oltás (taría xīx)

A mongol lótartás minősége megfelel az európai követelményeknek, törődnek a ménés egészségével, és elvégzik a kötelező oltásokat. Két ilyen folyamatot sikerült dokumentálnom két egymást követő nyári délutánon.⁶⁷ Egy pásztorcsalád és nem állattartással foglalkozó rokonaik vettek benne részt – a pásztor felesége és az öregebb családtagok nem voltak jelen, otthon maradtak. Első nap egy noricillin LA nevű antibiotikummal dolgoztak.

A ménesből a pásztor a kislia segítségével (lásd: „A ló mint munkaeszköz”) kiválogatta az anyakancákat és egy évnél nem idősebb csikóikat, és egy

⁶² U. KÓHALMI, *i.m.*, 22.

⁶³ BIRTALAN Ágnes, „Jószág herélése”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

⁶⁴ LADJÁNSZKY Endre, „Tulajdonjegyek”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

⁶⁵ Bulgan aimagban

⁶⁶ BOLD, *i.m.*, 152.

⁶⁷ Saját gyűjtés. 2015.07.08–07. Xöswgöl aimag, Tünel sum.

viszonylag kicsi, körülbelül 10 méter átmérőjű körkarámba (*dügreg xašā*) terelte. A karámnak nem volt ajtaja, a nők szabadították fel az egyik falát, hogy a lovak bemehessenek. A rögtönzött ajtó a folyamat végéig nem „zárult be”, a nők álltak sorfalat, hogy az állatok ne tudjanak elmenekülni, bár ez néha sikerült. A pásztor egy másik férfirokonnal belépett a kancák közé, és amíg az lasszóval (*buguil*) kifogta a csikókat és jó fogást találva ledöntötte őket a földre, ő maga megtöltötte az injekciós tűt a vakcinával, és beadta a jobb hátsócomb lágyéktájára a szükséges adagot. A művelet nem volt egyszerű, hiszen a kis téren összezúfolódott lovak közül nehéz volt kifogni a legkisebb példányokat. Egy kanca a kicsinye segítségére is kelt, de a férfiak uralták a helyzetet. Egy órán belül végeztek. Mindkét férfi *délt*, hagyományos mongol köntöst viselt.

A rákövetkező nap is oltottak csikókat, akkor takonykór (lat. *malleus*, halha *saxū*) ellen, hazánkban komoly állatbetegség, bejelentése kötelező, és ha egy egyed megkapta, az egész állományt fel kell számolni.⁶⁸ Ezúttal a nyakukba oltottak. Ekkor csak a pásztor viselt *délt*.

A két munka ideje alatt szakrális szertartást nem dokumentáltam.

Szelidítés (bulgiulax)

Kun Péter leírja, hogy a nomádok nem dédelgetik a lovaikat, de kerülnek a felesleges bántalmazást.⁶⁹ A „kíméletes” szelidítés nem elterjedt náluk, hiszen nincs idejük minden lovon elvégezni.⁷⁰ Munkába az öt és húsz év közötti lovakat fogják be, az ennél idősebbek egyszerűen nem bírják a megterhelést. Napokra lebontva egy évben hozzávetőlegesen 250 alkalommal használnak egy lovat.⁷¹ Bold azt állítja, hogy a mongolok minden lovukat kiképzik arra, hogy tűrje magán az embert, azonban később csak azokat a lovakat fogják ki újra a ménesből, amelyekkel dolgozni akarnak.⁷²

A szelidítés (*mori bulgiulax*, „szelidítés betöréssel”) teljes folyamata nagyjából öt év, általában nyáron vagy ősszel végzik. Először nyereghez szoktatják a másodfűcsikót. Megvárják, amíg kibakolja magát, lenyugszik, és megszokja a hátán lévő eszközt. Miután megtűri a hátán az embert is, gyermekek lovagolják.⁷³ Nemcsak a csikóknak könnyebb a súly, hanem a fiúk is gyorsabban

⁶⁸ Adatközlő: Kőrösy Johanna, 26, állatorvos hallgató.

⁶⁹ KUN, *i.m.*, 35.

⁷⁰ BOLD, *i.m.*, 99.

⁷¹ BOLD, *i.m.*, 92.

⁷² BOLD, *i.m.*, 95., 99.

⁷³ BOLD, *i.m.*, 92.

tanulják meg az állattartást, ha fiatal jószággal érintkeznek. Egyelőre csak rövid távokon használják a lovakat. A harmadik évtől az állatok már felnőtteket is elbírnak, de csak a negyedik évtől lovagolják rendszeresen. Hatévesen hosszú utakra is elviszik.⁷⁴

Az első szoktatás utáni elengedés előtt egy ember „beszél” a lóval: végigsimogatja, végigvakargatja a testét, hogy a ló megnyugodjon, és legközelebb is a hátára engedje a lovast. A ridegtartás miatt a mongol lovak félvadak, ezért érzékenyek az ember közeledésére, a világos színű ruhákra és a szagokra, és még felnyergelve is óvatosan kell velük bánni. A nomádok azonban nem bánják ezt, egyes helyzetekben az életüket mentheti meg egy vad, harcias ló. A régebbi időkben egy ilyen ló kiülése a katonai kiképzés része volt – ma már csak a büszkeség és az erő próbája,⁷⁵ de 1972 óta ez külön sportággá fejlődött (*emneg bulgiulax*).⁷⁶

2015 nyarán megfigyeltem egy ilyen betörést.⁷⁷ A családnál vendégeskedtem, amikor a családfő két közeli rokona vagy barátja megérkezett a jurtába – csupán azt láttam, hogy bensőséges viszonyban vannak –, evett a felkínált főtt húsból. Ezután kimentünk a szabadba, engem előzetes megbeszélés után felültettek a család fiúgyermekének lovára egy-két fénykép erejéig – fontosnak tartom megállapítani, hogy eddig mindig férfiak vagy fiúk lován lovagoltam. Nemegyszer láttam, hogy ezekre a lovakra nők is probléma nélkül felülhetnek. Két másik, teljesen felszerszámozott ló is ki volt kötve egy teherautó oldalához – a család egyik járműve lehetett. A barátok közül, akik harminc éven túli emberek voltak, az egyik eloldozta a lovat, s bár az rögtön eloldalazott mellőle, az ember határozottan és gyorsan belelépett a kengyelbe, és felrugaszzkodott a nyeregbe. A kantárszárat (*jolō*) balkezében hosszúra engedve és jobbkezeiben ostorával a farára csapva ösztökölte az állatot minél gyorsabb és minél hevesebb bakolásokra. Ha egyensúlyt veszített, megkapaszzkodott az elülső nyeregkápában (*urid būreg*). Több alkalommal hátracsúszott a nyeregből, de mindig visszaügyeskedte magát. Ha a ló leállt, lovasa, a másik barát és a segítő rögtön továbbhajszolták. A ló ilyenkor felfele és oldalra is bakolt, valóban le akarta rázni magáról a terhet, de aztán amikor megadta magát, engedelmeskedett a kantárszárnak, és arra fordult, amerre a rajtaülő kérte. Miután a mongolok úgy döntöttek, hogy a lovat megszelídítették, békén hagyták.

⁷⁴ BOLD, *i.m.*, 97.

⁷⁵ BOLD, *i.m.*, 97.

⁷⁶ BOLD, *i.m.*, 100.

⁷⁷ Saját gyűjtés. 2015.07.04. Xöswgöl aimag, Tünel sum.

Visszamentünk a jurtába, így nem láthattam, hogy megtörtént-e a Bold által említett „beszélgetés”.

Valószínűsítem, hogy a ló a családfió tulajdonát képezte, mert tenyészgazda (*uyāč*) volt az illető.

Szagrális szertartást nem dokumentáltam.

Vágás (nugaslan awax)

A tömeges jószágvágások (*bōnōr jājlax*) késő ősszel esedékesek, és feltétlenül megtörténnek december közepe, vége előtt. A kis- és nagytestű jószág vágását szintén az *A mongol nomádok anyagi műveltsége* DVD ismerteti, ezért itt nem fejttem ki.⁷⁸

A ló haszonállat is, a lóvágás fogalma nem ismeretlen a mongolok számára. Noha az 1990-es években kerülték a lovak evését,⁷⁹ egyes forrásaim úgy vélik, hogy ez nem szigorú tabu, sőt a mongolok úgy tartják, hogy kifejezetten egészséges – az állat a legtaplálóból növényeket legeli.⁸⁰

Évszázadok óta látja el lóhússal Mongólia a szomszédos országokat. 1960 és 1990 között évente 60–70.000 lovat hajtottak ki lábon a Szovjetunióba, Ulán-Ude feldolgozó üzemibe.⁸¹

A húsnak melegítő hatása és nagy kalóriaértéke van. A lózsír pedig alkalmas a magas vérnyomás és az érelmeszesedés kezelésére.⁸²

A lovak leölése is késő ősszel történik. Kun azt mondja, hogy a hamar beköszöntő fagyok miatt könnyű a tartósítás.⁸³ 2014 őszén én is megfigyeltem hasonló folyamatot.⁸⁴ A procedura nagyrészt megegyezett a DVD-n található módszerrel: a kiválasztott lovat egy ember kifogta a ménesből, és egy késsel a tarkójára irányzott csapással letaglózta (*nugaslax, nugaslan awax*). Az általam látott eset csupán annyiban tért el, hogy az ember nem úgy fért hozzá az állathoz, hogy megkötözte és ledöntötte, hanem csak megpipázta. Egy másik késsel a példány szívébe döfött. Percekbe telt, amíg az állat kimúlt. Ezek után a férfiakból álló csapat megkezdte a nyúzást. Az egyed feldolgozásában

⁷⁸ BIRTALAN Ágnes, „Jószágvágás”. BIRTALAN Ágnes (szerk.), *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

⁷⁹ Birtalan Ágnes szóbeli közlése alapján.

⁸⁰ BOLD, *i.m.*, 131.

⁸¹ BOLD, *i.m.*, 132.

⁸² BOLD, *i.m.*, 131.

⁸³ KUN, *i.m.*, 73.

⁸⁴ Saját gyűjtés. 2014.10.12. Bulgan aimag, Büregxangai sum.

az egész család és a szomszédok is részt vettek, ők később kaptak az így nyert elemből.

A taglózás alatt a nők nem voltak jelen. A jurtában maradtak a gyerekekkel és egy lámával egyetemben, aki szútrát olvasott a ló lelkéért. A szertartást nem taglalom, a vallás és a kultúra iránti tolerancia miatt nem fényképeztem végig, emlékezetemben pedig elhalványultak a részletek. Abban azonban biztos vagyok, hogy a szútraolvasás után vagy közben tisztító szertartást végeztünk el. A láma, aki a tiszteleti helyen ült, buddhista szokás szerint a nap járásával megegyező (*nar jöw*) irányban haladva a keleti oldalon ülő nőknek adta oda először a füstölőt, és ők háromszor megköröztették maguk körül, majd továbbadták azt. Ugyanígy megtisztították a tűzhelyet is. A rítus végeztével a munkaképes asszonyok kimentek segíteni a férfiaknak.

Egy további, értelmezésre váró mozzanatot is kiemelek: a család a ló egyik testrészét feleslegesnek ítélvén félredobta. Később láttam, hogy ez tulajdonképpen a példány méhe benne egy magzattal. Birtalan elmondta, hogy az ilyenre más esetekben figyelnek a mongolok, nem szoktak vemhes kancákat levágni.⁸⁵ Az én felvetésem szerint a vágást végző ember nem volt elég tapasztalt, így nem ismerte fel a kanca állapotosságát. A mészáros járatlanságára további magyarázatul szolgál a vágás módja: sosem hagyják, hogy az állat vére kifolyjon – az állat szívéből a földre szivárgott a vér –, mert úgy tartják, abban rejlik a lelke.⁸⁶

A teljes feldolgozás után a család megfőzte a belsőségeket, és a lámát és engem is megvendégtelt vele.

A nomádok lóval kapcsolatos megfigyelései

Az állattartó nomádok a jószágaikkal való huzamosabb együttélés eredményeképpen nagy ismeretre tettek szert. Meg kellett tanulniuk olvasni az állat magatartásából, és ha nyugtalanító körülményt véltek felfedezni, meg kellett tanulniuk helyesen következtetni a kiváltó okra. Az alábbi fejezetben bemutatok néhány ilyen jellegű tapasztalatot.

Bold gyűjtései: a csődörök gyorsabban öregednek meg, és előbb pusztulnak el, mint a kancák. Ha egy ménnek túl sok kancája van, meggyengül, és utódai sem lesznek elég erősek. A mongolok ritkán választanak versenylovak közül tenyészmént, ugyanis nem hiszik, hogy jó csikóik lesznek.⁸⁷ A lovaknak

⁸⁵ Birtalan Ágnes szóbeli közlése alapján.

⁸⁶ Birtalan Ágnes szóbeli közlése alapján.

⁸⁷ BOLD, *i.m.*, 144–145.

rendkívüli irányérzékük van, különösen ha az otthonuk megtalálásáról van szó. Ha hosszú időre elhagyja a pásztor a szálláshelyét, a ló visszatalál. Nem ismeretlen jelenség az eladott lovak visszaszökése sem. A második világháborúban megtörtént, hogy sok Szovjetunióba vagy Koreába exportált katonai hátas egy nap újra mongol gazdájának a ménesében legelt. A honvágyat érző lovak viselkedése: étvágytalanok, távolba révednek, gyakran megfürdenek a porban, mintha hosszú útra készülnének.⁸⁸ A lovak lakhelyük iránti kötődéséről szól részben C. Damdinsüren *Öljitün xēr* novellája is, mely magyar fordításba is megjelent *A boldoghegy pej lovaként*.⁸⁹

Bold a továbbiakban idézi a *Mongol ornī belčērīn mal mallaḡānī arga turšlaga* című tanulmányból, hogy a nomádok a lovak viselkedéséből következtethetnek a természet változásaira: ha szőrük borzas, lassan sétálnak evés közben télen, akkor hamarosan hidegebb lesz; ha eső közben a csikók nyerítenek és a felnőttek sokszor megrázzák magukat, hamarosan kisüt a nap; ha nyáron feltűnően rövideket horkantanak, szél fog támadni, vagy ha ez télen történik, hidegebbre fordul az idő.⁹⁰ Avar Ákos is gyűjtött hasonló bölcsességeket, az ő forrása a *BNMAU-in ugsātñi jüi. Xalxīn ugsātñi jüi. XIX–XX jüi jāg üye* volt: „Ha a lovak felborzolják a farkukat és rángatják az orrcimpájukat, nagyon szeles idő várható. Ha a jószág éjszaka kinyújtott lábbal fekszik, felmelegedés lesz. Ha a marhák behúzódnak a fedett karám sarkába, rosszra fordul az idő. Ha a tevék nappal elfekszenek, hamarosan porvihar lesz.”⁹¹

Avar saját maga is gyűjtött adatokat: „A befutó ötéves lovak verejtékét tenyérrel le kell simítani a lóról és rákenni az ember homlokára. Ez a poros verejték az ember tetterejét (*»xiimor«* [sic!]) nagyon erősíti.”⁹² A 2015-ös Tünel járási *nádamon* én is láttam ilyet, bár hogy valóban ötéves lovak verejtékét használták-e, nem tudom megerősíteni. A nézők azt mondták, hogy a győztes ló verejtéke hoz szerencsét.⁹³

⁸⁸ BOLD, *i.m.*, 57–58.

⁸⁹ C. DAMDINSÜREN, A „boldoghegy pej lova”. KARA György – ZAHEMSZKY László (szerk.): *Fiaváró öregapó. Mai mongol elbeszélések*, Európa, Budapest, 1971, 93–98.

⁹⁰ BOLD, *i.m.*, 56.

⁹¹ AVAR, *i.m.*, 211–212.

⁹² AVAR, *i.m.*, 292.

⁹³ Saját gyűjtés, 2015.07.10. Xöwsgöl aimag, Tünel sum.

Összegzés

A mongol ember és a ló bensőséges viszonya nem vitás, de hogyan és hányféleképpen jelenik meg ez a valóságban? A jövőben erre a kérdésre szeretnék minél részletesebb és minél árnyaltabb választ találni. Ehhez az első lépést a szakdolgozatommal tettem meg.

Jelen tanulmányban lovakkal foglalkozó munkákat taglaltam. Új tipológiát állítottam fel, mely nézetem szerint megkönnyíti a lovas feladatok csoportosítását. Tereptapasztalatok alapján – melyeket megfigyelőként dokumentáltam – megerősítettem és pontosítottam vagy újabb adatokkal egészítettem ki némely munkafolyamatot. Ezáltal pontosabb képet kaphattunk a XXI. század eleji mongol lótartásról.

A szinkrón szemléletű lovas kutatás mindig aktuális a mongolisztikában. A fejleményeket hasznosíthatjuk akár a magyar lótartásban, akár a lovas kulturális élet fellendítésében: színesíthetjük és helyesbíthetjük a hagyományőrző lovas rendezvények, lovastáborok és lovasórák programjait.

Felhasznált irodalom

- ARIYÄSÜREN, Č. – NYAMBÜ, X.: *Mongol yos janšilin ix tailbar tol'* I. „Sülenxü” Xüxdin Xewlelin Gajar, Ulānbātar 1992.
- AVAR Ákos: *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*, Equinter, Budapest, 2014.
- BADAMXATAN, C. – CERENXAND, G.: *Mongol ulsīn ugsātni jüi* [Mongólia nép-*rajza*], Monsudar, Ulānbātar, 2012.
- BAT-OČIR, C.: *Xurдан mori 60 jild* [60 év versenylovai]. Ulsīn xewlelin gajar, Ulānbātar, 1982.
- BIRTALAN Ágnes (szerk.): *Material Culture (Traditional Mongolian Culture I.). Materielle Kultur (Traditionelle mongolische Kultur I.). A mongol nomádok anyagi műveltsége. (Hagyományos mongol műveltség I.). Ulamlalt mongol soyol*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)
- BIRTALAN Ágnes
- „Anyajószág kicsinyéhez való szoktatása”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)
 - „Ellés, elletés”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)
 - „Jószág herélése”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)
 - „Jószágvágás”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)
 - „Legelő, legeltetés”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)

- „Az ötféle jószág és a hozzá kapcsolódó munkák”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008. (DVD-formátum)
- „Die Mythologie der mongolischen Volksreligion”. SCHMALZRIEDT, Egidius – HAUSSIG, Hans Wilhelm (szerk.): *Wörterbuch der Mythologie* XXXIV, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart, 2001, 1047–1049.
- BOLD, B.-O.: *Equus Mongolica*, Bold & Bodi, s. l., 2012.
- DAMDINSÜREN, C.: A „boldoghegy pej lova”. KARA György – ZAHEMSZKY László (szerk.): *Fiaváró öregapó. Mai mongol elbeszélések*, Európa, Budapest, 1971, 93–98.
- DAWAXŪ, D.: *Xülegčīn nūc* [A lótulajdonos titka], s.n., Ulānbātar, 1999.
- GÖCKENJAN, Hansgerd: „Eskü az altaji népeknél”. KOVÁCS László – PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz IV*, Balassi, Budapest, 1997, 333–347.
- KARA György: *Magyar-mongol kézikönyvtár*, Terebess Kiadó, Budapest, 1998.
- KUN Péter: *Szelek szárnyán. A sztyeppei nomádok lovaskultúrája*, Arkadas, Debrecen, 2003.
- KUTASI Zsuzsanna: *A ló a középkori arab irodalomban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012.
- LADJÁNSZKY Endre: „Tulajdonjegyek”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008 (DVD-formátum)
- LUWSANBALDAN, X.: *Xülgīn šinj* [A lovak jellemzői], Ulsīn xewlelīn gajar, Ulānbātar, 1989.
- SAMBUU, Ĵ.: *Mal aju aqui deger-e-ben yayakijū ajiillaqu tuqai arad-tu ögkü sanayuly-a suryal* [Intő tanácsok a népnek arról, hogyan kell dolgozni az állattenyésztésben], ĴEMR XXK, Ulānbātar, 1945.
- SONGINO, Č., *Mongol belčērīn mal mallagānī ulamjlal. Malīn tonog xeregsel* [A mongol pásztorkodó állattartás hagyománya. A jószágértartás eszközei], Soyombo xewlelīn gajar, Ulānbātar, 1991.

- TARTSÁK András: „Jószágpusztulás”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008 (DVD-formátum)
- U. KÖHALMI Katalin: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben*. Kőrösy Csoma Kiskönyvtár XII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- VARGA Ferenc: „Ló”. BIRTALAN Ágnes (szerk.): *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I*, IVA-ICRA Verlag – ELTE, Belső-ázsiai Tanszék, Wien – Budapest, 2008 (DVD-formátum)

Adatközlők

KÖRÖSY Johanna, 26, állatorvostan-hallgató.

Terepmunka adatok

- 2014.10.10. Bulgan aimag, Büregxangai sum.
- 2014.10.12. Bulgan aimag, Büregxangai sum.
- 2015.07.04. Xöwsgöl aimag, Tünel sum.
- 2015.07.07. Xöwsgöl aimag, Tünel sum.
- 2015.07.08. Xöwsgöl aimag, Tünel sum.
- 2015.07.10. Xöwsgöl aimag, Tünel sum.
- 2015.08.5–14. Uws aimag, Ulāngom xot – Malčin sum.

Veres Balázs

A régi és az új határán Dasdordzsín Nacagdordzs művészete a metaforák tükrében

Dasdordzsín Nacagdordzs (1906–1937) a modern mongol irodalom megalapítójának tekinthető és tekintendő. Életfeladatának tartotta Mongólia fejlesztését, a mongol kultúra és társadalom modernizálását. Az első új, szocialista mongol írói nemzedék meghatározó tagja, Ceren-Očirín Dambadorj (1898–1934), Sonombaljirin Buyannemex (1902–1937), Mördönwín Yadamsüren (1904–1934), Byambín Rinčen (1905–1977) és Cendín Damdinsüren (1908–1969) mellett. Korai halála ellenére jelentékeny alkotásokkal gazdagította a mongol irodalmat, kultúrát. Külföldi tanulmányútjai során kapcsolatba került a nagy orosz és német klasszikusokkal és azokkal az áramlatokkal, melyek a korban meghatározók voltak nyugaton is. Tapasztalatait hazájában meghonosítva maradandóan gazdagította az irodalmat, eredményesen hagyományozta örökségét a mongol népre.

A módszer

Jelen tanulmány keretében igyekszem felvázolni a költő által használt főbb metaforákat, és mindazokat a hatásokat melyek kialakították Mongólia legismertebb irodalmi személyiség, Dasdordzsín Nacagdordzs művészetét. Ehhez elengedhetetlenül fontos egy megfelelő módszer kiválasztása. A kutatás keretében a kortárs metaforakutatás eszközeit választottam, s így talán új, korhűbb megvilágításba helyezhetem Nacagdordzs alkotásait, s a bennük rejlő mélyebb tartalmakat. A csehországi mongolisztika már évek óta foglalkozik a metaforakutatással, így én is az általuk felvázolt irányvonalakat követem: a prágai Károly egyetemen kutató Veronika Kapišovská és Alena Oberfalzerová foglalkozott a nomádok és sajátos metaforavilágával.¹

¹ Alena OBERFALZEROVÁ, *Metaphores and nomads*, Triton, Prague, 2006; Alena Oberfalzerová,

Emellett fontos még az elején leszögezni, mit is nevezek a kutatás folyamán metaforának: a költői képeket, mint a megszemélyesítést, szimbólumot, metaforát, allegóriát egységesen metaforának nevezem. Ennek az az elsődleges oka, hogy maguk a mongolok is gyűjtőnévvel nevezik ezeket a költői képeket (зүйлэл – „hasonlítás”), s nem csoportosítják külön őket (mint tesszük mi a hagyományos európai irodalomtudományban). Ezen kívül megjegyzendő, hogy a kutatásom egyelőre csak Nacagdordzs epikáját és líráját vizsgálja, a drámák feldolgozása valószínűleg egy következő tanulmány részét képezi majd. Ezen tanulmány keretében csak a legjellegzetesebb szimbólumok elemzésére tudtam kitérni, a további metaforákkal nagyobb terjedelmű munkáim foglalkoznak majd.

Nacagdordzs műveinek irodalomtudományi és filológiai feldolgozottsága nemzetközi szinten igen csekély, ráadásul nagyrészt olyan művekkel foglalkoztak Mongóliában, melyek még a régi, szocialista időszak alatt a kornak megfelelő politikai színezetűek voltak, így tulajdonképpen az egész *oeuvre* újraértelmezhető – sőt még az sem biztos, hogy idővel nem kerülnek-e olyan művek napvilágra, melyeket újonnan fedeznek fel.

A modern mongol irodalom kialakulása

Mongólia elhelyezkedése és egyedi, nomád kultúrája merőben eltér nemcsak az európai, de a környező országokétól is, így fontosnak tartom bemutatni azt, hogyan alakult ki ez a sajátos miliő. Ahhoz, hogy valójában megérthessük Nacagdordzs művészetét, nem hagyhatjuk említés nélkül azokat a folyamatokat, melyek kialakították a modern XX. századi mongol irodalmat. A mongol irodalom lényegében három forrásból táplálkozik:

1. belső-ázsiai nomád örökség, folklór
2. vallási és történeti irodalom (főképp buddhista hatással)
3. kínai és indo-tibeti hatások

Kronológiailag ez a három összetevő alkotta meg azt, amit Nacagdordzs előtt mongol irodalomnak nevezhetünk. Mindhárom faktor szervesen kimutatható, jelenlétük gazdagította a mongol nomádok kultúráját, képi és fogalmi világát. A belső-ázsiai örökség részét képező nomád folklór elemek azonban mindenél hangsúlyosabban megfigyelhetők, s bármely korszakot vizsgálva megjelennek. Ez az, ami sajátosan mongollá teszi a vizsgált anyagot. Az írásbeliség

„Formal Aspects of Metaphorical Speech”. Jaroslav VACEK – Alena OBERFALCEROVÁ (ed.): *Mongolica Pragensia* '02, *Ethnolinguistics and Sociolinguistics in Synchronics and Diachrony*, Triton, Prague, 151–185.

elterjedésével (XIII. század) elsősorban történeti munkák láttak napvilágot – krónikák, históriák – később pedig a buddhizmus térnyerésével a vallási szövegek is megjelentek. Ez a két fő irányvonal (történeti, vallási) meghatározó volt több évszázadig, egészen a XVIII. század közepéig, amikor megjelentek az első nem vallási célú írások leginkább szerzetesek, nemesek tollából. Természetesen korábban is léteztek szépirodalmi jellegű alkotások, azonban ezek igen elenyésző mértékben ismertek. Leginkább a nép ajkán maradtak fenn és éltek tovább népdalok, eposzok formájában azon művek, melyeket nem sorolhatunk tisztán vallási vagy történeti csoportba. A másik fontos jellemvonása a XVIII. századi mongol irodalomnak maga a műalkotás célja volt: a történeti munkák a hadvezetés, a múltból való okulás célját szolgálták, a vallási művek pedig a szellem fejlődését, illetve a transzcendens dicsőítését, és az erre vonatkozó tanácsokat tartalmaztak. A *l'art pour l'art* fogalma tehát később alakult ki, s ebben nagy szerepe volt a mandzsu Qing dinasztiának (1644–1911), mely bekebelezte a mongol népeket. A kínai hatások ugyanis új szintet vittek a mongol irodalomba, mely átvette az indo-tibeti buddhista irodalmakra jellemző sematizmust. A XVIII–XIX. század ennek az átalakulásnak az időszaka: sorra jelentek meg kínai ihletettséű művek – versek, próza, és drámák is. Nemcsak a stílust vették át a mongol írók, hanem sok esetben magát a témát, a cselekményt és kliséket is beleszőtték saját alkotásaikba – erre a legjobb példa Indzsannasi *Vörösre sírt szemek szobája* című műve a kínai *Vörös szoba álma* mintájára.

Ezt a korszakot zárta le Mongólia függetlenedése, mely gazdasági, kulturális és eszmei megújodást hozott az ország számára. Ettől kezdve fokozatosan erősödő orosz hatással kell számolnunk. Bogdo Gegen (1869–1924) halála után Mongólia a szocializmus útjára lépett. Ennek megfelelően a szovjet befolyás egyre erősebbé vált, ami kulturális szinten is megjelent. A szovjet pártvezetésnek érdeke fűződött a baráti államok új értelmiségének kineveléséhez. Végülis ezt kihasználva jutott Nacagdordzs ifjúkorában ahhoz a lehetőséghez, mely életre szóló élményt nyújtott számára, s alkalma nyílhatott kapcsolatba kerülni az európai irodalmi áramlatokkal. A XX. századtól kezdve tehát a szocialista realizmus irodalmi hatása érhető tetten a mongol irodalomban, mely kisebb-nagyobb mértékben, de mindvégig megőrizte sematikus voltát. A cenzúra és a politikai légkör pedig kitűnően konzerválta azt.

Az 1991-es mongol rendszerváltásig a mongol irodalmi alkotások mindegyikére jellemző ez a fajta irányultság, mely alatt azonban sok érdekes és összetett mondanivaló található. Lényegében azt is mondhatnánk, hogy még a cenzúra

és az erősen szabályozott irányvonalak is termékenyítő hatást okoztak, hiszen így az íróknak ügyesen kellett „lavírozniuk”, s úgy kellett kifejezni mondani-valójukat, hogy az ne legyen egyértelmű első látásra. Ebből következően pedig a metaforák nyújtottak tökéletes eszközt e célra.

Hogy lezárjuk a mongol irodalom kialakulásának bemutatását, érdemes megemlíteni még a szépirodalom jelenkorát, s a főbb kortárs irányvonalakat. Napjainkban több lehetőség és nagyobb szabadság adatik meg a mongol írók számára, azonban egyre erősebb jelek mutatják a nosztalgia, a szimbolikus múltba vágódás, mint téma előretörését. Az elégedetlenség, a hagyományos és a modern élet ellentéte, a rendszerváltással valóra nem vált álmok, s a globális problémák, a környezetvédelem, mind-mind megjelennek Mongólia kortárs irodalmában.

Dasdordszín Nacagdordzs élete és munkássága

A mongol költő életéről és munkásságáról sok leírás saját korából származik és ezek nagy része hozzáférhető volt munkám során. Mivel azonban a kutatás részét képezi a forráskritika is, fontosnak tartom bemutatni azokat a problémákat is, melyek felmerültek.

A szocialista rendszer cenzúrája miatt számos pontatlanságra, illetve bizonyos információk elhallgatására akadtam az anyaggyűjtés során. Nacagdordzs életútjára vonatkozóan például rendre kihagyták a bebörtönzéseket, és a németországi útjával kapcsolatban is vannak eddig tisztázhatatlan körülmények. Egyesek szerint a költő már akkori feleségével élt Lipcsében, és egyáltalán nem végzett újságíróiskolát, mivel nem tudott megfelelő szinten németül. A magánéletét tekintve lakhelyére és családi állapotára vonatkozóan semmilyen kézzelfogható adat nincs. Más források² szerint Nina az orosz Nina Čistyakova volt, akivel még leningrádi tanulmányai alatt ismerkedtek meg, s csak később házasodtak össze. Bizonyos, hogy volt egy felesége, amikor már Mongóliába visszatért, de hogy ez Nina volt-e, s őt miért rendelték vissza a Szovjetunióba, az nem világos. Állítólag volt egy kislányuk (Ananada Šri) is, akit az asszony magával vitt Leningrádba (1935). Egyes vélemények szerint a költő nagy nőfaló volt, és sok szeretővel büszkélkedhetett, viszont, erre sem találtam pontos hivatkozási alapot.

Nacagdordzs elszegényedett kisnemesi családba született Töw aimag, Bayandelger sum Gungalütain, Nürentei vagy Ayaga nevű szállásán 1906.

² <http://danielroy.tripod.com/cgi-bin/alternate/mongolia/natsagdorj.html#who> (Nacagdordzs életéről szóló összegzés, utolsó letöltés: 2015. 04. 02.)

november 17-én. A fiút már kilenc évesen tanulni küldte apja egy barátjához, a betűvetést ismerő Altengerelhez. Itt néhány év alatt meg is tanult írni. Eközben apja hivatali álláshoz jutott. Történt ugyanis, hogy az apa hivatalos iratokkal tért haza a munkából, s a fiatal Nacagdordzs magától elkezdte másolni azokat. Mivel a fiú egyre ügyesebben tudott írni, tapasztalatot szerzett a nyelvtanban és szókinccse is egyre gazdagodott, ezért komolyabb hangvételű mongol irodalmi, történeti és nyelvészeti munkákkal is megismerkedett, mint pl.: *Eldeb tayilbar toli bičig*, *Qoyar jayal-un tuyuji*, *Gurban ulus-un teüke*. A szorgalmas fiú falta a műveket, s Dasdordzs így egyre jobban ráébredt fia tehetségére. 1917-ben az autonóm mongol állam Hadügyminisztériumában dolgozó Dasdordzs mellé felvették fiát is, aki írnoki állást kapott. A precíz munkavégzés mellett továbbra is kitartóan olvasott, tanult szabadidejében.

Az 1921-es mongol népi forradalom idején ismerkedik meg először a szocialista eszmékkel, a leírások szerint már ő is éneklte a kjahtai győzelem után elterjedt *Šiwē Xyagt*³ című forradalmi dalt. Még ugyanebben az évben a Vörös Hadsereg és a mongol néphadsereg felszabadítja a mai Mongólia területét. Az ekkor tizenöt éves, jól tájékozott Nacagdordzs rögtön az igazság és a szabadság eszméinek kutatására indul, s 1921-től az új Népi Kormány Hadügyi Minisztériumában (*Ardin jasgin cergin yam*) írnoki állást kap. Később osztályvezető tisztviselő, majd titkár. Eközben aktív tevékenységet folytat: belép a Népi Forradalmi Ifjúsági Szervezetbe (*Mongolin Ardin Xuw'sgalt Jalučudin Ewlel*) és a *jawxlang badrūlagč* („nagyszerűség-ihlető”) címmel illetik. A dokumentumok között családi névnek a Borjigin⁴ nevet használja. A korabeli leírások alapján ez általános volt a forradalmi ifjúsági tagok körében, akik hangsúlyozni kívánták az állam és a népi társadalom egységességét.⁵ A fiatal Nacagdordzsnek bőven kijutott a munkából, és szorgalmának köszönhetően a hadügyi osztály titkárává (*bičgin darga*) választották. 1923-ban együtt dolgozott Szühebátorral⁶ és Magszardzsavval⁷, akik nagyban befolyásolták jellemét és világméltóságát. Az Ifjúsági Szervezet Köznevelési Társaságában és a Színjátszó

³ „Troickoszavszk”, város Kjahta (mongol: Altanbulag) mellett.

⁴ Dzsingisz kán nemzetsége.

⁵ B. SODNOM, *D. Nacagdorjin namtar joxiol*, Ulsin Xewlelin Erxlex Xorō, Ulānbatar, (1966), 38.

⁶ Damdinī Süxbatar (1893–1923), 1921-től a mongol népi forradalom vezére, és haláláig Mongólia első számú katonai vezetője.

⁷ Xatanbatar Magsarjau (1877–1927) katonai vezető, harcolt a Kínától való függetlenedési háborúban, kiérdemelte a nép hőse címet (Ardin Xatanbatar Magsarjau). 1922-től hadügyminiszter, állítólag betegségben halt meg.

Csoportjában is aktív tevékenységet folytatott.⁸ 1923-tól kezdett színi betéteket írni, kezdetben „gólyalásbas színműveket”⁹ adott elő utcákon. Ez a fajta színjátszás a régi hagyományos népköltési elemekre építette rá a buddhista misztériumjátékok jellemzőit és kínai mintára zenés előadásmód kísérte. A fiatalok körében nagy népszerűsége tett szert a színielőadások szervezésével. Több, régebbi színművekhez írt betétje is fennmaradt ebből az időszakból, például: *Sandwā Ambanī xargis yawdlās* („Szandvá ambán kegyetlen eljárásáról”), *Ušāndarin tūjās* („Usándár történetéből”). A fennmaradt betétdal már akkoriban nagyon népszerű volt: *Cenxerlen xaragdaǰ* („Kéken virít...”). 1924-től kezdve Nacagdordzs a fővárosi színitársulat tagjaként játszott és az 1925-ös Holdújéven fel is lépett. Már akkoriban is írt gúnydalokat, melyeket az előadások alkalmával használtak fel. 1924-től titkárként dolgozott az új Mongólia negyedik miniszterelnöke, Cerendordzs¹⁰ mellett, aki nagy írástudó volt és feltehetően nagy hatást gyakorolt az ifjú Nacagdordzsra. Részt vett a Mongol Néppárt harmadik nagygyűlésén (1924.08.04.), ahol pártképviselővé választották. A szovjet–mongol kapcsolatok erősödésével a Mongol Népköztársaságban is megalakult 1925-ben az Úttörőszövetség (*Pionerīn towčö*), melynek vezetője Nacagdordzs lett. *Büxīn olon багацуд* címmel írta meg a szervezet úttörődalát, mely később *Pionerīn dū* néven vált ismertté.¹¹

1925-ben beválasztották abba a negyven fős ifjúsági csoportba, mely lehetőséget kapott a Szovjetunióba utazásra és tanulmányok folytatására. Leningárdba utazott és a Hadügyi Akadémián folytatott tanulmányokat. Mivel már korábban is tanulta az orosz nyelvet, ezt a készségét jól fel tudta használni tanulmányai során. Ez fontos állomás életében, hiszen itt ismerkedik meg a nyugati filozófiával, az orosz irodalom klasszikusaival és a realizmussal mint irodalmi irányzattal.

1926-ban Németországba utazott. Néhány hónapot töltött Berlinben, majd Lipcsébe ment, ahol 1929-ig élt. Újságíróiskolában tanult, itt ismerkedett meg a német nyelvvel, s jó képességeinek köszönhetően ezen a nyelven is nagy olvasottságra tett szert. Lipcsében az akkor szerveződő mongolisztikai tanulmányok

⁸ SODNOM, D. *Nacagdorjīn namtar joxiol*, i.m., 38.

⁹ *Šī yangū* (*xī yan guo?*) kínai átvétel, az utcán előadott legtöbbször gúnyos témát feldolgozó, álarcban és gólyalásbakon előadott *performance*.

¹⁰ Balingin Cerendorj (1868–1928) a független Mongólia hatodik, a Mongol Népköztársaság negyedik miniszterelnöke. Életútja során hivatalt viselt a Bogd kán uralkodása alatt, majd a kínai megszállás és Ungern báró idején is. Miniszterelnöksége alatt Mongólia egyre nagyobb szovjet befolyás alá került.

¹¹ B. SODNOM, D. *Nacagdorjīn joxiolīn tūwer*, Ulsin xewlel, Ulánbátar, 1955, 24–25.

professzorának, Erich Haenisch-nek nyújtott szakmai segítséget és Friedrich Weller mellett segédkezett.¹² Miután értékes tapasztalatokkal gyarapodva visszatért szülőhazájába, az akkori Tudós Társaság¹³ munkatársaként dolgozott egészen haláláig. Szintén tagja lett az ebben az évben frissen megalakult első irodalmi körnek. 1930-tól szoros kapcsolatot ápolt az ulánbátori Állami Központi színházzal (*Ulsin Töw Teatr*), darabokat írt és segédkezett a fiatal színészek képzésében.

1931-ben egy rágalmozója ismeretlen okokból börtönbe juttatta, ahonnan egy év múlva szabadon engedték. Ráébredt a szocialista pártiktatúra negatív oldalaira, saját bőrén tapasztalta a besúgórendszer aktív jelenlétét. Emiatt részben el is fordult a szocialista ideológiától. A hányattatások azonban gyümölcsözőleg is hatottak alkotókészségére: számos művet ír rabsága alatt, leginkább a szabadság témájában. 1932-től ismét szabadon alkothatott.

1935-ben feleségét Leningrádba rendelték, ami szintén nagy megpróbáltatás volt számára, hiszen ezután nemcsak szerelmét hiányolta a költő, mivel kisgyermekük is az anyjával ment. Ezek után 1936-ban ismét elítélték, és öt hónap kényszerszolgálatra kötelezték. 1937-ban halt meg Ulánbátorban, a mongol és szovjet–orosz orvosok véleménye szerint az utcán egy kerítésnek dőlve agyvérzést kapott.

Új irányvonalak

A modern mongol irodalom megalapozójának tekintett Dasdordzsín Nacagdordzs két korszak peremén áll: a régi de jelentős értékeket is őrző, valamint az új, rohamos léptekkel haladó modern Mongólia között. Voltaképpen életútja, személyisége és a művészete önmagában is egy „nagy szimbólumnak” tekinthető. Benne, és általa ötvöződik a régi és az új. Ez lesz az a fő kép, mely szinte minden művében előfordul. Idő – még hozzá az az idő, mely kérlelhetetlenül halad előre, vasfogain őrli meg a múltat és csak azt hagyja meg belőle, ami továbbviszi a legjobb hagyományokat is és a fejlődés irányába mutat.

Nacagdordzs művészetének megértéséhez mindenképpen szükséges röviden felvázolni a hagyományos mongol népi irodalom (folklor) képi világát, kedvelt témáit. Lévéen Nacagdordzs ezekből az elemekből építkezik, s adja hozzá külföldi irodalmi tapasztalatait (leginkább a német és orosz mintákból). A leggyakrabban előforduló témákat a mongol szépirodalom a folklórból

¹² SODNOM, D. *Nacagdorjín namtar joxiol*, i.m., 45.

¹³ Sudar bičgjin xürülen, a jelenlegi Mongol Tudományos Akadémia (Šinjlex Uxāni Akademi) elődje.

meríti: anya (család: szülők, testvérek), szülőföld (például természeti képek, jószágdícséret), szerelem (boldog/tragikus végkimenetelű), vallás (buddhista dicsérőszövegek), történeti (például népi hősök/betyárok, Dzsingisz kán).¹⁴

Ezeket a hagyományos elemeket tartja meg Nacagdordzs, erre épít új képi világot. Ez a „szimbiózis” az a feltétel, amely nélkül sosem sikerülhetett volna modernizálnia a mongol irodalmat – ebben rejlik Nacagdordzs korszakalkotó nagyszerűsége.

Mivel őszintén hitt a szocialista eszmékben, természetes, hogy előszeretettel használja a szocialista realista képi világot, szimbólumkészletet. Sokan ezért sematikusan minősítik alkotásai egy részét. Tagadhatatlan, hogy egyfajta „darabosság” mindvégig jellemző Nacagdordzs stílusára, viszont saját korában olyan új távlatokat nyitott meg, melyek korábban elképzelhetetlenek voltak. Aktív politikai szerepvállalása is megmutatja, hogy igazán hitt a szocialista eszmékben. A műveiben előforduló politikai agitáció tehát nemcsak a cenzúrának való megfelelés, hanem saját belső meggyőződése is, egyfajta népnevelő szellem. Nacagdordzs hazájának felemelkedését, a modernizációt és a fejlődést látta meg az új rendszerben. Ebből a szempontból tehát patriotizmusának egyik eszköze a szocialista modell nyújtotta lehetőség (mint ahogy sok más, elmaradottabb országnál is ezt a szerepet töltötték be a Lenini eszmék).

Témaválasztása is merőben eltér a hagyományostól sok esetben: futurisztikus egészségversek, propagandáló novellák, a tragikus szerelem beteljesülését leíró lírai és prózai művei sorolhatók ide. Ezeket részben külföldi mintára, részben saját ihletésére használja.

A metaforák közül csak azokat választottam ki, melyeket a legtöbbször használt a költő. A metaforák elkülönítése helyenként gondot okozott munkám során, hiszen sok esetben ezek a szimbólumok nem könnyen körülhatárolhatók, s gyakran előfordul, hogy több kisebb metafora alkot egy nagyobbat. A metaforák hierarchikus osztályozása, illetve a további metaforák feltérképezése azonban túllépte volna a tanulmány kereteit – így erre a témára lehetőség szerint egy későbbi kutatás keretében térek vissza majd.

A fény és az idő metaforája

Az elemzés során arra a következtetésre jutottam, hogy Nacagdordzs legtöbbször visszatérő, legátfogóbb metaforája a fény és az idő. Ez a két elem gyakran szervesen kapcsolódik egymáshoz: a jövő, a reménység – egyfajta Gondviselés,

¹⁴ Erre vonatkozóan jó kiindulópont lehet: <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Okor-kelet/Okori.es.keleti.irodalmak/> (Mongol irodalom, Birtalan Ágnes szerkesztésében)

a transzcendens szimbóluma. Mintha műveiben előre megsejtette volna életfeladatát: a régi és új küszöbén állva utat mutatni a modern jövő felé.

A fény az abszolút pozitívum szimbóluma. Felsőbbrendű energia, melyen keresztül megszólal a mindenható természet – hiszen csak az hívhatja életre. Sosem jelent rosszat, épp ellenkezőleg: ha valamely művében előkerül a fény, mint motívum, akkor biztosak lehetünk a pozitív végkimenetelben. Ezt az abszolút jelleget ki is használja a költő: a fény a kedvese kimentésére induló szerető; a reményt adó Nap sugara; a sebészeti osztály modern, sterilizált eszközein megcsillanó sugár; a szocialista állam modernizációjának eredménye, a repülőgép.

A fényt adó test lehet természetes (égitestek), és mesterséges (tűz, lámpa, ez nem változtat a jelentésen).

Sebészeti osztály

A széles,¹⁵ tágas, világos ablak üvegére rásütő napfény sugara egyfajta díszes aranyló fonálhoz hasonlít. Nagyon kellemes a szemnek, ahogy a sebészfelszerelésekre rásütő fény játéka fel-felvillan. Aki ezt nézi, rögtön egy dolog jut eszébe: ezek a kések és éles pengéjű eszközök bizonyosan az emberélet megrövidítésére készültek... Azonban ezek az emberi életet tönkretévő, veszélyes betegségek megszüntetésének tiszta módon gyógyító eszközei. Ha megfordulunk, a helyiségben lévő sok-sok tárgy a megcsillanó fény miatt szívárványt vet. Különösen csodálatos dolog egy ilyen helyen lenni, az ember nemcsak lélegezni, de még mozdulni sem nagyon mer... egyszerűen elbűvölő.¹⁶

Régi idők fia

De attól a naptól kezdve, hogy a régi idők fiának egyik társa fegyvert fogott, betört a fény az üst alá. Így felocsúdott egy egész nemzet. A láthatár szélén túlra látunk. Az öt tengert s az öt földrészt ismerjük már. Megnyitottuk az új világba vezető közös utat.¹⁷

¹⁵ A mongol melléknévek szemantikai szempontból különböznek a magyar nyelvben megszokottaktól, egy szót esetenként csak több magyar melléknévvel adhatunk vissza. Jelen esetben az ablak, az eszközök, maga a helyiség a szabadság, tisztaság, a modern jövő megtestesítője.

¹⁶ Saját fordítás, részlet a „Sebészeti osztály” („Mes jaslin tasag”) című novellából.

¹⁷ Részlet a „Régi idők fia” („Xüčin xü”) című novellából, fordította: Zahemszky László.

Hideg tél, forró szerelem

Senki más nem venne észre semmi érdekeset, de ahogy a kerítés lécei között látta kiszűrődni a ház ablakán át derengő fényt, ő tudta, hogy bent meleg derékalj vár rá. Az ajtó kinyílt, ahogy a jeges reteszt gyengéden megkocogtatta ujjhegyével. Mérhetetlen örömet érzett, ahogy a ház belsejéből megfogta egy meleg kar. Az épületen belül mécses és lámpa fénye, s különösen a kályhán izzó hamu pislákol. A legforróbb mégis az volt, ahogy ez a fénysugár rávetült a gyönyörű lány arcára. Ettől volt még inkább díszesebb a házban lévő öröm.¹⁸

Itt a fény útmutató, mintegy világítótoronyként jelenik meg. Átvitt értelemben a szerelem mint cél az emberélet egyik motivációja. Segítségével legyőzhető minden akadály, megszépíti a pillanatot, s önmagát a küzdés folyamatát is. A fény tehát a remény, maga a szerelem is egyben.

Igen frivol hatást vált ki a fény az *Így történt* című novellában, amikor a főhős a „lázadó reakció” lámák és a régi rend híveit összegyűjtő táborba megy (ahol bár szörnyűségeket él át, később szerencsésen megmenekül):

Így történt

Az aprócska kolostor templomának arany tetődíszje ékesen csillog az esti nap fényében, szinte átsugárzik a zarándokló pásztoremler lelkén. Ki hinné, hogy e szent hely mellől ilyen elvetemült gyilkosok, aljas hóhérok támadnak?¹⁹

A másik leggyakrabban használt szimbólum az idő. Egyértelműen elhatárolja a régít az újtól: általában az új idő kapja a pozitív szerepet, de ha a helyzet úgy kívánja, a múlt is szépítő jelleget ölthet. Az idő aktív szereplő: válaszokat ad a korabeli mongol társadalmat érintő égető kérdésekre, igazságot szolgáltat, kárpótol, felel és szelektál. Természetesen Nacagdordzs igyekezett az idő metaforáját a szocialista rendszernek alárendelni, azt kifejezésre juttatni. A megjelenő idő olyan elemeket is magában hordoz, amelyek természetesen nem egyértelműen a szocializmusnak betudható vívmányok, pusztán csak a nyugathoz képest évszázados elmaradottságban lévő mongol valóság modernizálásának eszközei. Hogy ez mennyire tudatos Nacagdordzsnál, azt csak

¹⁸ Saját fordítás, részlet a „Hideg tél, forró szerelem” („Öwlin xüiten, yanagin xalün”) című novellából.

¹⁹ Részlet az „Így történt” („Üjegdögüi yum”, „Nem látott dolog”) című novellából, a fordítást készítette: Vinkovics Judit.

találgatni lehet. Mivel aktív politikai szerepvállalása azt sugallja, hogy szívből hitt a szocializmus eszméiben, így akár igennel is felelhetnénk a kérdésre. Az biztos viszont, hogy az adott korban ez az ideologizálás politikai elvárás volt az írók felé, s munkásságuk (és gyakran életük) megmaradásának biztosítékát jelentette.

Az idő minden esetben tudatos használat, mely lendületet sugall és dinamizálja a művet. Nacagdordzs újító törekvéseinek e két eszköze, a fény és az idő szimbólumai gyakran együtt vezetnek be a kívánt mondanivalóhoz. Ez már a művészetére jellemző kései futurisztikus-utópisztikus elemeknél a legjobban megmutató jelenség: Nacagdordzs képzeletében az új Mongólia több fejlődési lépcsőfokot átugorva létrehozta a tudományos fejlődés és modernizáció, technológiai újítások által felépített új Mongóliát.

Az idő metaforáját a szocialista rendszerrel azonosítja: a közelgő Vörös Hadsereg, az újonnan felépülő kórházak mind az új politikai rendszer vívmányai. Ezekben a szocialista realista ihletettségű művekben az új idő a pozitív pólus, szembeállítva a régi elavult feudális rendszerrel (s annak minden maradiságával együtt).

Tibeti gyógyászat

A tízezer év múlásáról nem vett tudomást, nem tanulmányozta az új eszközöket. Tibet magas hegycsúcsai között a sárga vallás csendben virágzott.²⁰

Sebészeti osztály

Ezalatt Szandzs láma bekísérte a kórházba negyven körüli, betegségében elég sokat szenvedett fehér-sápadt arcú, csontos halántékú ismerőseit. Egy magas, ágyhoz hasonló, nagyon szép takarójú dologra fektette. A beteg, mivel még életében ilyet nem látott, ezért nem tudhatta, hogy mikor fogják felvágni.²¹

Itt kapcsolódik össze a múlt és a jövő: a még régi rendszert képviselő láma kíséri be a beteget az új szocialista kórházba. A szocialista realizmusra jellemzően az új rendszer segít a bajbajutottakon, szem előtt tartja az egyéni igényeket, támogató és szinte hősi szerepűvé női ki magát – elnagyolt, már-már naiv ábrázolása ez az állam gondviselő szerepének.

²⁰ Saját fordítás, részlet a „Tibeti gyógyászat” („Töwd emneleg”) című versből. Fordítást készített még: Tandori Dezső.

²¹ Saját fordítás, részlet a „Sebészeti osztály” („Mes jaslin tasag”) című novellából.

Ebben a novellában például az új rendszerben felnövő úttörő menti meg a kihasznált szegénylány életét.

Késő bánat

Pusztán az úttörő iskolásfiú, Dordzs törődött vele, mivel ismerősük volt – mert az anyja megkérte, hogy keresse meg a szép leányt. Sokat volt a lány nál, és ezt mondta neki: „A betegség önmagában is veszélyes dolog, de ez a szifilisz különösen nagy betegség. Ha elmennél a kórházba, ott biztosan könnyen ki tudnak belőle gyógyítani.”²²

Negatív szerepet is ölthet az idő (szemben a fénnel, mely abszolút jó). Ez az ambivalencia egyfajta felsőbbrendűséget hoz létre: mi emberek nem tudjuk befolyásolni, csupán helyes életvitellel, bizakodással számíthatunk arra, hogy az idő boldogságot vagy bajt hoz-e ránk.

Kacér leány

„Vének, fiatalok, világjak, papok
Vágyakoznak mind a szabados kacérra”
Itt ötvöződik már a gúnyos hanggal, az egyház pellengérre állításával.
„Esztendei múlnak, s jaj, haja fehérlik,
Egyeneske orra horpad, hangja szuszka lesz.
Támasza, gyereke nincs aki ápolja,
Társa, barátja se, nincs aki szeresse.”²³

Természeti metaforák

A szabadság-ihletettségű, végtelen mongol puszták; a csipkézett ormú, vészjós-lóan magas, fenséges hegyek és a hol határozott iramban áramló, hol gyöngéden csörgedező folyók szerves részét képezik a mongol nomád életének. Ennek oka, hogy a nomád ember közelebb áll a természethez, az életkörülményeket félve tiszteli, hiszen ezektől függ életbenmaradása. Ez a „tájtisztelt” a belső-ázsiai mongol örökség része. A természeti helyek, domborzati formák tisztelete régtől fogva jellemző a mongol népek körében. A sámánista hagyományrendszerekben mindig is kitüntetett helyet foglaltak el a természet képződményei: ezeknek saját lelket tulajdonítottak, félve tisztelték őket és áldoztak is nekik. Nem csoda tehát, hogy Nacagdordzs tudatosan használja a tájat metaforaként, hiszen

²² Saját fordítás, részlet a „Késő bánat” („Xojimdson gemšil”) című műből.

²³ Részlet a „Kacér leány” („Gangan xūxen”) című versből, fordította: Kara György.

jól ismeri a mongol lélek igényrendszerét és befogadóképességét. Az európai tájleírásokhoz képest a mongol irodalom más módon közelít a természeti képekhez – gyakrabban, szabadabban és kreatívabban hordozza magán a sokszor emberi szavakkal jellemezhetetlen érzéseket.

A tájleírások részletesek, kidolgozottak és szinte kivétel nélkül minden művében jelen vannak. A lényeges elemeket magába sűrítő, precíz és pontos ábrázolások megadják a később kibontakozó történet alaphelyzetét. Néha ezek aránytalanul részletesek a szöveg többi részéhez képest.

Így történt

„Amikor a reggeli nap felemelkedik, felragyog a folyó forrásánál fekvő világos völgy is, megtisztul a lég, és valódi nyárillat száll a levegőben; a folyó mellett nyíló virágokon, füveken vékony zúzmara csillan, a távolabbi erdők zöldjét ködfoszlányok mossák össze – látványuktól egyszerűben megindul a nomád pásztor lelke”²⁴

A különféle természeti formák megjelenítésének külön-külön jelentése van, de sok esetben a táj elemei együttesen adják meg a katartikus élményt.

Így történt

Most Bold lelke is kitárul, mellkasát teliszívja tiszta levegővel, gyönyörködik hegy és víz versengő szépségében. Így magasztalva a táj változatossága miatt érzett vidám gyönyörűséget, szíve megindul: Ó... ez a tágas vidék mennyire magával ragadja a nomád pásztoreMBER lelkét!²⁵

A tájleírásokban sokszor előforduló mongol pusztá a szabadság szimbóluma. Egyébként ez tőlünk sem olyan idegen, gondoljunk csak például Petőfi Sándor alföldi témájú verseire. A fű zöldje, hol sík, hol dimbes-dombos vidék az a terület, melyen a vágyak szabadon szárnyalhatnak, s a nagy távolságok megtételéhez hozzászokott nomád ember szemében esztétikai jelentősége is van. A végtelenség – az ég látóhatárának egybemosódása a földdel – sajátos képet ad a mongol lélek szabadságképzetéről. Ez a már szinte látomási szintű merengés valószínűleg könnyen magával ragadta a megszokottságból kitörni vágyó nomád lelkét. A görbülő tér felkelti a lélekben az egységtudat iránti igényt, s az azonosulás élményét adja.

²⁴ Saját fordítás, részlet az „Így történt” („Üjegdэгүй yum”) című novellából.

²⁵ Saját fordítás, részlet az „Így történt” („Üjegdэгүй yum”) című novellából, fordítást készített még: Kara György.

Összegzés

A kutatás során világossá vált számomra, hogy Dasdordzsín Nacagdordzs nagyszerű képességei révén meg tudta újítani a mongol irodalmat: megtartotta a régeből az értékeket, és ötvözte ezeket az új irányelvek és eszmék Mongóliában eddig ismeretlen elemeivel. Hogy mennyire tekintjük Nacagdordzsot „szocialista” írónak, az természetesen nem is kérdés. Tény, hogy aktív szerepvállalást tanúsított a szocialista rendszer mongol földön való kiépítésében – viszont ezt népe felvirágoztatása céljából tette; a mongol nemzeti öntudat, függetlenség és kultúra megőrzéséért, fejlesztéséért. A régi elmaradt és az új, gyorsan fejlődő, de mégis bizonytalan kor határán álló költő életével és munkásságával utat mutatott hazájának a nemzetközi fejlődés felé. Szülőhazáját, népe irodalmát pedig olyan szintre emelte, mellyel örökre bevészte magát a mongol történelembe – lelke mindmáig ott él nemcsak a könyvek lapjain, de a mongolság szívében is.

Felhasznált irodalom

- A *mongol irodalom kistükre*. (szerk. KARA György) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- BAUWE, Renate: „Auf der Suche nach neuen Werten. Mongolische Literatur in der Umorientierung”. *Mongolische Notizen. Mitteilungen der Deutsch-Mongolischen Gesellschaft e. V. (Bonn)*. Nr. 4/1995. Zur gesellschaftlich-literarischen Entwicklung nach 1990.
- BAUWE, Renate – GRUNER, Fritz: „Nationale Traditionen der Literatur und Probleme ihrer Verarbeitung bei der Schaffung einer sozialistischen Literatur in der Mongolei und in China”. *Asien, Afrika, Lateinamerika* 13, (Ost-) Berlin, 1985.
- BAWDEN, Charles R.: *An Anthology of Mongolian Traditional Literature*, Kegan Paul, London, 2003.
- CERENSODNOM, D.: *Mongol uran joxiol (XIII-XX jüni ex)* [*Mongol irodalom (XIII-XX. század elejéig)*], BNMAU-in Ardın Bolowsrolin Yamni Surax bičig, setgülin negdsen redakcın gajar, Ulānbātar, 1987.
- DAHER, Karina: „Dashdorjiin Natsagdorj (1906–1937): Einige Betrachtungen zum lyrischen Werk des mongolischen Nationaldichters”, *Mongolische Notizen* 21, 2013.
- DAMDINSÜREN, D.
„Dašdorjīn Nacagdorjīn amḍral, uran бүтэл” [„D. Nacagdordzs élete és munkássága”]. *Soyol utga joxiol*, Ulānbātar, 1961.
Mongol uran joxiolin dēj jün beleg oršiw [*A mongol irodalom száz gyöngyszeme*], Ulānbātar, 1957.
Mongolin orčin üyein uran joxiolin tūx [*Modern mongol irodalom*], ŠUA-in Xel joxiolin xürēlen, Ulānbātar. (1985)
- HEISSIG, Walther: *Geschichte der mongolischen Literatur. II. 20. Jahrhundert bis zum Einfluss moderner Ideen*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1972.
- Fiaváró öregapó* (mai mongol elbeszélések, válogatta és az utószót írta: KARA György), Európa Kiadó, Budapest, 1971.
- KARA György: *Mongol-magyar szótár*, Terebess kiadó, Budapest, 1998.
- KIRÁLY István – SZERDAHELYI István: *Világirodalmi Lexikon*, VIII. kötet. Mari–My, Akadémiai kiadó, Budapest, 1982, 300–332., 531–540.

- LAUFER, Berthold: „Skizze der mongolischen Literatur”, *Keleti Szemle* 8, 1907, 165–261.
- NACAGDORJ, D.: *Madár, a szélesebb szürke* (válogatott művek, az utószót írta: Kara György), Európa könyvkiadó, Budapest, 1981. A fordítások alapjául szolgált: *D. Nacagdorjın Tüwer zoxiol* [*Nacagdordzs válogatott művei*], Ulānbatar, 1961.
- OBERFALZEROVÁ, Alena
Metaphores and Nomads, Triton, Prague, 2006.
„Formal Aspects of Metaphorical Speech”.
- VACEK, Jaroslav – Oberfalterová, Alena (ed.):
Mongolica Pragensia '02, Ethnolinguistics and Sociolinguistics in Synchronics and Diachrony, Triton, Prague, 151–185.
- PÜREWJAW, E. – MÖNXBAYAR, B.: XX. *Jūni mongolīn uran joxiol sudlalīn dēj bičig* [Válogatás a XX. századi mongol irodalomból], ŠUA-īn Xel joxiolīn xürēlen, Ulānbatar, (2007).
- SODNOM, B.
D. Nacagdorjın namtar joxiol [*D. Nacagdordzs breviárium*], Ulsin Xewlelīn Erxlex Xorō, Ulānbatar, 1966.
D. Nacagdorjın joxiolīn tüwer [*D. Nacagdordzs irodalma*], Ulsin xewlel, Ulānbatar, 1955.
- TAUBE, Erika: *Chrestomathie der mongolischen Literatur des 20. Jahrhunderts*, Veb Verlag Enzyklopädie, Leipzig, (1972), 88–96.
- XORLÖ, P. – LUWSANWANDAN, S. – MÖNX, C. – CEND, D.: *Mongolīn orčīn üyein uran joxiolīn towč tūx* [*A modern mongol irodalom rövid története*], ŠUA-īn Xel joxiolīn xürēlen, Ulānbatar, (1968), 123–150.
- JACKOVSKAJA, K. N.: *Dašdoržin Nacagdorž*, Nauka, Moskva, 1974.

Lőrincz Huba

A BM 1930-5-8,218-as számú ninivei füstölőállvány funkcionális és ikonográfiai elemzése*

Az újasszír kori (valószínűleg Kr.e. VIII–VII. századi) füstölőállványt a British Museum által finanszírozott ninivei (ma: Kujundzsík) feltáráson találták, az 1929–30-as ásátási évad során.¹ Az ásátási publikáció szerint a tárgy a Nabú-templomtól délre, az Istár-templomtól északra eső területen került elő, több mint 2 méterrel az 1929-es ásátási felszín alatt, azon a területen, ahol egykor – bélyeges téglák alapján – II. Assur-nászir-apli (Kr.e. 883–859) palotája állt.² A publikációban megjegyzik, hogy három másik, díszítetlen példányt is találtak, amelyek jelenlegi hollléte ismeretlen.³

Mivel a lelet megtalálása óta, a funkciójára vonatkozóan több elképzelés (oltár,⁴ mécsesállvány,⁵ talpazat,⁶ füstölőállvány⁷) is napvilágot látott, a kérdést több

* Jelen tanulmány az ELTE-BTK régészet alapszakán készített szakdolgozatom kivonatát tartalmazza, amelynek létrejöttében köszönettel tartozom elsősorban témavezetőmnek, Niederreiter Zoltánnak, aki a munkám során motivált és értékes útmutatásokkal szolgált, valamint a British Museum közel-keleti részlegének (Department of the Middle East), amely lehetőséget biztosított a füstölőállvány (BM 1930-5-8,218) közvetlen tanulmányozására és dokumentálására, rajzok, illetve fényképek készítésének formájában (2016. február).

¹ A füstölőállvány alapképzésben írt szakdolgozatom témáját képezi, amelynek elsődleges célja a tárgy funkciójának megállapítása. Jelen tanulmány e dolgozat kivonatát tartalmazza.

² R. Campbell THOMPSON – Richard W. HUTCHINSON, *The Site of the Palace of Ashurnasirpal at Nineveh, Excavated in 1929–1930 on Behalf of the British Museum. Text*, (Annals of Archaeology and Anthropology 18), University Press, Liverpool, 1931, 80.

³ THOMPSON – HUTCHINSON, *i.m.*, 83.

⁴ Uo.

⁵ Steven W. HOLLOWAY, „Porch Lights in Neo-Assyrian Temples”, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale*, 90 (1996), 27–32. 27.

⁶ Margaret HUXLEY, „The Gates and Guardians in Sennacherib's Addition to the Temple of Assur”, *Iraq*, 62 (2000) 109–137. 137.

⁷ Ann SEARIGHT – Julian E. READE – Irving L. FINKEL, *Assyrian Stone Vessels and Related Material in the British Museum*, Oxbow Books, Oxford, 2008, 89.

szempontból közelítettem meg. A British Museum jóvoltából az állványt közvetlenül is tanulmányozhattam (2016. február), aminek során fényképes és rajzos dokumentációt készítettem (1–2. kép). A következőkben, az ásatási dokumentációk alapján megvizsgáltam a tárgy előkerülési helyét és jellegét,⁸ majd tárgyi és korabeli újasszír kori képi ábrázolási párhuzamokat kerestem. Ezt követően, az ékirásos szövegeket elemezve a rituális füstölés és különböző füstölőtípusok előfordulásait igyekeztem összegyűjteni, majd az állvány négy oldalán látható keveréklények (skorpióember, kecskehal, halember, bikaember) és az elülső oldal felső részét díszítő pártázatos minta ikonográfiai vizsgálatát végeztem el, amelyek kulcsfontosságú szerepet játszottak a tárgy rituális funkciójának megállapításában.

I. A ninivei füstölőállvány (BM 1930-5-8,218)

A világos homokszínű füstölőállvány három szerkezeti egységre osztható: lábazat, törzs és a pillér- vagy oszlopfőszerű felső rész. Átlagos magassága 41,5 cm, tetejének felülete 21 x 20,5 cm², amelyen egy 3 cm mély, négyszögletes alakú, lapos aljú vájat található. Az oszlopfőszerű rész egyik oldalát pártázatos minta díszíti, amely középről két oldalra indulva három-három lépcsőfokból áll össze. Mivel a többi oldal nem tartalmaz ilyen jellegű többletelemet, feltételezhető, hogy ez volt a tárgy elülső oldala. Az állvány további oldalait jobb felé haladva számoztam meg. A törzsi rész beljebb ugrik a talprészhez, és a főhöz viszonyítva, az oldalélek enyhén befelé íveltek. A harmadik és a negyedik oldal felső sarkát visszaillesztették, a második és a harmadik oldal felső sarka azonban teljesen hiányzik. A tárgy felületén, több helyen láthatók különböző méretű vésők nyomai, amelyek gyakran párhuzamos barázdákként jelennek meg. Utóbbiakat illetően felmerült, hogy fémapplikációk alapjául szolgálhattak.⁹ Látszólag erre utalnának a kecskehal és a halember ábrázolásának felületén megjelenő apró, furatra emlékeztető, meglehetősen szabályos bemélyedések is. E „furatok” azonban a tárgy többi oldalán nem találhatók meg, valószínűbb tehát, hogy létrejöttük a mésző természetes porózusságának tudható be.

A tárgy tetején található vájatban egy nagyjából 3,5 cm átmérőjű fekete folt található, amelyet feltehetően egy, a tömjén füstöléséhez használt parázsdarab okozott. Ennek megfelelő oxigénellátásáról gondoskodhattak azok a barázdák, amelyek a vájat alján, egymással párhuzamosan futnak (1. kép). Szintén hőhatás

⁸ THOMPSON – HUTCHINSON, *i.m.*, 83.

⁹ SEARIGHT – READE – FINKEL, *i.m.*, 89.

okozhatta a skorpióember alakjának kifehéredését,¹⁰ amely azonban nem csak a felület színét, hanem annak textúráját is megváltoztatta. A figura alakján, a lábszárak kivételével, szinte mindenhol látható hólyagosodás, amely legalább 800 °C-on történő égést feltételez. Az ábrázolás felső rétegeinek lepattogzása minden bizonnyal ennek tudható be.

II. Mezopotámiai füstölőállványok

Kőből készült, tömjén füstöléséhez kapcsolható állványok több formában is előfordulnak Mezopotámiában, és ezek alapján többféle módon is kategorizálhatók. Méret és forma alapján két csoportot határoztam meg: az alacsonyabb (15–25 cm-es), többnyire gömbölyded füstölők, illetve a magasabb (általában 80–110 cm-es), négyszögletes állványok csoportját. Az első csoporthoz tartozó példányokat általában paloták területéről, leginkább azok udvaraiból, míg a második csoport képviselőit majdnem kizárólag templomi környezetből, a szentélyek bejáratából ismerjük.

A tárgyak hordozhatósága és nyersanyaga feltehetően összefüggött, és ezek alapján szintén kettős felosztásról lehet beszélni. A fémről (nemesfémről) készített, *thymiaterion* néven is ismert tárgyak hordozhatók voltak, és különleges alkalmakkor kerültek felhasználásra. Az, hogy a gömbölyded kialakítású csoporthoz tartozó, kőből készített füstölők hordozhatók voltak-e, kérdéses, méretük azonban nem zárja ki ennek lehetőségét, ám a második csoport tagjai minden bizonnyal állandó pozícióval rendelkeztek.¹¹

A *Nineveh pedestal* (BM 1930-5-8,218) néven is ismert állvány négyszögletessége alapján a második csoportba tehető. Az újasszír kori asszír területekről számos füstölőállvány és olajégető domborműves ábrázolását ismerjük, de ezeknek csupán kis részét képezik az itt tárgyalt típusok. A négyszögletes kialakítású csoport képviselői régészetileg szintén ritkábban dokumentáltak. Tovább nehezíti a kutatást, hogy a XIX–XX. század során megtalált füstölőállványokról kevés dokumentáció áll a rendelkezésünkre, szerencsés esetben ásatási rajzokból és leírásokból ismerjük, a többségük jelenlegi holléte ismeretlen (3. kép). Kutatásaim során tizenegy, a négyszögletes csoportba tartozó füstölőállványt találtam és katalogizáltam. Az ismert példányok többségére jellemző a törzs

¹⁰ Uo.

¹¹ A dolgozat témáját képező füstölőállvány, személyes tapasztalat alapján, megközelítőleg 20 kg-ot nyomhat. Egy közel egy méter magas mészkőállvány súlya ennek a kétszerese is lehet. Azt a nézetemet tehát, mely szerint e tárgyakat nem mozgatták, nem csak a szentélyek állandó füstölési szükséglete, hanem gyakorlati érvek is alátámasztják.

oldalainak fülkés díszítése, amely keskeny, függőleges vájatokból áll, valamint az edényrész külső oldalainak pártázatos díszítése (4. kép).

A négyszögletes füstölőállványnak három újasszír kori, azaz kortárs ábrázolása ismert. A tárgyak kontextusát illetően némi eltérés tapasztalható, a tárgy típus ugyanis kétszer látható ligetben, dombon ábrázolva (5–6. kép),¹² valamint egy esetben az erbíli Istár-templom kapuján kívül, utcai szentély előtt állva (7. kép).¹³ A feltárásokon előkerült, négyszögletes füstölőállványok teteje az ábrázolásokon láthatóakkal ellentétben nem rendelkezik ténylegesen kiemelkedő pártázatos díszítéssel. A lépcsőzetesen kimagasodó kialakításnak gyakorlati funkciója lehetett, azaz a szellőkésektől óvta a parázst, egyenletes füstölést biztosítva a tömjéndarabok számára.¹⁴ Ezek alapján meg kell különböztetni a kinti és benti használatú füstölőállványokat, mivel a templomi szentélyek bejáratában talált példányok pártázata pusztán dekoratív jellegű volt.

III. Füstölési gyakorlat Mezopotámiában

Az állvány füstölői funkciójának alátámasztásához szükségesnek tartottam megvizsgálni az ókori Mezopotámiában elterjedt füstölési szokásokat és a felhasznált anyagokat, amelyek választ adhatnak az állvány tetején látható égésnyomok keletkezési körülményeire. Füstölést (akkád: *qutāru*)¹⁵ és füstölőt (*nignakku*, *muqattertu*, *šanapīši*)¹⁶ a legváltozatosabb esetekben alkalmazták Mezopotámiában, a szüléstől a gyógyászaton át a jóslásig. A füstölés lényege különböző illatok előállítás volt, amelyekhez meghatározott illatos anyagot füstöltek el egy edényben izzó parázsra szórva.¹⁷ Az újbabilóni kori *Qutāru*-

¹² Paul-Émile BOTTA – Eugène FLANDIN, *Monument de Ninive. V: Texte*, Imprimerie Nationale, Paris, 1850, 152, Bas-Relief No.13; BM WA 124939,a (Eckhard UNGER, „Altar”. Erich EBELING – Bruno MEISSNER (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 1, Walter de Gruyter, Berlin – Leipzig, 1928, 73–75. 73).

¹³ AO 19914 (ÜNGER, *i.m.*, 73).

¹⁴ Julian E. READE, „The Ziggurat and Temples of Nimrud”, *Iraq*, 64 (2002), 135–216. 151.

¹⁵ Erica REINER, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. L*, (*The Assyrian Dictionary* 9), The Oriental Institute, Chicago, 1995, 166–168. *qatāru* és 321–322. *qutāru*; Michael JURSA, „Räucherung, Rauchopfer. A. In Mesopotamien”. Michael P. STRECK (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 11, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2006–2008, 225–229. 228.

¹⁶ A. Leo OPPENHEIM – Erica REINER, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. M2*, (*The Assyrian Dictionary* 10), The Oriental Institute, Chicago, 2004, 212. *muqattirtu*; Erica REINER, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. N2*, (*The Assyrian Dictionary* 11), The Oriental Institute, Chicago, 2008, 216–217. *nignakku*; JURSA *i.m.*, 225.

¹⁷ JURSA *i.m.*, 225.

sorozat alapján például egyértelmű kapcsolatot lehet megállapítani a tömjén fajtája, a kísérő ráolvasás és a betegség típusa között.¹⁸

A szövegekben szereplő füstölőfajták elnevezéseit nem lehet kétséget kizáróan megfeleltetni egy-egy konkrét, régészetiileg megfogható típussal. Füstölők leggyakrabban rituális megtisztítást leíró szövegekben szerepelnek, általában fáklyával (*gizzillû*) és a szent víz tartójával (*agubbû*) együttesen. Az ezekben a szövegekben megjelenő füstölőtípust az akkád *nignakku* (sumer: *níg.na*) szóval jelölték. E kategórián belül többnyire a lakóhely vagy különböző tárgyak purifikálása a cél, amelyre példákat a *šēp lemutti ina bit amēli parāsu* (A gonosz távoltartása az ember házától) kezdetű, ráolvasásokat és rituális instrukciókat tartalmazó szöveggyűjteményben is olvashatunk.¹⁹

A szertartások során elfüstölendő anyagok a felhasználás céljának függvényében változtak, így gyakran használtak lisztet, sót, zsírt, illatos fákat (pl. borókát), esetenként kénes keverékeket.²⁰ A legnépszerűbb és legnagyobb presztízs-értékkel bíró füstölőanyagot azonban a különböző tömjénfajták képezték. A Mezopotámiában használt tömjént valószínűleg cédrusgyantából nyerték.²¹

A ninivei füstölőállvány edényrészében talált égésnyom koncentrált, hosszan tartó és ismétlődő hőhatásra utal, ez tehát megfelel az ókori tömjénfüstölési gyakorlatokhoz kapcsolódó ismereteinknek.

IV. A ninivei füstölőállvány ikonográfiai elemzése

A füstölőállvány oldalain négy, a mezopotámiai ikonográfiában népszerű keveréklény látható. A keveréklények kialakításáról általánosságban elmondható, hogy a különböző, többnyire a valóságban is létező állatok legfélelmetesebb jellemzőinek felhasználásával készülnek, a legnagyobb hatékonyság elérése érdekében.²² Az idők során, e keveréklények egy részét attribútumokként rendelték az istenek mellé.²³ Ennek előfeltétele az volt, hogy az istenek legyőzzék őket, aminek követ-

¹⁸ Irving L. FINKEL, „*Muššu’u, qutaru and the Scribe Tanittu-Bel*”, *Aula Orientalis*, 9 (1991), 91–104. 103.

¹⁹ Frans A. M. WIGGERMAN, *Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts*, (Cuneiform Monographs 1), Styx & PP, Groningen, 1992, 18: 264–265.

²⁰ Jursa *i.m.*, 225–226.

²¹ Jan VAN DIJK – Mary I. HUSSEY – Albrecht GOETZE (eds.): *Early Mesopotamian Incantations and Rituals*, (Yale Oriental Series 11), Yale University Press, New Haven – London, 1985, 40: 2–9, no. 56, pl. LX.

²² Anthony GREEN, „*Mischwesen B*”. Dietz O. EDZARD (Hrsg.): *Reallexikon der Assyrologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1993–1997, 246–264. 246.

²³ Pierre AMIET, „The Mythological Repertory in Cylinder Seals of the Agade Period (c. 2355–2155

keztében részben legyőzött ellenségként, részben segítőként jelentek meg.²⁴

Alapvetően két csoporttal találkozhatunk: többségében humanoid, két lábon álló démonokkal és az állatiasabb, négy lábú szörnyekkel.²⁵ Ábrázolási kontextusaiuk meglehetősen sokszínűek, ami alapján többféle rituális szerepkört lehet feltételezni, leggyakoribbnak azonban az *apotropaikus* funkció mondható. A bajelhárító jelleggel rendelkező keveréklények felhasználási aránya nagyjából megegyezik a füstölőállványon ábrázolt megoszálással, azaz a humanoid elemeket tartalmazó alakok gyakrabban tűnnek fel rituális megtisztítóként és kapuőrzőként is.

IV. 1. A skorpióember (*girtablullú*)

A füstölőállvány elülső oldalán látható szakállas skorpióember kónikus fejdíszszel, négy szárnnyal, skorpiófarokkal, ragadozó madarakra jellemző lábakkal, valamint emberi felsőtesttel rendelkezik (1. kép). A karokat felemelve, „égtartó” pozícióban ábrázolták, *atlantid* jelleget kölcsönözve az alaknak.

A skorpióember az ábrázolási módoktól függően változó arányban rendelkezik emberi és állati vonásokkal.²⁶ A skorpiótól alig eltérő alakok a kora dinasztikus korban (a Kr.e. III. évezred közepe táján) kezdtek megjelenni, amikor a skorpiófigurák kezdetleges emberi fejet kaptak, majd az ollók fokozatosan karokká fejlődtek. Félig emberként is ettől kezdve hivatkoztak rá, és a sumer *gír-tab-lú-ülu* kifejezéssel illették, amely akkád kölcsönszóként is megmaradt,²⁷ és jelentése szó szerint „skorpióember” (*girtab* = „skorpió”, *lullú* = „megszelídítetlen ember”)²⁸.

B. C.)”. Edith PORADA (ed.): *Ancient Art in Seals. Essays by Pierre Amiet, Nimet Özgüç, and John Boardman*, (The Franklin Jasper Walls Lectures 4), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980, 35–59. 38; Joan G. WESTENHOLZ, *Dragons, Monsters and Fabulous Beasts / Drakonim, miflecot ve-jiccuré pele*, Bible Lands Museum, Jerusalem, 2004, 14.

²⁴ Frans A. M. WIGGERMANN, „Mischwesen A”. Dietz O. (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1993–1997, 222–246. 227; AL-ASWAD 2013, 20–21.

²⁵ WESTENHOLZ *i.m.*, 11; Hikmat B. AL-ASWAD, „Hybrid Creatures (Part Human, Part Animal) in Ancient Mesopotamia”. Alessandra PERUZZETTO – Francesca D. METZGER – Lucinda DIRVEN (eds.): *Animals, Gods and Men from East to West. Papers on Archaeology and History in Honour of Roberta Venco Ricciardi*. Hadrian Books Ltd, Oxford, 2013, 19–26. 21.

²⁶ Ursula SEIDL, *Die Babylonischen Kudurru-Reliefs. Symbole Mesopotamischer Gottheiten*, Universitätsverlag Freiburg – Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg – Göttingen, 1989, 169–171; GREEN, „Mischwesen B”, *i.m.*, 255.

²⁷ Dietz O. EDZARD, „Mesopotamien. Die Mythologie der Sumerer und Akkader”. Hans W. HAUSSIG (Hrsg.): *Götter und Mythen im Vorderen Orient*, (Wörterbuch der Mythologie 1), Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1965, 17–140. 100.

²⁸ Az angol kifejezést (*untamed man*) Frans A. M. Wiggerman alapján (WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, *i.m.*, 180) szabadfordításban közlöm.

A skorpióember alakja minden időszakban nagy népszerűségnek örvendett, de a jelen kutatás témája szempontjából az újjaszír és újbabilóni kori ábrázolások a legrelevánsabbak. Az ábrázolások legnagyobb részét pecséthengerekről ismerjük, ezeken az alak többnyire istenség mellett tűnik fel (főként Samas napisten mellett), „beporzó” vagy „égtartó” pozícióban (8. kép). A skorpióember azonban megtalálható a nagyművészetben, palota- és szikladomborműveken is, kisméretű agyagfigurák formájában pedig a keveréklényt lakóházakban helyeztek el, a gonosz távoltartása érdekében.

IV. 2. A kecskehal (*suḫurmāšu*)

A füstölőállványt jobbra forgatva, a második oldalán haltestű, kecskefejű, szarvakkal rendelkező keveréklényt ábrázoltak, amely törzsén és fején sérült (1. kép). Ha voltak is mellső lábai, ma már nem láthatók. A haltest pikkelyes hatását egymást metsző ferde vonalakkal érték el, amelyek a test közepétől a fark felé csökkenő méretű rombuszokat formáznak.

A kecskehal alakja Mezopotámiában a Kr.e. III. évezred végén, a III. Ur-i dinasztia korában jelenik meg, és egészen a Szeleukida korig fennmarad.²⁹ Jellemzői a kecske fej és mellső lábak, valamint a pikkelyes, halszerű test uszonyokkal. A Kr.e. II. évezred első felében népszerű ábrázolási módzatai közé tartozott egy adott istenség „lábzsámolyaként” való megjelenítése, valamint a halemberek, és az *aryballos*-szal ábrázolt, ún. „hatfürtű hős” melletti feltűnése pecséthengereken.³⁰

A keveréklény akkád neve *suḫurmāšu*, valószínűleg kölcsönszó, sumer szövegekben ugyanis *suḫur-maš* vagy *suḫur-máš*^{ku6} jelöli.³¹ A kifejezés egy létező halfajtára vonatkozhatott, így pedig egyfajta etimológiai magyarázatként értendő, mivel a *suḫur* pontyot, a *maš* vagy *máš*^{ku6} pedig kecskét jelent.³² Egy másik nézet szerint a keveréklény mintájául szolgáló állat fókaféle lehetett, amelyet ponty-kecskeként határoztak meg.³³ A kecskehal Eanak, a folyóvizek és a megtisztítás istenének attribútuma,³⁴ de önálló apotropaikus figuraként is megjelenik.³⁵ Az istenséggel való kapcsolatáról nemcsak pecsétenger-ábrázolások, hanem a kassú-kori határkövek (*kudurru*) is tanúskodnak.

²⁹ WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 184; GREEN, „Mischwesen B”, i.m., 257.

³⁰ SEIDL i.m., 178.

³¹ EDZARD i.m., 100; WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 184.

³² WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 184.

³³ WESTENHOLZ i.m., 13.

³⁴ EDZARD i.m., 100; WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 184; WIGGERMANN, „Mischwesen A”, i.m., 230.

³⁵ GREEN, „Mischwesen B”, i.m., 257.

A kecskehal újasszír kori ábrázolásait megtaláljuk mind pecséthengereken, mind pedig domborműves és kispasztikai alkotások formájában. A téma tekintetében folytonosságról beszélhetünk, hiszen legtöbbször egy istenség hordozójaként tűnik fel. A skorpióemberhez hasonlóan, itt is találkozhatunk lakóházakban elhelyezett bajelhárító agyagfigurákkal (9. kép).

IV. 3. A *halemb*er (kulullû)

A füstölőállvány harmadik oldalán látható figura az előzőhöz hasonlóan, a tárgy „szerencsés” törése folytán részben épen maradt (2. kép). A fej jobbra néz, és bár felszíne erősen lepattogzott, még látszik a szája, a szakáll, valamint a koponya és a csúcsos fejfedő egykori helye. A felsőtest emberi volta a kétoldalt magasba emelt karokból is látszik. Az alak mellkasi részén két sor ívelt, koncentrikus vonalkázás figyelhető meg, amelyek a bordákat jelölik. A kecskehallal ellentétben, a pikkelyes hatást itt kisméretű, egymást fedő félkörívvel érték el, a farokuszony viszont nem maradt meg épségben. A szárnyak tekintetében vélhetően ebben az esetben is két párról lehetett szó. A kutatás jelen állása szerint a füstölőállványon látható halemb'er az egyetlen ismert változat, amelyet szárnyakkal, *atlantid* testtartásban ábrázoltak.

A keveréklény alakja a III. Ur-i dinasztia korától kezdve létezett, ám gyakori előfordulása az óbabilóni, majd a kassú korban figyelhető meg. Az újasszír és újbabilóni formája (emberi felsőtest, halszerű altest) a későbbiekben is nagy népszerűségnek örvendett, feltehetőleg ez az alak volt a görög sellők előképe.³⁶ A keveréklény szintén Ea isten köréhez tartozik. Az istenség mellett vagy annak szimbólumaként jelenik meg, nagyon gyakran a kecskehal társaságában, folyókhoz vagy tengerhez kapcsolódóan,³⁷ ám olyan nézet is ismert, amely szerint nem szükségszerűen Eához kötődik, inkább általánosan apotropai-kus jellegű.³⁸

A halemb'er alakja egyaránt rendelkezik humanoid és halszerű jellegzetességekkel.³⁹ A keveréklény akkád neve *kulullû* (eredeti átíratban KU₆. LÛ.ÛLU-*lu*), amelynek azonban több változata is ismert.⁴⁰ Női változatára

³⁶ GREEN, „Mischwesen B”, *i.m.*, 257.

³⁷ EDZARD *i.m.*, 100; Dominique COLLON, *Cylinder Seals III: Isin-Larsa and Old-Babylonian Periods*, (Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum), British Museum Publications Ltd., London, 1986, 45; WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, *i.m.*, 183.

³⁸ Stephanie DALLEY – J. Nicholas POSTGATE, *The Tablets from Fort Shalmaneser*, (Cuneiform Texts from Nimrud 3), British School of Archaeology in Iraq, London, 1984, 162.

³⁹ EDZARD *i.m.*, 100.

⁴⁰ Wilfried G. LAMBERT, „Kulullu”. Dietz O. EDZARD (Hrsg.): *Reallexikon der Assyrologie und*

vonatkozhat a ^dku-li-li vagy ^dki-li-li kifejezés, amely apotropaikus figurát is jelöl.⁴¹

A halember pecséthengereken leginkább újbabilóni, valamint későbbi, Akhaimenida jellegzetességnek számít.⁴² Legelterjedtebb ábrázolási módja a „beporzó” testtartás, amelyben palotadomborművön és bronz kapupánton is feltűnik (10. kép). Szobrászatban itt is megjelennek az előző keveréklényeknél már tárgyalt, apotropaikus agyagfigurák, ám halember-szobrokra monumen-tális példákat is ismerünk a kalhú Nabú-templom kapujából.

IV. 4. A bikaember (*kusarikku*)

A füstölőállvány negyedik oldalát egy feltehetően emberi felsőtestű, bovida al-testű lény foglalja el, amely jelen esetben hosszú farkáról és patáiról ismerhető fel (2. kép). A felsőtest nagy része hiányzik, amely valószínűleg az állvány bal felső sarkának letörésekor keletkezett károsodás eredménye.

A bikaember szintén a humanoid keveréklények csoportjába sorolható. Két lábon jár, emberi felsőtesttel, ám szarvakkal és bovidafülekkel, valamint bovida altesttel (patákkal és farokkal) rendelkezik.⁴³ Bár a kutatás a két lábon álló bika-embert (*kusarikku*) és az emberfejű bölényfajtákat (*aladlammû, alimbû, šêdu*) elkülöníti,⁴⁴ e két mitikus figura eredete nagy valószínűséggel megegyezik,⁴⁵ hiszen feladatörük és testi jellegzetességeik is hasonlóak.

A művészetben a kora dinasztikus kor II. periódusában jelenik meg, főként pecséthengereken,⁴⁶ de kassú-kori határköveken,⁴⁷ apotropaikus kispasztikai alkotásokon és palotadomborműveken is megtalálható. Alakja egészen az Akhaimenida-korig népszerű maradt.⁴⁸ A gliptikában, téma tekintetében leggyakrabban az állatküzdelem-jeleneteken (főként akkád korban), a hatfürtű

Vorderasiatischen Archäologie, 6, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1980–1983, 324; WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 182; A. Leo OPPENHEIM, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. K. (The Assyrian Dictionary, 8)*, The Oriental Institute, Chicago, 2008, 526–527. *kulullu* – a továbbiakban CAD K.

⁴¹ WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 182.

⁴² Max E. L. MALLOWAN, „The Excavations at Nimrud (Kalhû)”, *Iraq*, 19 (1957), 1–25. 18.

⁴³ EDZARD i.m., 101; SEIDL i.m., 175; WESTENHOLZ i.m., 26.

⁴⁴ WIGGERMANN, „Mischwesen A”, i.m., 242–243.

⁴⁵ WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 174–175.

⁴⁶ EDZARD i.m., 101; Theresa HOWARD-CARTER, „An Interpretation of the Sculptural Decoration of the Second Millenium Temple at Tell al-Rimah”, *Iraq*, 45 (1983), 64–72. 67; GREEN, „Mischwesen B”, i.m., 250.

⁴⁷ SEIDL i.m., 176.

⁴⁸ GREEN, „Mischwesen B”, i.m., 250; WESTENHOLZ i.m., 26.

hős mellett tűnik fel,⁴⁹ később pedig gyakorivá válik a kaput vagy standardot tartó, valamint a szárnyas napkorongot alátámasztó megjelenítése is.⁵⁰

Akkád neve a *kusarikku*, amely logografikusan írva GUD.DUMU^dUTU, más szövegekben azonban eltérő írásmódokban is elfordul: ^(d)GUD.ALIM, GUD.DUMU.AN.NA.⁵¹ Bár a kifejezés (*kusarikku*) egyes feltételezések szerint, egykor egy Mezopotámia keleti peremvidékén élő bölényfajtát jelölhetett,⁵² a sumer gud-alim olvasata (akkád: *kusarikku*) a „marhaféle” és nem kizárólag a „bölény” (sumer: alim, akkád: *alimbû*) jelentésre vezethető vissza.⁵³ A szövegekben a *kusarikku* szót kizárólag a mitológiai lényre vagy a konstellációra vonatkozóan használták, az állatot leginkább a *ditānu* névvel illették.⁵⁴

„Ösük” élőhelyének köszönhetően az emberfejű bölényt és a bikaembert előbb a Zagrosz-hegységgel,⁵⁵ majd a hegységek mögül kiemelkedő napisiten lábszámolyaként, standardjának hordozójaként, kapujának őrzőjeként,⁵⁶ a szárnyas napkorong tartójaként, végül pedig magának az istenségnek a szimbólumaként azonosították.⁵⁷ A *Lugale* és *Angimdimma* c. történetekben a bikaember előbb Ninurta legyőzöttjeként,⁵⁸ majd az *Enūma eliš*-ben Marduk egyik trófejaként jelenik meg.⁵⁹

Az újasszír korban megfigyelhető a korábbi témák (standardtartás, *atlantid* pozíció) és médiumok (pecséthengerek, terrakotta lapok) egy részének továbbélése (11. kép), mások azonban (állatküzdelem-jelenetek) eltűnnek. A bikaember szintén megjelenik lakóházakban elhelyezett bajelhárító agyagfigurák

⁴⁹ Dominique COLLON, *First Impressions. Cylinder Seals in the Ancient Near East*, University of Chicago Press, Chicago, 1988, 193, no. 954.

⁵⁰ SEIDL *i.m.*, 175.

⁵¹ WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, *i.m.*, 51.

⁵² GREEN, „Mischwesen B”, *i.m.*, 250; WESTENHOLZ *i.m.*, 13.

⁵³ A. Leo OPPENHEIM, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. A1, (The Assyrian Dictionary 1)*, The Oriental Institute, Chicago, 1998, 349. *alimbû*; CAD K, *i.m.*, 584–585, *kusarikku*; Steve TINNEY – Philip JONES, „alim” és „gud alim”, <http://psd.museum.upenn.edu/epsd>.

⁵⁴ WESTENHOLZ *i.m.*, 26.

⁵⁵ WIGGERMANN, „Mischwesen A”, *i.m.*, 242–243.

⁵⁶ John CURTIS, „»Stützfiguren« in Mesopotamien”. Uwe FINKBEINER – Reinhard DITTMANN – Harald HAUPTMANN (Hrsg.): *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für Rainer Michael Boehmer*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1995, 77–86. 78; GREEN, „Mischwesen B”, *i.m.*, 255.

⁵⁷ HUXLEY *i.m.*, 127.

⁵⁸ WESTENHOLZ *i.m.*, 26.

⁵⁹ WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, *i.m.*, 229.

formájában, illetve újasszír kori palotadomborműveken is, általában helyiségek átjáróit őrizve, gyakran további mitikus lények társaságában.

IV. 5. A pártázatos díszítés

A falak tetején kiemelkedő pártázatok Asszíriában valószínűleg stratégiai okokból, az ostromgépek megjelenésével terjedtek el, ám a dolgozat témáját képező füstölőállványon is látható, lépcsőzetesen kialakított pártázat csak III. Sulmánu-asarédu (Kr.e. 858–824) idején váltotta fel az addig népszerű, legömbölyített tetejű pártázatot.⁶⁰

Újasszír kori régészeti leletanyagban a pártázatos díszítés megtalálható falak és bástyák ábrázolásain, domborműveken és fémből készült tárgyak esetében egyaránt. Az akkád *samītu* kifejezés valószínűleg az épületek tetején kiemelkedő falszakaszt jelentette,⁶¹ amelybe szabályos közönként vízelvezető nyílásokat építettek be.⁶² Ékirásos szövegekből tudjuk, hogy ezekben a nyílásokban gyakran mágikus figurákat helyeztek el.⁶³ Ugyanezen épületrésznek egyfajta szerencsehozó mágikus erőt is tulajdoníthattak,⁶⁴ ahogy azt a „Ráolvasás a szülei kínoktól gyötrődő asszony számára” című rituális szöveg egyik részletében olvashatjuk, amelyben a vajúdó asszonyt az említett épületrész porával kevert vizes-olajos pasztával dörzsölik be.⁶⁵

V. A füstölőállványon ábrázolt keveréklények rituális összefüggései

Arra a kérdésre, hogy miért éppen ezt a négy keveréklényt ábrázolták a füstölőállvány oldalain, a négy figura ikonográfiai és tárgyi megjelenítési változatainak, valamint az ékirásos szövegekben való említéseik közös vonásait megvizsgálva kaphatunk választ. Ahogy az előző fejezetekben látható volt, mind a négy keveréklény előfordul isteni kísérőként vagy egy adott istenség szimbólumát tartva,

⁶⁰ Edith PORADA, „Battlements in the Military Architecture and in the Symbolism of the Ancient Near East. Douglas FRASER – Howard HIBBARD – Milton J. LEWINE (eds.): *Essays in the History of Architecture Presented to Rudolf Wittkower*, Phaidon, London, 1967, 1–12. 4–6.

⁶¹ Erica REINER, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. S*, (The Assyrian Dictionary, 15), The Oriental Institute, Chicago, 2000, 117–118, *samītu*.

⁶² PORADA, „Battlements...”, *i.m.*, 9.

⁶³ Arthur UNGNAD, „Figurenzauber für den kranken König Šamaš-šumu-ukin”, *Orientalia*, 12 (1943), 293–310. 296: 28–29.

⁶⁴ PORADA, „Battlements...”, *i.m.*, 10.

⁶⁵ ESZTÁRI Réka, „A hajó viszontagságos útja: részletek az assziri születési ráolvasás-gyűjteményből”. NAGY Árpád Miklós (szerk.): *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban. I: Egyiptom, Mezopotámia, Anatólia, Itália*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 219–227. 222.

illetve apotropaikus szerepben. Ennek oka minden bizonnyal az *Enūma eliš* már említett részeiben keresendő, ahol a négy mitikus lény közül három (a skorpió-ember, a haleMBER és a bikaember) együtt jelenik meg Tiámat teremtményei között, akiket Marduk a későbbiekben legyőz, és akiknek a képmásait az alvilág kapujában helyezi el emlékeztetőül.⁶⁶ Mivel e keveréklények idővel istenségek mellett kísérőként, majd az istenek attribútumaiként jelennek meg, gyaníthatóan nem megsemmisítő vereségről, hanem egyfajta pacifikálásról beszélhetünk, amelynek következtében a figurák karaktere pozitív jelleget öltött.

Véleményem szerint a füstölőárvány készítőjének vagy készítettőjének célja az volt, hogy hasonló rituális szerepkörrel rendelkező keveréklényeket összegyűjtve, ezek mágikus erejét amplifikáló tárgyat alkosson.⁶⁷ Ilyen jellegű elképzelésre utalhatnak azok az újasszír kori rituális szövegek is, amelyekben a keveréklények szintén együtt jelennek meg, habár nem önmagukban.

A *šēp lemutti ina bīt amēli parāsu* (A gonosz lábának távoltartása az ember házatól) kezdetű rituálégyűjtemény egyik részlete az állványon megjelenő négy keveréklény, valamint további figurák (oroszlánember, kutya, Lulal és Latarák) szobrainak elkészítésére és lakáson belüli elhelyezésére vagy agyagkapszulában való elásására ad részletes utasításokat.⁶⁸

Egy másik újasszír kori, akkád nyelvű szöveg Szín-ahhé-eribához (Kr.e. 704–681) köthető, aki az Assur-templom egyik kapujában való elhelyezésre készítette el a négy keveréklény fémből készült változatát, több más, kapu-őrzésre alkalmas mitikus lény figurájával együtt.⁶⁹

Mindkét szövegrészlet alapján feltételezhető, hogy a mitikus lények mágikus védelmi funkciójuk révén kapták feladatukat, amelyet további, domborműves ábrázolások formájában megjelenő példák is alátámasztanak. Ezek egy részén beporzási jelenetek láthatók, melyek egyik értelmezése a rituális megtisztítás,⁷⁰ amely ebben az esetben a szférák között átlépő egyén purifikációjában nyilvánulhatott meg.

⁶⁶ Wilfried G. LAMBERT, *Babylonian Creation Myths*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2013, 59: 133, 141–146, 101: 73–75, 103: 76.

⁶⁷ Ezt az eljárást újasszír paloták domborműves ábrázolásain is alkalmazták (David KERTAI, „The Guardians at the Doors: Entering the Southwest Palace in Nineveh”, *Journal of Near Eastern Studies*, 47 (2015), 325–349. 337).

⁶⁸ WIGGERMANN, *Mesopotamian...*, i.m., 14: 185–191.

⁶⁹ A. Kirk GRAYSON – Jamie NOVOTNY, *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC). Part 2*, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/2), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2014, 243: 17–22, no. 166.

⁷⁰ HUXLEY i.m., 132.

A palotadomborműveken látható alakok tekintetének irányát is megvizsgálva elmondható, hogy a keveréklények és más mitikus figurák az esetek többségében arra néznek, amerről a belépő személyek várhatók.⁷¹ Ha a jelenséget párhuzamba állítjuk a ninivei füstölőállvány ábrázolásaival, azt láthatjuk, hogy az alakok mind jobb felé néznek, ami a felvázolt elmélet értelmében arra engedne következtetni, hogy a tárgy egy bejárat bal oldalán állt. Amennyiben tehát a füstölőállványnak eredetileg volt párja, annak ábrázolásai feltehetően ellentétes irányba néztek, és a tárgyat a bejárat jobb oldalán helyezhették el.

A palotadomborműveken alkalmazott ábrázolási elv jól látható tehát a ninivei füstölőállvány esetében is. Arra a kérdésre, hogy miért éppen *atlantid* testtartásban ábrázolták a keveréklényeket, talán a legpontosabb választ azok az ábrázolások adhatják meg, amelyeken keveréklények vagy emberalakok különböző szerkezeti elemeket tartanak. Ez megfigyelhető többek között Ninlil istennő trónján, a Malta-i szikladomborművön,⁷² Szín-ahhé-eríba trónján, a Lákis ostromát ábrázoló dombormű-sorozaton (BM 124911),⁷³ valamint egy újasszír kori, elámi területen előkerült bronz mécsesállványon, amelybe *atlantid* testtartású emberalakokat és ágaskodó oroszlánokat illesztettek be.⁷⁴ Valószínű tehát, hogy a füstölőállvány esetében is erről lehet szó, azaz a keveréklények mágikus erejének felhasználásán túl a tárgy építészeti elemként való megjelenésének fontosságát is érzékeltetni kívánták, alárendelve az keveréklényeket az ábrázolási koncepciónak.⁷⁵ Véleményem szerint ez utóbbinak tudható be az állványon ábrázolt keveréklények két tagjának szokatlan megjelenítése is, azaz a kecskehal vertikális pozíciója, valamint a halember szárnyakkal való ábrázolása.

VI. Összegzés

A BM 1930-5-8,218-as számú állvány a tárgyi és az ikonográfiai párhuzamok alapján, feltehetően a Kr.e. VIII–VII. századra keltezhető. A közvetlen vizsgálatok során megfigyelt égésnyomok alapján valószínűsíthető, hogy a tárgy elsődlegesen füstöléssel összefüggő funkcióval rendelkezett. Ezt az égésnyomok

⁷¹ KERTAI *i.m.*, 347.

⁷² GREEN, „Mischwesen B”, *i.m.*, 255.

⁷³ Henry FRANKFORT, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, 1970, 174.

⁷⁴ Javier ÁLVAREZ-MON, *The Arjān Tomb: at the Crossroads of the Elamite and Persian Empires*, (Acta Iranica 49), Peeters, Leuven, 2010, 144, 146, pls. 70–76.

⁷⁵ Ezt a rugalmasságot támasztja alá a keveréklények szerepkörének változatossága is, mivel kontextustól függően védhettek vagy támadhattak is (WESTENHOLZ *i.m.*, 12).

pozíciója és körülhatároltsága is alátámasztja, ugyanis olaj vagy más gyúlékony anyag égetése jóval kiterjedtebb koromréteget eredményezett volna. Az edényrész aljában megfigyelhető barázdák szintén arra engednek következtetni, hogy azok az illatos anyag (valószínűleg tömjén vagy cédrus) elfüstöléséhez szükséges parázs megfelelő oxigénellátását biztosították. Ehhez hasonló megoldásokat hasonló céllal a mai napig alkalmaznak.

A legközelebbi tárgyi párhuzamok alapján a ninivei füstölőállvány feltehetően egy szentély bejáratában állt. Azt, hogy a BM 1930-5-8,218-as tárgynak is lehetett párja, részben az ásatási publikáció által említett három másik állvány, részben pedig az állványon megjelenő keveréklények ábrázolási módja támaszthatja alá.

A füstölőállvány elülső oldalán megjelenő pártázatos díszítés több jelentéstartalommal is bír. A domborműveken ábrázolt füstölőállványok tetejére aszszociálva, az itt megjelenő pártázat minden bizonnyal a tárgy típus külső térben használt példányaira utal, amelyeknél a kialakításnak gyakorlati, szellőkéseket felfogó funkciója lehetett. Arra a felmerülő kérdésre, miszerint az épületeken belül felállított példányokon miért maradtak meg a lépcsőzetes minták, a válasz – véleményem szerint – az általános kapubástya- és pillérformához való hasonlóságban keresendő. A kialakítás egyszerre jelképez bejáratot és biztosít szimbolikus védelmet, az általában katonai jelenlétre utaló pártázatnak köszönhetően. Rituális szövegek alapján továbbá megállapítható, hogy a díszítő motívum, a valóságban megépített oromzatok mintájára, maga is bajelhárító funkcióval rendelkezhet, bár ennek tudatossága a tárgy esetében kérdéses.

Az újasszír kori ábrázolásaik között gyakoriak azok a jelenetek, amelyekben e mitikus lények megtisztítási szertartáshoz köthető beporzási vagy *atlantid*, azaz „égtartó” pozícióban láthatók. Azt, hogy a füstölőállványon ábrázolt keveréklények apotropaikus erővel bírtak, a vizsgált rituális szövegek, illetve az újasszír kori palotákban fellelhető, *apkallukat* és keveréklényeket ábrázoló domborműves ábrázolások támasztják alá, amelyek legtöbbször bejáratokban, külső és belső szféra határán álltak, megtisztítva a belépőt, s őrizve az átjárót.

A dolgozat során bemutatott vizsgálatok eredményei nyilvánvalóvá teszik, hogy a BM 1930-5-8,218-as számú ninivei füstölőállvány az ókori Közel-Kelet olyan különleges emléke, amely egyedi képet fest a mezopotámiai vallásosság és hiedelemvilág komplexitásáról. A tárgy az újasszír kori rituális képi program sajátos leképeződése, amely a megtisztítás és a bajelhárítás kiterjedt világát egyfajta mágikus fókuszpontként ötvözve bizonyítja páratlan jelentőségét.

Felhasznált irodalom

- AL-ASWAD, Hikmat B.: „Hybrid Creatures (Part Human, Part Animal) in Ancient Mesopotamia”. PERUZZETTO, Alessandra – METZGER, Francesca D. – DIRVEN, Lucinda (eds.): *Animals, Gods and Men from East to West. Papers on Archaeology and History in Honour of Roberta Venco Ricciardi*, Hadrian Books Ltd, Oxford, 2013, 19–26.
- ÁLVAREZ-MON, Javier: *The Arjān Tomb: at the Crossroads of the Elamite and Persian Empires*, (Acta Iranica 49), Peeters, Leuven, 2010
- AMJET, Pierre: „The Mythological Repertory in Cylinder Seals of the Agade Period (c. 2355–2155 B. C.)”. PORADA, Edith (ed.): *Ancient Art in Seals. Essays by Pierre Amiet, Nimet Özgüç, and John Boardman*, (The Franklin Jasper Walls Lectures 4), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980, 35–59.
- BOTTA, Paul-Émile – FLANDIN, Eugène: *Monument de Ninive. V: Texte*, Imprimerie Nationale, Paris, 1850.
- COLLON, Dominique
Cylinder Seals III: Isin-Larsa and Old-Babylonian Periods, (Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum), British Museum Publications Ltd., London, 1986.
First Impressions. Cylinder Seals in the Ancient Near East, University of Chicago Press, Chicago, 1988.
- CURTIS, John: „»Stützfiguren« in Mesopotamien”. FINKBEINER, Uwe – DITTMANN, Reinhard – HAUPTMANN, Harald (Hrsg.): *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für Rainer Michael Boehmer*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1995, 77–86.
- DALLEY, Stephanie – POSTGATE, J. Nicholas: *The Tablets from Fort Shalmaneser*, (Cuneiform Texts from Nimrud 3), British School of Archaeology in Iraq, London, 1984.
- DIJK, Jan van – HUSSEY, Mary I. – GOETZE, Albrecht (eds.): *Early Mesopotamian Incantations and Rituals*. (Yale Oriental Series 11), Yale University Press, New Haven – London, 1985
- EDZARD, Dietz O.: „Mesopotamien. Die Mythologie der Sumerer und Akkader”. HAUSSIG, Hans W. (Hrsg.): *Götter und Mythen im Vorderen Orient*, (Wörterbuch der Mythologie 1), Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1965, 17–140.

- ESZTÁRI Réka: „A hajó viszontagságos útja: részletek az assuri születési ráolvasás-gyűjteményből”. NAGY Árpád Miklós (szerk.): *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban. I: Egyiptom, Mezopotámia, Anatólia, Itália*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 219–227.
- FINKEL, Irving L.: „*Muššu’u, qutaru and the Scribe Tanittu-Bel*”, *Aula Orientalis*, 9 (1991), 91–104.
- FRANKFORT, Henry: *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, 1970
- GRAYSON, A. Kirk – NOVOTNY, Jamie: *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC). Part 2*, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/2), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2014.
- GREEN, Anthony:
„A Note on the Assyrian »Goat-Fish«, »Fish-Man« and »Fish-Woman«”, *Iraq*, 48, (1986), 25–30.
„Mischwesen B”. EDZARD, Dietz O. (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1993–1997, 246–264.
- HOLLOWAY, Steven W.: „Porch Lights in Neo-Assyrian Temples”, *Revue d’Assyriologie et d’Archéologie Orientale*, 90 (1996), 27–32.
- HOWARD-CARTER, Theresa: „An Interpretation of the Sculptural Decoration of the Second Millenium Temple at Tell al-Rimah”, *Iraq*, 45 (1983), 64–72.
- HUSSEIN, Muzahim M. – KERTAI, David – ALTAWHEEL, Mark: “Nimrud and Its Remains in Light of Iraqi Excavations from 1989–2002”. KERTAI, David – MIGLUS, Peter A. (eds.): *New Research in Late Assyrian Palaces. Conference at Heidelberg January 22nd, 2011*, (Heidelberger Studien zum Alten Orient 15), Heidelberger Orientverlag, Heidelberg, 2013.
- HUXLEY, Margaret: „The Gates and Guardians in Sennacherib’s Addition to the Temple of Assur”, *Iraq*, 62 (2000) 109–137.
- JURSA, Michael: „Räucherung, Rauchopfer. A. In Mesopotamien”. STRECK, Michael P. (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 11, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2006–2008, 225–229.

- KERTAI, David: „The Guardians at the Doors: Entering the Southwest Palace in Nineveh”, *Journal of Near Eastern Studies*, 47 (2015), 325–349.
- LAMBERT, Wilfried G.
 „Kulullu”. EDZARD, Dietz O. (Hrsg.): *Reallexikon der Assyrologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 6, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1980–1983, 324.
Babylonian Creation Myths, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2013.
- MALLOWAN, Max E. L.: „The Excavations at Nimrud (Kalḫu)”, *Iraq*, 19 (1957), 1–25.
- NIEDERREITER Zoltán: „Cylinder Seals of Eleven Eunuchs (ša rēši Officials): A Study on Glyptics Dated to the Reign of Adad-nērāri III”, *State Archives of Assyria Bulletin*, 21, (2015), 117–156.
- OATES, Joan: „Late Assyrian Temple Furniture from Tell al-Rimah”, *Iraq*, 36 (1974), 179–184.
- OPPENHEIM, A. Leo – REINER, Erica, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. M2*, (*The Assyrian Dictionary* 10), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 2004.
- OPPENHEIM, A. Leo, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. A1*, (*The Assyrian Dictionary* 1), The Oriental Institute, Chicago, 1998.
- OPPENHEIM, A. Leo, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. K*, (*The Assyrian Dictionary* 8), The Oriental Institute, Chicago, 2008.
- PLACE, Victor: *Ninive et l'Assyrie. 3: Planches*, Imprimerie Impériale, Paris, 1867.
- PORADA, Edith: „Battlements in the Military Architecture and in the Symbolism of the Ancient Near East. FRASER, Douglas – HIBBARD, Howard – LEWINE, Milton J. (eds.): *Essays in the History of Architecture Presented to Rudolf Wittkower*, Phaidon, London, 1967, 1–12.
- READE, Julian E.
 „Assyrian Illustrations of Nineveh”, *Iranica Antiqua*, 33 (1998), 81–94.
 „The Ziggurat and Temples of Nimrud”, *Iraq*, 64 (2002), 135–216.
- REINER, Erica, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. Q*, (*The Assyrian Dictionary* 13), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1995.

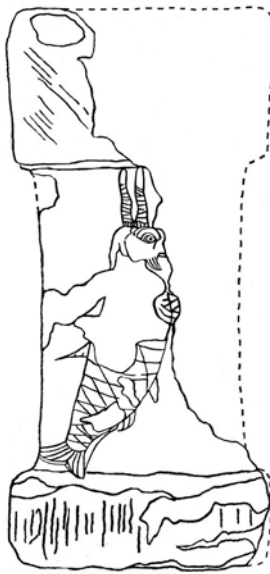
- REINER, Erica, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary*. N2, (*The Assyrian Dictionary* 11), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 2008
- REINER, Erica, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary*. S, (*The Assyrian Dictionary* 15), The Oriental Institute, Chicago, 2000.
- SEARIGHT, Ann – READE, Julian E. – FINKEL, Irving L.: *Assyrian Stone Vessels and Related Material in the British Museum*, Oxbow Books, Oxford, 2008.
- SEIDL, Ursula: *Die Babylonischen Kudurru-Reliefs. Symbole Mesopotamischer Gottheiten*, Universitätsverlag Freiburg – Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg – Göttingen, 1989.
- THOMPSON, R. Campbell – HUTCHINSON, Richard W.: *The Site of the Palace of Ashurnasirpal at Nineveh, Excavated in 1929–1930 on Behalf of the British Museum. Text*, (*Annals of Archaeology and Anthropology* 18), University Press, Liverpool, 1931.
- TINNEY, Steve – JONES, Philip: *The Pennsylvania Sumerian Dictionary*, 2006 <http://psd.museum.upenn.edu/epsd> [2015.10.29.]
- UNGER, Eckhard: „Altar”. Erich EBELING – Bruno MEISSNER (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 1, Walter de Gruyter, Berlin – Leipzig, 1928, 73–75.
- UNGNAD, Arthur: „Figurenzauber für den kranken König Šamaš-šumu-ukin”, *Orientalia*, 12 (1943), 293–310.
- WESTENHOLZ, Joan G.: *Dragons, Monsters and Fabulous Beasts / Drakonim, miflecot ve-jiccuré pele*, Bible Lands Museum, Jerusalem, 2004
- WIGGERMAN, Frans A. M.
Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts, (Cuneiform Monographs 1), Styx & PP, Groningen, 1992, 18: 264–265.
 „Mischwesen A”. EDZARD, Dietz O. (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1993–1997, 222–246.

A publikációban közölt képek jegyzéke (a forráshelyük közlésével):

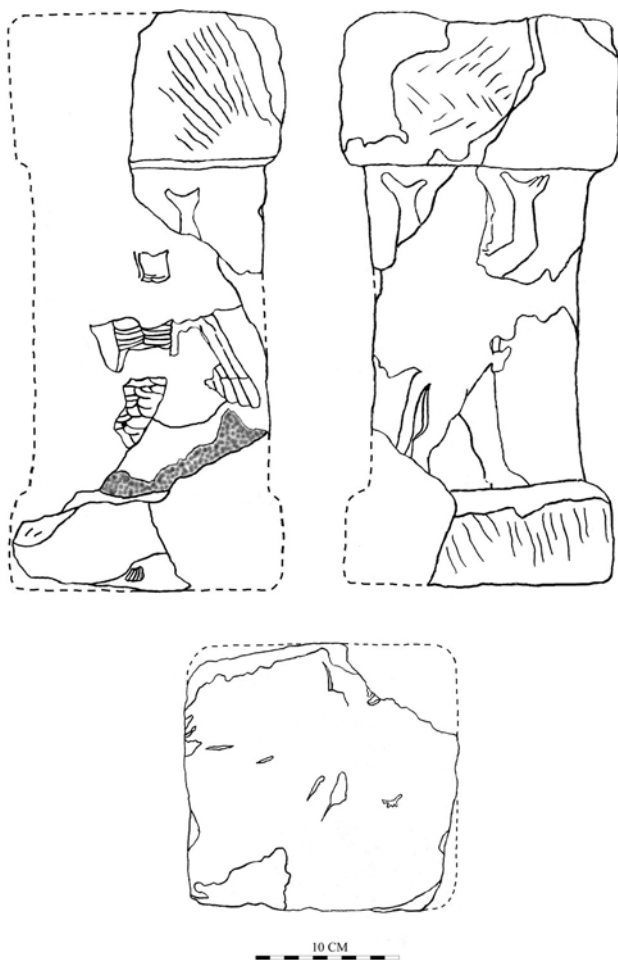
1. kép: A BM 1930-5-8,218-as füstölőállvány edényrésze (fent), skorpióembert ábrázoló első oldala (balra), és kecskehalat ábrázoló második oldala (jobbra) (saját rajzok).
2. kép: A BM 1930-5-8,218-as füstölőállvány halembert ábrázoló harmadik oldala (balra), bikaembert ábrázoló negyedik oldala (jobbra), valamint az állvány talpa (lent) (saját rajzok).
3. kép: Frederick C. Cooper akvarellje a kalhú Sarrat Níphi-szentély 1850-es feltárásáról (Original Drawings vol II, drawing 52).
http://www.britishmuseum.org/collectionimages/AN00341/AN00341428_001_1.jpg [Letöltés dátuma: 2016.04.11.]
4. kép: Négyszögletes füstölőállványok újasszír kori ábrázolásai és leletei:
 - a) BM 1930-5-8,218 (saját rajz);
 - b) 5. kép részlete;
 - c) 6. kép részlete;
 - d) 7. kép részlete;
 - e és f) 3. kép részletei;
 - g) Salamon C. Malan rajza a kalhú Sarrat Níphi-szentély 1850-es feltárásáról. http://www.meltonpriorinstitut.org/bilder/textarchive/2011/Apr/13/text_97/27%20Malan.jpg [Letöltés dátuma: 2016.04.11.]
 - h és i) Ásatási fénykép részletei a kalhú Bélet Kidmuri-szentély 1878-as feltárásáról (READE, „The Ziggurat...”, *i.m.*, fig. 10);
 - j) A qattarai füstölőállványról (TR. 4456) készült rajz (Joan OATES, „Late Assyrian Temple Furniture from Tell al-Rimah”, *Iraq*, 36 (1974), 179–184, pl. XXVIII.5);
 - k) Füstölőállvány a kalhú Sarrat Níphi-szentély udvarából (Muzahim M. HUSSEIN – David KERTAI – Mark ALTAWHEEL: “Nimrud and Its Remains in Light of Iraqi Excavations from 1989–2002”. David KERTAI – Peter A. MIGLUS (eds.): *New Research in Late Assyrian Palaces. Conference at Heidelberg January 22nd, 2011*, (Heidelberger Studien zum Alten Orient 15) Heidelberger Orientverlag, Heidelberg, 2013, pl. XLIX.a).

5. kép: Füstölőállványt ábrázoló dombormű-lap rajza Dúr-Sarrukín városából (Julian E. READE, „Assyrian illustrations of Nineveh”, *Iranica Antiqua*, 33 [1998], 81–94, fig. 3).
6. kép: Füstölőállványt ábrázoló dombormű-lap részlete Ninivéből (BM WA 124939,a). http://www.britishmuseum.org/collectionimages/AN00438/AN00438731_001_1.jpg [Letöltés dátuma: 2016.04.14.]
7. kép: Félix Thomas füstölőállványt ábrázoló rajza az AO 19914-es nini-vei dombormű alapján (Victor PLACE, *Ninive et l'Assyrie*. 3: *Planches*, Imprimerie Impérial, Paris, 1867, pl. 41).
8. kép: *Atlantid* skorpióemberek egy újasszír kori pecséthenger jelenetén (BM 102966). http://www.britishmuseum.org/collectionimages/AN00859/AN00859473_001_1.jpg [Letöltés dátuma: 2016.04.12.]
9. kép: Feliratos kecskehal-szobrocska (AO 10884), feltehetően Assur városából. http://cartelfr.louvre.fr/cartelfr/visite?srv=obj_view_obj&objet=cartel_26712_59603_SH001892_01.jpg_obj.html&flag=true [Letöltés dátuma: 2016.04.12.]
10. kép: Halember-ábrázolás a Dúr-Sarrukín városából származó AO 19890-es dombormű jelenetén (Anthony GREEN, „A Note on the Assyrian "Goat-Fish", "Fish-Man" and "Fish-Woman"”, *Iraq*, 48, (1986), 25–30, pl. VIII.a).
11. kép: Standardtartó bikaemberek egy újasszír karneol pecséthenger (AO 3877) jelenetén (Zoltán NIEDERREITER, „Cylinder Seals of Eleven Eunuchs (*ša rēši* Officials): A Study on Glyptics Dated to the Reign of Adad-nērārī III”, *State Archives of Assyria Bulletin*, 21, (2015), 117–156, 139–140 no. 5).

Képek

1. kép: A BM 1930-5-8,218-as füstölőállvány edényrésze (fent), a skorpióembert ábrázoló első oldala (balra) és a kecskehalat ábrázoló második oldala (jobbra) (saját rajzok).

2. kép: A BM 1930-5-8,218-as füstölőállvány halembert ábrázoló harmadik oldala (balra), a bikaembert ábrázoló negyedik oldala (jobbra), valamint az állvány talpa (lent) (saját rajzok).

3. kép: Frederick C. Cooper akvarellje a kalhui Sarrat Niphi-szentély 1850-es feltárásáról (Original Drawings vol. II, drawing 52).

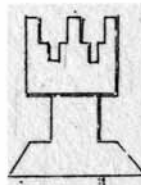
a)

b)

c)

d)

e)

f)

g)

h)

i)

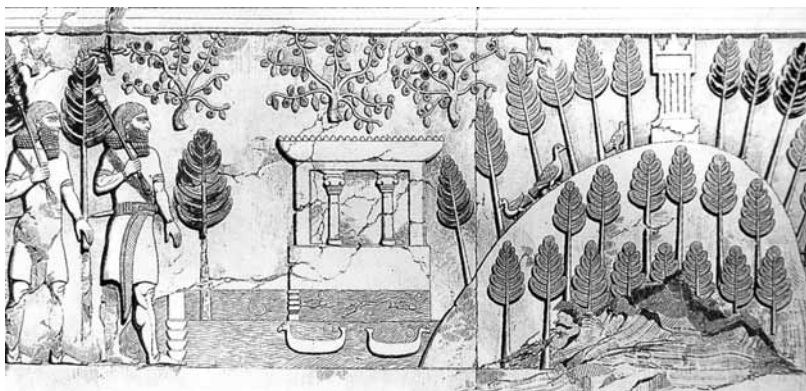

j)

k)

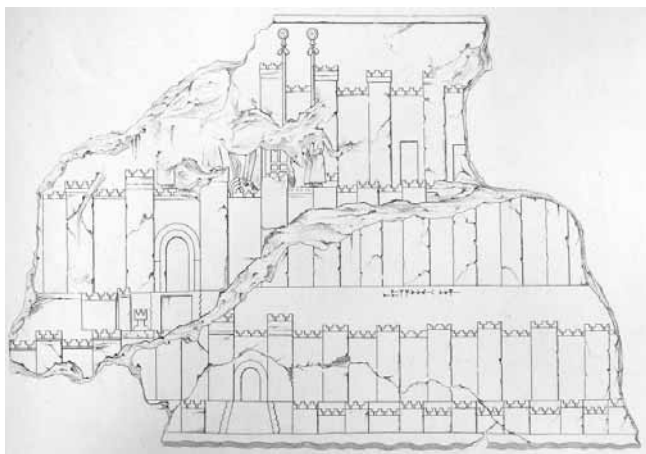
4. kép: Négyzetletes füstölőállványok újasszír kori ábrázolásai és leletei.

5. kép: Füstölőállványt ábrázoló dombormű-lap rajza Dúr-Sarrukín városából.

6. kép: Füstölőállványt ábrázoló dombormű-lap részlete Ninivéből (BM WA 124939,a).

7. kép: Félix Thomas füstölőállványt ábrázoló rajza az AO 19914-es ninivei dombormű alapján.

8. kép: Atlantid skorpióemberek egy újasszír kori pecséthenger jelenetén (BM 102966).

9. kép: Feliratos kecskehal-szobrocska (AO 10884), feltehetően Assur városából.

10. kép: Halembér-ábrázolás a Dúr-Sarrukín városából származó AO 19890-es dombormű jelenetén.

11. kép: Standardtartó bikaemberek egy újasszír karneol pecsétthenger (AO 3877) jelenetén.

Nyitrai Mónika

Oroszlánok az ókori Mezopotámiában

Bevezetés

Jelen munkában,¹ a Mezopotámiában honos nagymacskák közül, kizárólag az oroszlánokról lesz szó. Az első fejezetben egy rövid kutatástörténeti összefoglaló olvasható. Ezt követi az oroszlánok megnevezéseivel foglalkozó rész, amelyben három akkád kifejezés kerül bemutatásra, négy újasszír uralkodó (III. Tukulti-apil-Esarra, II. Sarrukín, Szín-ahhé-eríba és Assur-ah-iddina) királyfeliratainak vizsgálatán keresztül. A harmadik rész azon keveréklényeket gyűjti össze, amelyeket oroszlántestrésszel ábrázoltak.

Kutatástörténet

A nagymacskák ókori Mezopotámiában betöltött szerepéről még nem készült összefoglaló monográfia. Közülük főként az oroszlánokkal foglalkozott/foglalkozik a kutatás, bár erről az állatról sem született még egyetlen önálló kötet.

Az ókori Közel-Kelet házi- és vadállatairól készült néhány ismertető monográfia, illetve tanulmánykötet, s ezekben néhány mondat, esetleg egy egész fejezet erejéig a nagymacskák is említésre kerültek. Az első két munka Burchard Brentjes nevéhez köthető: *Die Haustierwerdung im Orient. Ein archäologischer Beitrag zur Zoologie* (1902)² és *Wildtier und Haustier im Alten Orient* (1962).³ Ezek nem sok konkrétumot tartalmaznak, inkább ismertető jellegűek. A szerző mindkét monográfia egy-egy fejezetében foglalkozik a macskafélékkel. Az elsőben főként a Közel-Keleten honos házimacskákat, míg a másodikban a nagymacskákat mutatja be.

¹ Az ELTE-BTK assziriológia szakos hallgatójaként, az MA-s diplomamunkámban a nagymacskák ókori Mezopotámiában betöltött szerepével kívánok foglalkozni, ezért is tűnt magától értetődőnek, hogy az ezzel a témával kapcsolatos eddigi kutatásaim eredményeiről számoljak be a VII. Közel, s Távolság Konferencián.

² Burchard BRENTJES, *Die Haustierwerdung im Orient. Ein archäologischer Beitrag zur Zoologie*, (Die Neu Brehm-Bücherei 344), A. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt, 1902.

³ Burchard BRENTJES, *Wildtier und Haustier im Alten Orient*, (Lebendiges Altertum 11), Akademie Verlag, Berlin, 1962.

A harmadik szakirodalom Wolfgang Heimpel monográfiája (1968),⁴ amely a különféle állatok sumer irodalmi szövegekben található előfordulásait ismerteti. A sumer átírások mellett megtalálható azok német nyelvű fordítása, illetve – ahol szükséges – a szerző kommentárja is.

A negyedik munka Armas Salonen műve (1976),⁵ amely a különféle állatokra használt akkád lemmákat listázza és elemzi. A nagymacskákkal kapcsolatosan nyolc megnevezést tárgyal.⁶ Az egyes szócikkek tartalmazzák a főbb assziriológiai szótárakban található jelentéseket, továbbá az adott akkád terminussal kapcsolatos filológiai kérdéseket is tisztázza (pl. az oroszlánt jelölő két akkád lemma, a *labbu* és a *nēšu* megkülönböztetését).

Az oroszlánok vonatkozásában született egy nem assziriológiai munka, Allan S. Gilbert 2002-es tanulmánya,⁷ mely a téma szempontjából azért releváns, mert ebben a szerző közöl egy táblázatot,⁸ amely a nagymacskákra vonatkozó információkat (latin és köznapi megnevezés, melyik területre vagy országra jellemző, mi a természetvédelmi státusza) tartalmaz.

A kizárólag oroszlánokkal foglalkozó szakirodalmakhoz főként lexikoncikkek sorolhatók, melyek közül a legalapvetőbbek a *Reallexikon der Assyriologie*-ban (RIA) találhatóak. Ebben három kis összefoglaló szerepel az oroszlánokról: a Wolfgang Heimpel⁹ által írt cikk az oroszlánok Mezopotámiában betöltött szerepével foglalkozik, Ahmet Ünal¹⁰ a hettitával, Eva Andrea Braun-Holzinger¹¹ pedig ezeknek az állatoknak a régészeti kontextusát vizsgálja.

⁴ Wolfgang HEIMPEL, *Tierbilder in der sumerischen Literatur*, (Studia Pohl 2), Pontificium Institutum Biblicum, Roma, 1968.

⁵ Armas SALONEN, *Jagd und Jagdtiere im alten Mesopotamien*, (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B 196), Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki, 1976.

⁶ A *lābu* / *labbu* („Löwe”, azaz hím oroszlán), *lābatu* („Löwin”, azaz nőstény oroszlán), *nēšu* („Löwe”), *nēštu* / *nēltu* („Löwin”), *lū* („Löwe”), *ūmu* („Löwe”), *girru* („Löwe” vagy „Raubtierjunge”). Lásd Salonen, *i.m.*, 208–210, 220–226, 267.

⁷ Allan S. GILBERT, „The Native Fauna of the Ancient Near East”. Billie Jean COLLINS (ed.), *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, (Handbook of Oriental Studies. I: The Near and Middle East 64), Brill, Leiden – Boston – Köln, 2002, 3–75.

⁸ GILBERT, *i.m.*, 54.

⁹ Wolfgang HEIMPEL, „Löwe. A. I. Mesopotamien”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1987–1990, 80–85.

¹⁰ Ahmet ÜNAL, „Löwe. A. II. Bei den Hethitern”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1987–1990, 85–87.

¹¹ Eva Andrea BRAUN-HOLZINGER, „Löwe. B. Archäologisch”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.),

Az oroszlánokhoz kapcsolódó másik alapvető kötet Chikako E. Watanabe monográfiája,¹² amely az állatszimbolikával, elsősorban a bikáknak, illetve az oroszlánoknak az ókori Mezopotámiában betöltött szerepével foglalkozik. A munka jelentősége, hogy átfogó képet ad az oroszlánok királyi ideológiában játszott szerepéről mind az ékírásos, mind pedig a képi források vizsgálatával.

Az oroszlános keveréklényekre vonatkozó legfontosabb összefoglalás az RIA-ban található (amely a további szakirodalmat is áttekinti). A Frans Wiggermann¹³ és Anthony Green¹⁴ által írt szócikkek nem kizárólag az oroszlános keveréklényeket ismertetik, de ezek is helyet kaptak bennük. Van olyan teremtmény köztük, amelyről monográfiát is kiadtak (pl. Walter Farber munkája),¹⁵ nem csak lexikoncikket.

Az oroszlán akkád megfelelői

Az akkádban öt kifejezés használatos az oroszlánra. A két leggyakoribb a *labbu* (vagy más átírással *lābu*) és a *nēšu*. Mindkettő hím oroszlánt jelent, s ezeknek van nőnemű megfelelőjük is. A nőstény oroszlán megnevezésére szintén két lemma használatos, amelyek az előbb említett kettővel párba állíthatók. A *labbunak* a *labbatu* / *lābatu*, a *nēšu*-nak a *nēštu* a nőnemű megfelelője.¹⁶ A két hímnemű alak közötti különbség azonban kérdéses. Salonen

Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 7, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1987–1990, 88–94.

¹² Chikako E. WATANABE, *Animal Symbolism in Mesopotamia. A Contextual Approach*, (Wiener Offene Orientalistik 1), Institut für Orientalistik der Universität Wien, Wien, 2002.

¹³ Frans A. M. WIGGERMANN, „Mischwesen. A”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1994, 222–246.

¹⁴ Anthony GREEN, „Mischwesen. B”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1994, 246–264.

¹⁵ Walter FARBER, *Lamaštu. An Edition of the Canonical Series of Lamaštu Incantations and Rituals, and Related Texts from the Second and First Millennia B.C.*, (Mesopotamian Civilizations 17), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2014.

¹⁶ A. Leo OPPENHEIM, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. I*, (The Assyrian Dictionary 9), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1973, 23, *labbatu* és 24–25, *labbu* – a továbbiakban CAD I; Erika REINER, et al. (eds.), *The Assyrian Dictionary. N/2*, (The Assyrian Dictionary 11/2), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1980 – a továbbiakban CAD N/2, 193–197, *nēšu*; Wolfram von SODEN, *Akkadisches Handwörterbuch. I: A–L*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1965 – a továbbiakban AHw I, 524, *lābatu* és 526, *lābu*; Wolfram von SODEN, *Akkadisches Handwörterbuch. II: M–S*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1972 – a továbbiakban AHw II, 783, *nēštu* és *nēšu*; Jeremy BLACK – Andrew GEORGE – Nicholas POSTGATE

a művében ismerteti a lehetséges eltérésekre vonatkozó elméleteket, melyek Landsbergerhez köthetők, azonban ezek nem túl meggyőzőek. Az egyik szerint, a *labbu* a nőstény oroszlánt, a *nēšu* a hím oroszlánt jelölte eredetileg, de a későbbiekben mindkettőnek kialakult a nőnemű megfelelője (*lābatu*, *nēštu*). A másik elgondolás az, hogy a két lemmát az alapján lehet elkülöníteni, milyen szövegben szerepelnek. Ha költői szövegről van szó, akkor a *lābu*-t használják, ha prózáiról, akkor a *nēšu*-t.¹⁷ A következő alfejezetekben ismertetésre kerülő szöveghelyek alapján láthatóvá válik, hogy egy „műfajon” belül is előfordulhat mind a *labbu*, mind a *nēšu*.

Az *urmahhu* szintén gyakori lemma, amelyet le lehet írni egyrészt az UR.MAĦ logogrammal, másrészt pedig szillabikusan az *ur-mah-hu*-val. Az UR.MAĦ logogram olvasata más lemmát is jelölhet, és ennek meghatározása a kontextustól függ. Ha az UR.MAĦ jelentése maga a nagymacska, akkor *nēšu*-nak olvasandó, ha oroszlánkolosszus (nagyméretű oroszlánszobor), akkor *urmahhunak*.¹⁸ Erről a későbbiekben még lesz szó.

Oroszlános kifejezések II. Sarrukín 8. hadjáratában

II. Sarrukín 8. hadjáratában¹⁹ az oroszlán szó a 371., 375., 379., 420. sorban fordul elő, melyeket több szempontból is érdemes megvizsgálni. Az egyik a lemmák, a másik a jelzett szóhoz járuló jelzők, a harmadik pedig a kontextus elemzése.

371. [ù] SAG.DU *lab-bi na-ad-ru-te sur-ru-ši-in a-šu-nim-ma* 5
GUN 12 MA.NA *sa-a-mu ru-uš-šu-ú ti-iš-bu-tu* KILÁ
[továbbá] vad oroszlánfejek emelkednek ki az *umbojokun* (középső részükön), és 156 kg súlyú vörös és világos vörös (arannyal) vannak összekapcsolva;

(eds.): *A Concise Dictionary of Akkadian. 2nd (Corrected) Printing*, (SANTAG 5), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2000 – a továbbiakban CDA, 174, *lābatu*; 175, *lābu*; 251, *nēštu* és *nēšu*.

¹⁷ Benno LANDSBERGER, *Materialien zum Sumerischen Lexikon. VIII/1: The Fauna of Ancient Mesopotamia*, Pontificum Institutum Biblicum, Roma, 1960, 76; SALONEN, *i.m.*, 208.

¹⁸ SODEN, Wolfram von: *Akkadisches Handwörterbuch. III: Š-Z*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1974 – a továbbiakban AHW III; BORGER, *Assyrisch...*, *i.m.*, 196; CAD N/2, 193–197, *nēšu*; CDA, 426; BORGER, *Mesopotamisches...*, *i.m.*, 431; CAD U–V, 232–233, *urmahhu*.

¹⁹ A 8. hadjárat szövegkiadásai: François THUREAU-DANGIN, *Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 av. J.-C.)*, (Textes cunéiformes du Louvre 3), Paris, 1912 – kópia, átírás és francia nyelvű fordítás; Benjamin R. FOSTER, „The Eighth Campaign”. Benjamin R. FOSTER, *Before the Muses. An Anthology of Akkadian Literature*, CDL Press, Bethesda, 2005, 790–813 – angol nyelvű fordítás; Walter MAYER, *Assyrien und Urtartu. I: Achte Feldzug Sargons II. im Jahr 714 v. Chr.*, (Alter Orient und Altes Testament 395/1), Ugarit-Verlag, Münster, 2013 – átírás és német nyelvű fordítás.

375. 2 *nam-za-qi* KUG.SIG₁₇ ^dLAMMA-at *a-ge-e na-šat* ^{gis}miṭ-ṭi ù
kip-pa-te ša šī-kín GİR^{II}-šī-na *šuk-bu-sa lab-bi na-ad-ru-te*

2 reteszt egy buzogányt és karikát tartó, koronás Lama istennővel, aki
 vicsorgó oroszlánokon áll;

379. 12 *a-ri-at* KUG.BABBAR *dan-na-te ša* SAG.DU *a-bu-bi* UR.MAḪ ù
 ʾAM buʾ-un-nu-ú *né-eb-ḫi-ši-in*

12 erős ezüstpajzsot, melyek külső sávja(i) árvízszörnnnyel, oroszlánnal
 és bikával van(nak) díszítve;

420. *ki-ma lab-bi na-ad-ri ša pu-luḫ-tu ra-mu-ú e-tel-liš at-tal-lak-ma*
la a-mu-ra mu-ni-iḫ-ḫu

Mint egy vad oroszlán – amely félelmetességgel van fölruházva –,
 büszkén lépdeltem és ellenfélre nem találtam.

A következő lemma, illetve logogram fordul elő a vonatkozó sorokban: *labbu* és UR.MAḪ. Az első lemma a 371., 375., 420. sorban is megjelenik, mind-egyikben „*lab-bi*” formában; míg az UR.MAḪ logogram csak a 379. sorban. Az előbbi oroszlánt jelent, az utóbbi két jelentéssel is bírhat, az olvasattól függően. Az egyik olvasata a *nēšu*, amely – a *labbu*hoz hasonlóan – szintén oroszlánt jelent, a másik pedig az *urmaḫḫu*, amely pedig oroszlánkolosszust.²⁰ A 8. hadjáratban *nēšu* az olvasata, s így a jelentése oroszlán.

A jelzők tekintetében a következő megállapítások tehetők: A *labbu* mind-három sorban a *nadru* melléknévvvel fordul elő, de némi eltéréssel. A *nadru* háromból két sorban (371. és 375.), többes számú alakban („*na-ad-ru-te*”) szerepel, míg egyben (420.), egyes számban („*na-ad-ri*”), így a 371. sorban lévő „SAG.DU *lab-bi na-ad-ru-te*” kifejezés „vad oroszlánfejek”-nek fordítandó, a 375. sorban olvasható „*lab-bi na-ad-ru-te*” „vad oroszlánok”-nak, a 420.-ban megjelenő „*ki-ma lab-bi na-ad-ri*” pedig „mint egy vad oroszlán”-nak.

Az oroszlános kifejezés négyből két sorban (371. és 379.) egy-egy pajzsdíszítő elemként jelenik meg, egyben (375.) pedig egy másik tárgy (retesz) díszítő motívumaként, ezzel szemben a 420.-ban az újasszír uralkodóhoz történő hasonlításaként. A pajzsdíszítő elemek leírására használt lemma a két sorban eltér egymástól (a 371.-ben „*lab-bi*” olvasható, míg a 379.-ben „UR.MAḪ”, azaz *nēšu*). Ezek alapján a következő kérdések merülnek föl: Miért használnak két külön lemmát két hasonló funkciójú tárgy díszítésének leírásához? A 371. és a 375. sorban használt lemmák miért egyeznek meg egymással, illetve miért

²⁰ BORGER, *Assyrisch...*, i.m., 196; CAD L, 24–25, *labbu*; CAD N/2, 193–197, *nēšu*; BORGER, *Mesopotamisches...*, i.m., 431; CAD U–V, 232–233, *urmaḫḫu*.

térnek el a 379.-ben használttól? A 420. sorban szereplő összehasonlításnál miért a *labbu* lemmát használják?

Az első és a második kérdés megválaszolásához érdemes megvizsgálni néhány urartui pajzsot. A 371. sorban egy olyan pajzs szerepel, amelynek az elülső részén (*umboján*) egy nagy oroszlánfej található. A 379. sorban szereplő leírás alapján a pajzsok felületi díszítését három regiszter alkothatta, és az egyes sávokban egy-egy lény sorozata (ebben az esetben *abūbu*, oroszlán, bika) volt látható. Erre jó példa lehet a BM 22482-es (1. kép) és a BM 135734-es számú pajzs (2. kép), amelyek Toprakkale lelőhelyéről származnak.²¹ Ezeknél a példáknál, az előbb említett három lény közül csak kettő (oroszlán és bika) található meg, de az elrendezésük hasonló, azaz három regiszterben egy-egy állat sorozata figyelhető meg. Ezek alapján feltételezhető, hogy azért használtak két külön lemmát a két sorban, mert az ábrázolt oroszlánok között is volt eltérés, hiszen a 371. sorban csak az oroszlán fejről van szó, míg a 379.-ben egész alakos nagymacskák találhatók. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kétféle megnevezés (*labbu* és *nēšu*) ezzel magyarázható. A hasonló jelenetek esetében, azaz ha egy istennőt oroszlán(ok)on állva ábrázoltak, a nagymacská(k) mindig egész alakosan jelenik/jelennek meg (3. és 4. kép), így ugyanez feltételezhető ennél a tárgynál is.

A második feltételezés az, hogy a két eltérő lemma használata a nemek közötti különbségre utalhat. Salonen szerint, a *labbu* a nőstény oroszlánt, a *nēšu* a hím oroszlánt jelölte eredetileg, de a későbbiekben mindkettőnek kialakult a nőnemű megfelelője (*labātu*, *nēštu*).²² A BM 22482-es és a BM 135734-es számú pajzsokon egyértelműen hím oroszlánok szerepelnek, viszont az oroszlánfejes pajzsokon ábrázolt oroszlán neme – képi párhuzam hiányában – nem állapítható meg bizonyosan, de valószínűleg az is hímnemű lehetett. A 375. sorban említett oroszlánok neme (hím) is csak feltételezhető, mivel a hasonló jeleneteknél (3. és 4. kép) többnyire hímnemű nagymacskák találhatók. Ha minden szöveghely oroszlánja hímnemű, akkor az elmélet, miszerint a nemek elkülönítésére használták a két lemmát, nem állja meg a helyét.

A harmadik lehetséges ok, hogy a két lemmával két különböző alfajt jelöltek.²³ Természetesen itt nem a mai értelemben használatos „alfaj” fogalomra

²¹ Richard D. BARNETT, „The Excavations of the British Museum at Toprak Kale near Van”, *Iraq*, 12/1 (1950), 1–43; Richard D. BARNETT, „More Addenda from Toprak Kale”, *Anatolian Studies*, 22 (1972), 163–178; Rivka MERHAV (ed.), *Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, The Israel Museum, Jerusalem, 1991, 139; Ursula SEIDL, *Bronzekunst Urartus*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2004, 84–88.

²² SALONEN, *i.m.*, 208.

²³ Az oroszlánoknak nyolc alfaja ismert, melyeket a méretük, a sörényük, illetve az élőhelyük

kell asszociálni. Az ókorban az állatok osztályozása történhetett a külső jegyeik alapján vagy az élőhelyük szerint, amelyek meghatározhatták a megnevezésüket is.

A harmadik kérdés – a 420. sorban szereplő összehasonlításnál miért a *labbu lemmát* használják? – megválaszolását megkönnyítheti néhány olyan szöveghely vizsgálata, amelyek oroszlánnal történő összehasonlítást tartalmaznak. Erre a következő fejezetben kerül sor.

Oroszlános kifejezések más újasszír uralkodók királyfelirataiban

Ebben az alfejezetben három újasszír uralkodó (III. Tukulti-apil-Esarra, Szín-ahhé-eríba, Assur-ah-iddina) néhány feliratának ismertetésére és elemzésére kerül sor, amit a 8. hadjárat vonatkozó soraival történő összehasonlítás követ. A most következő szöveghelyek az uralkodók kronológiai rendjében kerülnek felsorolásra, illetve mindegyik kap egy sorszámot, ami a munkámban való rájuk utalást hivatott megkönnyíteni.

Az első uralkodó III. Tukulti-apil-Esarra, akitől az alábbi szöveghely ismert:²⁴

1. ... UR.MAH.Ṭ.MEŠ ḏALAD.MEŠ ḏLAMMA.MEŠ *ša bi-na-te ma-’-diš nu-uk-ku-lu ḫi-it-lu-pu ku-uz-bu / né-re-bi ú-ša-aš-bit-ma ...*

... Oroszlánkolosszusokat, *šēdu*-kat, *lamassu*-kat – melyek vonásai részletesen kidolgozottak, s amelyek nagyszerűségbe vannak burkolózva – állítottam föl a bejáratoknál. ...

RINAP 1: 124, 42 r. 29’–30’.

Szín-ahhé-eríba 17 királyfeliratában,²⁵ összesen 35 helyen szerepel oroszlánra

alapján különböztetnek meg, de napjainkban már DNS-vizsgálat általi csoportosításra is van mód. Lásd Joachim BURGER – Wilfried ROSENDAHL, *et al.*, „Molecular Phylogeny of the Extinct Cave Lion *Panthera leo spelaea*”, *Molecular Phylogenetics and Evolution*, 30/3 (2004), 841–849; ROSS BARNETT – Nobuyuki YAMAGUCHI, *et al.*, „Lost Populations and Preserving Genetic Diversity in the lion *Panthera leo*: Implications for Its *ex situ* Conservation”, *Conservation Genetics*, 7/4 (2006), 507–514; ROSS BARNETT – Nobuyuki YAMAGUCHI, *et al.*, „The Origin, Current Diversity and Future Conservation of the Modern Lion (*Panthera leo*)”, *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 273 (2006), 2119–2125.

²⁴ Szövegkiadás: Hayim TADMOR – Shigeo YAMADA, *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744–727 BC), and Shalmaneser V (726–722 BC), Kings of Assyria*, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2011: 124, 42 r. 29’.

²⁵ A. Kirk GRAYSON – Jamie R. NOVOTNY, *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC). I.*, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2012 – a továbbiakban RINAP 3/1: 1, 2, 15, 16, 17, 18, 22, 23; A. Kirk GRAYSON – Jamie R. NOVOTNY, *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC).*

vonatkozó lemma. Közülük, mivel sok az átfedés, az alábbi négy szöveghelyet érdemes megnézni:

2. ʾ8ʾ UR.MAḤ.MEŠ *pe-tan bir-ki šu-ta-ʾtu-ʾti ša ʾi-na* ŠÁR ŠÁR ŠÁR
GÉŠ.U GUN URUDU *nam-ru* ...

8, lépő helyzetben (ábrázolt) oroszlánkolosszus egymással szemben, amelyek 11400 *biltu* fényes rézből (készültek) ...

RINAP 3/1: 39, 1 83.

3. ʾa-la-mit-ta 12 UR.MAḤ.MEŠ *né-ʾ-ru-ti a-di* 12 ^dALAD.^dLAMMA.MEŠ
[MAḤ.MEŠ]

továbbá datolyapálmákat, 12 vicsorgó oroszlánkolosszust, 12 [nagyszerű] bikakolosszust

RINAP 3/2: 42, 40 32".

4. ... *tim-me* URUDU GAL.MEŠ *ur-maḥ-ḥi / ʾpe-ʾtan bir-ki* ...

... nagyszerű rézszlopok, lépő helyzetben (ábrázolt) oroszlánkolosszusok ...

RINAP 3/2: 62, 43 74–75.

5. *la-ab-biš an-na-dir-ma al-la-bi-ib a-bu-biš* ...

oroszlánként tomboltam, vízözönként tájékoztam ...

RINAP 3/2: 295, 213 25.

Assur-ah-iddina 10 királyfeliratának²⁶ összesen 12 sorában fordul elő az oroszlán szó, amelyek alapján öt típus különíthető el.

6. *ú-šá-aš-ri-ḥa si-pit-tu lab-biš an-na-dir-ma iš-ša-ri-iḥ ka-bat-ti*

Üvöltöttem, oroszlánként tomboltam és földühödtem (a májam fölhevült).

RINAP 4: 13, 1 i 57.

7. NA₄.^dALAD.^dLAMMA.MEŠ GAL.MEŠ *ur-maḥ-ḥi šu-ta-tu-u-ti*

hatalmas kő bikakolosszusok, oroszlánkolosszusok egymással szemben

RINAP 4: 24, 1 vi 17.

II, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/2), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2014 – a továbbiakban RINAP 3/2: 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 148, 213.

²⁶ Erle LEICHTY, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2011 – a továbbiakban RINAP 4: 1, 6, 8, 54, 77, 78, 79, 93, 98, 99.

8. UR.MAḪ.MEŠ *an-ze-e na-’i-ri ḏlāḫ-me ḏku-ri-bi / ša* KUG.BABBAR
u URUDU *ú-še-piš-ma né-reb* KÁ.MEŠ-ša *ul-ziz*

Oroszlánokat, rikoltó anzûkat, lah̄mukat, kuribukat – amelyek ezüstből és rézből készültek – állítottam föl a bejáratai közelében.

RINAP 4: 155, 77 10–11.

9. ... LUGAL *šá tal-lak-ta-šú a-bu-bu-um-ma ep-še-ta-šú / lab-bu na-ad-ru* ...
... a király, akinek az előrenyomulása egy árvízszörny, a tettei (pedig) egy
vad oroszlán ...

RINAP 4: 184, 98 r. 12–13.

10. *ru-bu-ú dan-’dan-’nu mu-kil šer-ret ma-li-[ki lab-bu na-ad-ru
mu-ter gi-mil a-bi a-li-di-šú]*

A legerősebb erős herceg, aki az uralkodók orrkötelt tartja, a vad oroszlán, az ő nemzőatyjának bosszúállója

RINAP 4: 187, 99 o. 4.

Az 1., 2., 3. és 8. szövegben az UR.MAḪ logogram (olvasata *urmaḫḫu*)²⁷ szerepel, s a kontextus alapján nagyméretű oroszlánszobrot jelöl, továbbá a 4.-ben és 7.-ben megjelenő „*ur-maḫ-ḫi*” szintén annak fordítandó. A 4. és 7. példa jól mutatja az *urmaḫḫu* jelentését, s alátámasztja, hogy amikor az UR.MAḪ sumerogramot *urmaḫḫu*nak olvassuk, akkor annak jelentése minden esetben nagyméretű oroszlánszobor, oroszlánkolosszus.

Két helyen (5. és 6.) fordul elő a „mint egy oroszlán” hasonlítás, és mindkettőnél a *labbu* lemma szerepel „*la-ab-biṣ*”, illetve „*lab-biṣ*” formában. Ezen példák alapján, az előző fejezetben fölített kérdésre – a 420. sorban szereplő összehasonlításnál miért a *labbu* lemmát használják? – a következő válasz adható: általában az oroszlános hasonlításoknál (akár *kīma*, akár adverbium használatáról legyen szó) a *labbut* preferálták. Természetesen az is fölmerülhet, hogy egy bizonyos oroszlánalfajhoz való hasonlítás vagy a hím és nőtény oroszlán megkülönböztetése végett szerepel a *labbu* lemma ezekben az összehasonlításokban, de az újasszír királyfeliratokban sem *kīma nēši* (mint egy oroszlán), sem *nēšiṣ* (oroszlánként) nem szerepel, így valószínűbbnek tűnik, hogy ez egy konvenció volt.

²⁷ A *Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period*-nak (RINAP) a *The Open Richly Annotated Cuneiform Corpus*-on (ORACC) található online változata (<http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/corpus/>) szerint.

A „*labbu nadru*” kifejezésre két példa (9. és 10.) található a vizsgált királyfeliratokban. Mindkettő egy-egy titulátúrához tartozik. A 9. feliratban az uralkodó epithetonjaként jelenik meg, míg a 10.-ben az asszír király oroszlánnal küzdő aspektusát²⁸ emeli ki. A 8. hadjárat 420. sorában az uralkodó magát egy oroszlánhoz hasonlítja, így ez a szöveghely a 9. példával állítható párhuzamba. A dolgozatban ez a jelzős szerkezet összesen öt helyen (9., 10., 371., 375., 420.) szerepel, s ezek alapján elmondható, hogy az újasszír királyfeliratokban, a *labbu* lemmával leírt oroszlánhoz járuló leggyakoribb jelző a *nadru* (vad).

Oroszlános keveréklények²⁹

Ebben a fejezetben tizenegy oroszlános keveréklény kerül bemutatásra, melyek közül néhány (*šedu*, *lamassu*, *Anzû*, *kuribu*) már említésre került az előzőekben ismertetett királyfeliratokban. Az egyes keveréklények vizsgálata előtt azonban érdemes kitérni a keveréklényeknek a mezopotámiai képi világban, irodalomban, mágiában és vallásban betöltött szerepére, valamint célszerű magát az oroszlános keveréklény fogalmat is definiálni. A mezopotámiai mitológiában számos mitológiai és keveréklény van jelen. Őket ezekből a történetekből emelték át a képi világba, illetve a mágiába. A keveréklények főként apotropaikus szerepet töltöttek be. Készültek belőlük szobrok, amulettek, továbbá palotadomborműveken is ábrázolásra kerültek, s ezek a bizonyos terekben (bejáratok, átjárók) való elhelyezésükkor a gonosz behatolása, az ártó démonok ellen védtek.³⁰

A definíció tekintetében elmondható, hogy az oroszlános keveréklényeket minimum két élőlény (ember vagy állat) különböző testrészei alkotják, s közülük az egyik az oroszlán valamely testrésze. A tizenegy keveréklény között találhatók olyanok is, amelyek nem csak két lényt ötvöznek, hanem annál többet is. Az általam készített csoportosítás rendező elve a következő: először az oroszlánt és embert integráló keveréklények (I.1–7.) kerülnek bemutatásra, majd pedig a kizárólag állatokat (oroszlán és más állatok testrészeit) egyesítő lények (II.1–4.). Az előbbibe hét teremtmény tartozik, az utóbbiba négy.

²⁸ A mezopotámiai uralkodók oroszlánokhoz fűződő kapcsolatához lásd Elnathan WEISSERT, „Royal Hunt and Royal Triumph in a Prism Fragment of Ashurbanipal”. Simo PARPOLA – Robert M. WHITING (eds.), *Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1997, 339–358. és WATANABE, *i.m.*

²⁹ Ennek a fejezetnek az összefoglalásához lásd az 5. képet.

³⁰ WIGGERMANN, *i.m.*, 222–223.

Az első csoport két alcsoportra, két lábon (I.1–4.: *Lulal/La-tarāk, ugallu, Lamaštu, uridimmu*) és négy lábon (I.5–7.: *urmahlullū, lamassu, šēdu*) járó keveréklényekre bontható.

I.1. *Lulal/La-tarāk* egy oroszlánbőrbe bújt antropomorf isten,³¹ aki a sumer mitológiában *Lulalként*, az akkádban pedig *La-tarāk-ként* ismert. A Kr.e. II. évezredtől azonban párban használták a két nevet, amelyek jelentése kérdéses. A Mezopotámiában betöltött szerepüket tekintve védőistenségek lehettek, akik a fekete mágiával szemben nyújtottak védelmet.³²

I.2. Az *ugallu* vagy *ugalū* (sumer *ug*) egy oroszlándémon,³³ amelynek külső jegyeit egy oroszlánfej, számfülek, (nyaktól térdig) emberi test, továbbá madárlábak képezik. Rendeltetését tekintve egy protektív démon, amely a gonosz, ártó démonok, illetve a betegségek ellen véd. Az *Enūma eliš*-ben egy Tiámat seregéhez tartozó vihardémon.³⁴

I.3. *Lamaštu* (sumer ^d*dim*₃-*me*) egy női ártó démon, amely az állapotos nőket és az újszülötteket támadja meg.³⁵ A testfelépítését – a feje oroszlán, a foga akár egy számaré, fedetlen a mellkasa, a teste szőrös és pöttyös, négy keze „piszkos”, hosszú ujjak és körmök jellemzik, a lába madárláb – ékirások és képi forrásokból egyaránt ismerjük.³⁶

35–37. *šīn-ni ANŠE*’ [šīn]-*na-a-šá pa-an UR.MAH* *’da-pi’-ni*
pa-nu-šá šak-nu / [GIM] *’nim’-ri tuk-ku-pa*
ka-la-tu-šá / [GIM] *ka-le-e TE-sa ar-qat*
 Számarfog(ak) a foga(i), harcias oroszlánarc az arca; mint a leopárdnak, olyan pöttyös az oldala; mint a sárgás ásvány, olyan sárga az arca.

Lamastu elleni ráolvasás: 35–37.³⁷

³¹ Angolul *lion-garbed figure*. Lásd: Jeremy BLACK – Anthony GREEN, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*, British Museum Press, London, 1992, 116; 121; WIGGERMANN, *i.m.*, 242, 7.7; GREEN, *i.m.*, 251–252, 3.7.

³² BLACK – GREEN, *i.m.*, 116; 121; WIGGERMANN, *i.m.*, 242, 7.7; GREEN, *i.m.*, 251–252, 3.7.

³³ Angolul *lion-demon*, németül *Löwendämon*. Lásd: AHw III, 1402; BLACK – GREEN, *i.m.*, 119–121; WIGGERMANN, *i.m.*, 242, 7.6; GREEN, *i.m.*, 251, 3.6.

³⁴ BLACK – GREEN, *i.m.*, 119–121; WIGGERMANN, *i.m.*, 242, 7.6; GREEN, *i.m.*, 251, 3.6; CDA, 418; ROTH, *i.m.*, 26–27; Wilfried G. LAMBERT, *Babylonian Creation Myths*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2013, 59: 133, 141–146, 101: 73–75, 103: 76.

³⁵ SODEN, *AHw II*, *i.m.*, 533; OPPENHEIM, *CAD L*, *i.m.*, 66–67; BLACK – GREEN, *i.m.*, 115–116; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.11; GREEN, *i.m.*, 253–254, 3.11; CDA, 177.

³⁶ BLACK – GREEN, *i.m.*, 115–116; GREEN, *i.m.*, 253–254, 3.11.

³⁷ K 2423 + 3362, szövegkiadása FARBER, *i.m.*, 102–104 (transzliteráció), 168–169 (transzkripció és fordítás), 395, Plate 14 (kópia).

I.4. Az *uridimmu* (sumer *ur-idim*)³⁸ megfelelője oroszlánhumanoid,³⁹ bár egyes feltételezések szerint, inkább kutyaembernek tekinthető.⁴⁰ Emberi a feje és a két karja, az altestét egy oroszlán két hátsó lába, illetve kunkorodó farka képezi. Rendeltetését tekintve valószínűsíthető, hogy ez is egy védelmező figura lehetett. Vannak, akik úgy gondolják, Samassal állt kapcsolatban,⁴¹ míg mások Tiámathoz kötik.⁴²

I.5. Az *urmaḥlullû* (sumer *ur-maḥ-lu₂-u₁₈-lu* vagy *ur-maḥ-lu₂-u_x-lu*) oroszlánkentaur vagy oroszlánember, az értelmezések szerint.⁴³ Felsőteste emberi, ami magában foglal egy szakállas fejet szarvkoronával és két kart; az alsóteste pedig oroszlántest, azaz a fej kivételével az oroszlán minden testrészét tartalmazza. Ez a lény protektív funkcióval bír, a *mukil rēš lemutti* ellen véd.⁴⁴

I.6–7. A *lamassu* (sumer *lam ma*) teste szárnyas oroszlán (azaz egy madár, illetve egy nagymacska részből tevődik össze), a feje pedig emberi. A szakirodalom női szfinxként említi. Protektív szerepet tölt be a Lama istennőhöz (sumerben szintén *lam ma*) hasonlóan, aki egy oltalmazó istenség.⁴⁵ A hímnemű változat akkád megnevezése *šēdu* (sumer *alad*), amelynek a teste szintén szárnyas oroszlán, de szakállas emberfeje és szarvkoronája van.⁴⁶

³⁸ A *The Pennsylvania Sumerian Dictionary*-ben (ePSD) „*maḍ dog, rabid dog*” (vadkutya) szerepel, de az akkád megfelelők között az *uridimmu* is ott van. Az akkádban az *uridimmu* egyik jelentése – a sumerhez hasonlóan – vadkutya, de a másik az itt vázolt mitikus lény (bár az AHw szerint, nem oroszlánszerű, hanem kutyaszerű), illetve a *Lupus* konstellációt is jelöli. Lásd AHw III, 1429; CDA, 425; CAD U–V, 214–216.

³⁹ Angolul *lion-humanoid* (lásd BLACK – GREEN, *i.m.*, 122; WIGGERMANN, *i.m.*, 242, 7.5; GREEN, *i.m.*, 250–251, 3.5), de a CAD *lion-man*-nek fordítja (lásd CAD U–V, 214–216). Az oroszlánhumanoid és az oroszlánember szinonimának tekinthető, így mindkét megnevezés helytálló az *uridimmura*, viszont az *urmaḥlullû* esetében inkább az oroszlánkentaur a jobb választás, mert az jobban kifejezi, hogy egy négylábú teremtményről van szó, míg az „embervégződésből” (értsd a szóösszetétel „emberi” tagjából) inkább egy két lábon járó lényre asszociálni, mint egy négylábúra.

⁴⁰ David KERTAI, „The Guardians at the Doors: Entering the Southwest Palace in Nineveh”, *Journal of Near Eastern Studies*, 74 (2015), 325–349.

⁴¹ BLACK – GREEN, *i.m.*, 122.

⁴² AHw III, 1429; CDA, 425.

⁴³ Angolul *lion-centaur* vagy *lion-man*, németül *Lionmensch*. Lásd AHw III, 1431; BLACK – GREEN, *i.m.*, 119; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.20; GREEN, *i.m.*, 256, 3.20; CDA, 426; CAD U–V.

⁴⁴ BLACK – GREEN, *i.m.*, 119; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 20; GREEN, *i.m.*, 256, 3.20.

⁴⁵ AHw II, 532–533; CAD L, 60–66; BLACK – GREEN, *i.m.*, 115; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.17c; CDA, 177.

⁴⁶ Ezért is *lion with human head* vagy *human-headed lion* az angol terminus (lásd BLACK – GREEN, *i.m.*, 51; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.17b; GREEN, *i.m.*, 255, 3.17). Ehhez hasonló az *aladlammû*, amely emberfejú bikakolosszus (lásd CDA, 10).

A második csoport két alcsoportra bontható. Az elsőbe (II.1–3.) a kizárólag oroszlánt és madarat ötvöző keveréklények, azaz a griffek tartoznak, míg a másodikba (II.4.) az oroszlán és hal részeket integráló teremtmények. Az előbbihez három lény (*Anzû*, *Asakku*, *kuribu*) tartozik, míg az utóbbihoz csak egy, az oroszlánhal. A II. csoport első alcsoportja szintén két további alcsoportra osztható. Az egyikbe (II.1–2.) azok a keveréklények tartoznak, amelyeknek a feje oroszlán (*Anzû*, *Asakku*), a másikba (II.3.) pedig a madárfejűek (*kuribu*). Előbbiek az oroszlángriffek, utóbbiak a griffmadarak.

II.1–2. *Anzû*-ra (sumer *an zu d^{mušen}* vagy *im du gud*) és *Asakku*-ra (sumer *as ag*) több megnevezés is használatos: oroszlánsárkány, oroszlángriff, oroszlánfejű madár (sas).⁴⁷ Ezt a két keveréklényt nehéz egymástól elkülöníteni, mivel a külső megjelenésük nagyon hasonló. A fejük, testük, mellső lábaik oroszlánszerűek, míg a szárnyaik, hátsó lábaik és a farkuk madártestrészek.⁴⁸ *Anzû* egy mitikus teremtmény, hozzá kötik a sorstáblák elrablását, míg *Asakku*-t egy gonosz betegségdémonnak tartják.⁴⁹

II.3. A *kuribu*-t az RIA-ban griffnek értelmezik, viszont az AHw szerint, egy géniust takar. A külső megjelenéséről elmondható, hogy a fej, a mellső lábak, a szárnyak madártestrészek; a teste, a hátsó lábai és a farka pedig oroszlán.⁵⁰

⁴⁷ Angolban a *lion-dragon*, *lion-griffin*, *lion-headed bird* (*eagle*) használatos. A szakirodalomban a *lion-dragon* és a *lion-griffin* egy szócikket alkot, míg a *lion-headed bird* vagy *eagle* külön címszóként szerepel. Az utóbbit minden esetben *Anzû*-ra értik, míg az előbbieket *Asakku*-nak felelnek meg (lásd BLACK – GREEN, *i.m.*, 1992: 107–108; 121; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.14; 243–244, 7.25; GREEN, *i.m.*, 254, 3.14; 258, 3.25). Az RIA „Mischwesen A” és „Mischwesen B” szócikkében található egy *griffin* rész is (lásd WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.21; GREEN, *i.m.*, 256–257, 3.21).

⁴⁸ BLACK – GREEN, *i.m.*, 107–108; 121; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.14; 243–244, 7.25; GREEN, *i.m.*, 254, 3.14; 258, 3.25.

⁴⁹ AHw I, 56 és 73; A. Leo OPPENHEIM, et al. (eds.), *The Assyrian Dictionary. A/2*, (The Assyrian Dictionary 1/2), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1968 – a továbbiakban CAD A/2, 153–155 és 325–326; BLACK – GREEN, *i.m.*, 35–36; CDA, 19, *Anzû* és 25, *asakku(m)*; SEIDL, Ursula: „Das Flut-Ungeheuer *abûbu*”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 88/1 (1998), 100–113; Karen Polinger FOSTER, „Volcanic Landscapes in Lugal-e”. Lucio MILANO – Stefano de MARTINO – F. Mario FALES – Giovanni B. LANFRANCHI (eds.), *Landscapes. Territories, Frontiers and Horizons in the Ancient Near East. Papers presented to the XLIV Rencontre Assyriologique Internationale, Venezia, 7–11 July 1997. III: Landscape in Ideology, Religion, Literature and Art*, (History of the Ancient Near East, Monographs III/3), Sargon, Padova, 1999, 23–39; Dominique COLLON, „The Iconography of Ninurta”. TAYLOR, Paul (eds.), *The Iconography of Cylinder Seals*, (Warburg Institute Colloquia 9), The Warburg Institute – Nino Aragno Editore, London – Turin, 2006, 100–109.

⁵⁰ AHw I, 510; WIGGERMANN, *i.m.*, 243, 7.21; GREEN, *i.m.*, 256–257, 3.21.

II.4. Van egy keveréklény, amelynek sem az akkád, sem a sumer megnevezése nem ismert, viszont az angol terminológiában *lion-fish*-nek (oroszlánhal) nevezik. Erről a lényről kevés ismerettel rendelkezünk. Azért oroszlánhal, mert a feje egy oroszláné, a teste pedig egy halé. Óbabilóni pecséthengerek ábrázolásain fordul elő, de a szerepéről nincs információnk.⁵¹

Összegzés

Jelen munkában sor került egyrészt az oroszlánok, illetve az oroszlános keveréklények kutatástörténetének rövid bemutatására, másrészt az újasszír királyfeliratokban előforduló, oroszlánt említő szöveghelyek vizsgálatára, végezetül pedig tizenegy olyan keveréklény osztályozására, amelyek valamely testrésze oroszlán.

A 14 királyfelirat értelmezésével az alábbi megállapítások tehetők: Az UR.MAĦ logogram használatára mind a négy uralkodónál (III. Tukulti-apil-Esarra, II. Sarrukín, Szín-ahhé-eríba, Assur-ah-iddina) van példa. Ennek a sumerogramnak két olvasata van, és annak eldöntésében, hogy az adott szövegben melyiket kell használni, a kontextus nyújt segítséget. A két olvasathoz kapcsolódó jelentést a jellisták, illetve a szótárak jól elkülönítik, azaz egyértelműnek tűnik, hogy a *nēšu* oroszlánt (magát az élőlényt vagy annak valamiféle ábrázolását) jelent, viszont az *urmahhu* kizárólag az oroszlánszobrok megnevezésére használatos. A *labbu* és a *nēšu* közötti különbség meghatározásakor, az újasszír királyfeliratok mellett, a korabeli képi ábrázolásokat is érdemes megvizsgálni a két kifejezés megkülönböztetéséhez. Véleményem szerint, az eltérő külső tulajdonságokkal bíró oroszlánokra különböző megnevezést használtak. A hasonlításoknál mindig a *labbu* lemmát használják, s ez egy, a korszakra jellemző konvención alapulhatott, ahogy az is, hogy a *labbu*, ha jelzős szerkezetbe kerül, akkor szinte mindig a *nadru* melléknevet társítják hozzá, legalábbis az összegyűjtött források alapján.

Az oroszlános keveréklényekkel foglalkozó rész csak ismertető jellegű, ám az mégis jól kivehető, hogy ezek a teremtmények – egy kivétellel (*Lamaštu*) – mind protektív szerepet tölthettek be. A vizsgált királyfeliratokból kiderül, hogy például a *šēdu*-kat, *lamassu*-kat bejáratoknál állították föl, ami szintén a védő funkciójukat támasztja alá. Ha megnézzük az RIA két „Mischwesen” szócikkét,⁵² illetve a bennük szereplő ábrázolásokat, az is jól kitűnik, hogy

⁵¹ BLACK – GREEN, *i.m.*, 121; GREEN, *i.m.*, 258, 3.24. A Green-nél szereplő rajz alapján nem egyértelmű, hogy a lény feje valóban egy oroszláné lenne.

⁵² WIGGERMANN, *i.m.*; GREEN, *i.m.*

az oroszlán a leggyakrabban választott állat a keveréklények megalkotásánál. Ennek oka az lehet, hogy az oroszlánokat tisztelet övezte Mezopotámiában a külső és belső tulajdonságaik (bátorság, vakmerőség, agresszivitás, vadság, nemesség) miatt,⁵³ s a testrészeik fölhasználásával ezeket a jellemvonásokat integrálták a teremtményekbe.

⁵³ WATANABE, *i.m.*, 144–145.

Felhasznált irodalom

BARNETT, Richard D.

„More Addenda from Toprak Kale”, *Anatolian Studies*, 22 (1972), 163–178.

„The Excavations of the British Museum at Toprak Kale Near Van”, *Iraq*, 12/1 (1950), 1–43.

BARNETT, Ross – YAMAGUCHI, Nobuyuki – BARNES, Ian – COOPER, Alan

„Lost Populations and Preserving Genetic Diversity in the Lion *Panthera leo*: Implications for Its *ex situ* Conservation”, *Conservation Genetics*, 7/4 (2006), 507–514.

„The Origin, Current Diversity and Future Conservation of the Modern Lion (*Panthera leo*)”, *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 273 (2006), 2119–2125.

BLACK, Jeremy – GEORGE, Andrew – POSTGATE, Nicholas (eds.): *A Concise Dictionary of Akkadian. 2nd (Corrected) Printing*, (SANTAG 5), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2000.

BLACK, Jeremy – GREEN, Anthony: *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*, British Museum Press, London, 1992.

BORGER, Rykele

Assyrisch-babylonische Zeichenliste, (Alter Orient und Altes Testament 33), Neukirchener Verlag – Butzon und Bercker, Kvelaer – Neukirchen-Vluyn, 1978.

Mesopotamisches Zeichenlexikon, (Alter Orient und Altes Testament 305), Ugarit-Verlag, Münster, 2004.

BRAUN-HOLZINGER, Eva Andrea: „Löwe. B. Archäologisch”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1987–1990, 88–94.

BRENTJES, Burchard

Die Haustierwerdung im Orient. Ein archäologischer Beitrag zur Zoologie, (Die Neu Brehm-Bücherei 344), A. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt, 1902.

Wildtier und Haustier im Alten Orient, (Lebendiges Altertum 11), Akademie Verlag, Berlin, 1962.

- BURGER, Joachim – ROSENDAHL, Wilfried – LOREILLE, Odile – HEMMER, Helmut – ERIKSSON, Torsten – GÖTHERSTRÖM, Anders – HILLER, Jennifer – COLLINS, Matthew J. – WESS, Timothy – ALT, Kurt W.: „Molecular Phylogeny of the Extinct Cave Lion *Panthera leo spelaea*”, *Molecular Phylogenetics and Evolution*, 30/3 (2004), 841–849.
- COLLON, Dominique: „The Iconography of Ninurta”. Paul TAYLOR (ed.): *The Iconography of Cylinder Seals*, (Warburg Institute Colloquia 9), The Warburg Institute – Nino Aragno Editore, London – Turin, 2006, 100–109.
- FARBER, Walter: *Lamaštu. An Edition of the Canonical Series of Lamaštu Incantations and Rituals, and Related Texts from the Second and First Millennia B.C.*, (Mesopotamian Civilizations 17), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2014.
- FOSTER, Benjamin R.: „The Eighth Campaign”. Benjamin R. FOSTER: *Before the Muses. An Anthology of Akkadian Literature*, CDL Press, Bethesda, 2005, 790–813.
- FOSTER, Karen Polinger: „Volcanic Landscapes in Lugal-e”. Lucio MILANO – Stefano de MARTINO – F. Mario FALES – Giovanni B. LANFRANCHI (eds.): *Landscapes. Territories, Frontiers and Horizons in the Ancient Near East. Papers presented to the XLIV Rencontre Assyriologique Internationale, Venezia, 7–11 July 1997. III: Landscape in Ideology, Religion, Literature and Art*, (History of the Ancient Near East, Monographs III/3), Sargon, Padova, 1999, 23–39.
- GILBERT, Allan S.: „The Native Fauna of the Ancient Near East”. Billie Jean COLLINS (ed.): *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, (Handbook of Oriental Studies. I: The Near and Middle East 64), Brill, Leiden – Boston – Köln, 2002, 3–75.
- GRAYSON, A. Kirk – NOVOTNY, Jamie R.
The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC). I, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2012.
The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC). II, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/2), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2014.

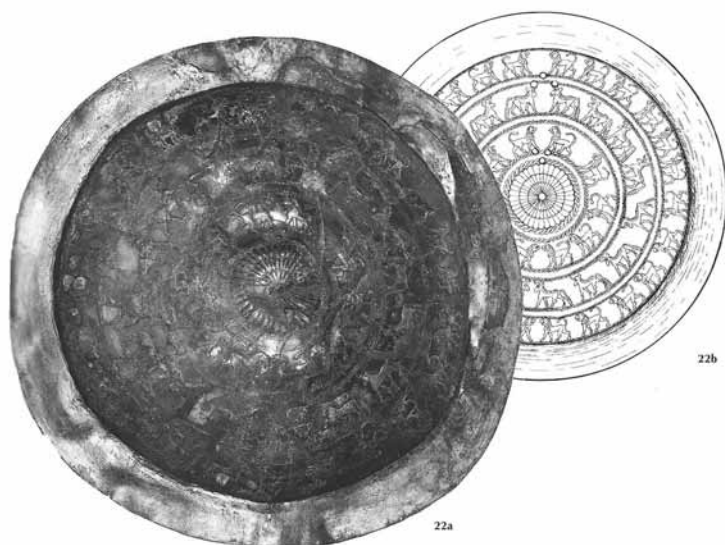
- GREEN, Anthony: „Mischwesen. B”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1994, 246–264.
- HEIMPEL, Wolfgang
„Löwe. A. I. Mesopotamien”. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1987–1990, 80–85.
Tierbilder in der sumerischen Literatur, (Studia Pohl 2), Pontificium Institutum Biblicum, Roma, 1968.
- KERTAI, David: „The Guardians at the Doors: Entering the Southwest Palace in Nineveh”, *Journal of Near Eastern Studies*, 74 (2015), 325–349.
- LAMBERT, Wilfried G.: *Babylonian Creation Myths*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2013.
- LANDSBERGER, Benno: *Materialien zum Sumerischen Lexikon. VIII/1: The Fauna of Ancient Mesopotamia*, Pontificium Institutum Biblicum, Roma, 1960.
- LEICHTY, Erle: *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2011.
- MAYER, Walter: *Assyrien und Urartu. I: Achte Feldzug Sargons II. im Jahr 714 v. Chr.*, (Alter Orient und Altes Testament, 395/1), Ugarit-Verlag, Münster, 2013.
- MERHAV, Rivka (ed.): *Urartu. A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.*, The Israel Museum, Jerusalem, 1991.
- OPPENHEIM, A. Leo, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. A/2*, (The Assyrian Dictionary 1/2), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1968.
- OPPENHEIM, A. Leo, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. L*, (The Assyrian Dictionary 9), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1973.
- REINER, Erika, et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. N/2*, (The Assyrian Dictionary 11/2), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1980.

- ROTH, Martha T., et al. (eds.): *The Assyrian Dictionary. U and W*, (The Assyrian Dictionary 20), The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 2010.
- SALONEN, Armas: *Jagd und Jagdtiere im alten Mesopotamien*, (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B 196), Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1976.
- SEIDL, Ursula: *Bronzekunst Urartus*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2004.
- SEIDL, Ursula: „Das Flut-Ungeheuer *abūbu*“, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 88/1 (1998), 100–113.
- SODEN, Wolfram von
Akkadisches Handwörterbuch. I: A-L, Harrassowitz, Wiesbaden, 1965.
Akkadisches Handwörterbuch. II: M-S, Harrassowitz, Wiesbaden, 1972.
Akkadisches Handwörterbuch. III: Š-Z, Harrassowitz, Wiesbaden, 1974.
- TADMOR, Hayim – YAMADA, Shigeo: *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744–727 BC), and Shalmaneser V (726–722 BC), Kings of Assyria*, (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2011.
- THUREAU-DANGIN, François: *Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 av. J.-C.)*, (Textes cunéiformes du Louvre 3), Paris, 1912.
- ÜNAL, Ahmet: „Löwe. A. II. Bei den Hethitern“. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1987–1990, 85–87.
- WATANABE, Chikako E.: *Animal Symbolism in Mesopotamia. A Contextual Approach*, (Wiener Offene Orientalistik 1), Institut für Orientalistik der Universität Wien, Wien, 2002.
- WEISSERT, Elnathan: „Royal Hunt and Royal Triumph in a Prism Fragment of Ashurbanipal“. Simo PARPOLA – Robert M. WHITING (eds.): *Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, 1997, 339–358.
- WIGGERMANN, Frans A. M.: „Mischwesen. A“. Dietz Otto EDZARD (Hrsg.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 8, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1994, 222–246.

Képek jegyzéke

1. kép: Urartui bronzpajzs oroszlánokkal és bikákkal (BM 22482) – forrás: MERHAV, *Urartu...*, *i.m.*, 139, 22a és b.
2. kép: Urartui bronz pajzstördékek oroszlánokkal és bikákkal (BM 135734) – forrás: BARNETT, „The Excavations...”, *i.m.*, Plate X/1.
3. kép: Istár istennő egy fekvő oroszlán hátán (a BM 89769-es pecséthenger modern kori lenyomatának részlete) – forrás: *British Museum*: http://www.britishmuseum.org/collectionimages/AN00417/AN00417390_001_l.jpg [2016. június 28.]
4. kép: A Burney terrakotta-relief (BM 2003,0718.1) – forrás: *British Museum*: http://www.britishmuseum.org/collectionimages/AN00033/AN00033323_001_l.jpg – [2016. június 28.]
5. kép: Az oroszlános keveréklények összegző táblázata (illusztrációk GREEN, *i.m.* alapján).

Képek

1. kép: Urartui bronzpajzs oroszlánokkal és bikákkal (BM 1880,1216.1)

2. kép: Urartui bronzpajzs oroszlánokkal és bikákkal (BM 135734)

3. kép: Istár istennő egy fekvő oroszlán hátán (BM 89769)

4. kép: Burney-relief (BM 2003,0718.1)

	Név				Kép
	Sumer	Akkád	Angol	Magyar	
I.1.	Lulal	<i>La-larāk</i>	lion-garbed figure	oroszlánbőrbe bújt alak	
I.2.	ug	<i>ugalnu / ugalū</i>	lion-demon	oroszlándémon	
I.3.	dimme	<i>Lamaštu</i>	lion-demoness	női oroszlándémon	
I.4.	uridim	<i>uridimmu</i>	lion-humanoid	oroszlánhumanoid	
I.5.	UR.MAḪ.LU ₂ U ₆ .LU	<i>urmahlullū</i>	lion-centaur / lion-man	oroszlánkentaur / oroszlánember	
I.6–7.	^d lamma alad (^d ALAD- ^d LAMMA)	<i>lamassu</i> <i>šedu</i> (<i>aladlammū</i>)	female sphinx; human-headed lion / lion with human head; (bull colossus)	sphinx; emberfejú oroszlán / oroszlán emberfejjel; (bikakolosszus)	
II.1–2.	imdugud / anzud asag	<i>Anzū</i> <i>Asakku</i>	lion-headed bird (eagle) / lion-dragon / lion-griffin	oroszlánfejú madár (sas) / oroszlánsárkány / oroszlángrieff	
II.3.	–	<i>kuribu</i>	griffin	griffmadár	
II.4.	?	?	lion-fish	oroszlánhal	

5. kép: Az oroszlános keveréklények összegző táblázata (GREEN, i.m. alapján)

Kövi Franciska

A II. századi Róma és Egyiptom *Hadrianus, az utazó császár*

Az utazó császár

Róma már a Krisztus előtti III. század óta fokozatosan terjeszkedett és olyan területeket egyesített uralma alatt, mint Közép- és Nyugat-Európa, Britannia, az Ibér-félsziget, a Balkán, Észak-Afrika valamint a mai Törökország, Libanon, Szíria, Izrael és Egyiptom területe. Az Augustus nevéhez kötődő principátusi rendszer kialakulásával egy olyan, a császári hatalom által kormányzott egységes birodalomról beszélhetünk, amely hatalmas kiterjedése miatt számos kultúrának, vallásnak és művészetnek szolgált közös otthonául.¹

A II. század jelentős császárai (Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius) egy jól szervezett birodalmat kormányoztak; uralkodásuk inkább a béke időszaka volt. Ők maguk műveltek, de mindenképp műveltséget kedvelő császárok voltak, akik nyíltan hirdették a különböző tudományok és művészetek iránti rajongásukat. A császárok provinciákra irányult érdeklődése mellett fellendült az „ókori turizmusnak” is nevezett intellektuális tevékenység, mely népszerűnek bizonyult az alsóbb rétegek körében is. A birodalom szellemi életében a görög kultúra uralkodott, amelynek reneszánsza főként Hadrianus nevéhez köthető.

Uralkodása alatt Traianus (98-117) Hadrianusra bízta Szíria helytartóságát és a keleti haderők parancsnokságát, amelynek következtében Hadrianus sokat időzött a városon kívül és megismerte a Római Birodalom provinciáit. Traianus 117-es halála után a végakaratóban örökbefogadott² Hadrianus vette át a császári hatalmat. A fiatal kora ellenére consulviselt Hadrianus szakított elődje

¹ Penelope J. E. DAVIES, „Aegyptica in Rome. Adventus and Romanitas”. E. GRUEN (ed.), *Cultural Identity in the Ancient Mediterranean*, Getty Research Institute, Los Angeles, 2011, 354.

² A. R. BIRLEY, „Hadrian to the Antoninus”. Alan K. BOWMAN – Peter GARNSEY – Dominic RATHBONE (eds.), *The Cambridge Ancient History XI*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 132–194.

terjeszkedő politikájával és inkább visszatért a korábbi császárok elképzeléseihez: törekedett a provinciákon belüli békére. Uralkodása alatt (117–138) két – az akkori viszonyoknak megfelelően – „világkörüli” úton vett részt, először 121–125, majd 128–132 között. Ezeken az utakon megismerkedett a provinciák eltérő művészetével és nem utolsósorban vallásával is.

A császárt Egyiptom iránti érdeklődése mellett főként a görög világ vonzotta és rajongását különbözőképpen fejezte ki. Beavattatta magát az eleusiszi misztériumokba, valamint Görögország és a görög Kelet gazdasági támogatása mellett a görög kultúra szellemi képviselői (művészek, filozófusok, tudósok) is a császár támogatását élvezték. A szenvedélyes utazó hírében álló Hadrianus névéhez birodalom-szerző különböző építkezések is köthetők. Ezek közül a három legfontosabb, amely túlélte a Római Birodalmat: a 80 mérföld hosszú Hadrianus-fal, mely a birodalom északi határának jelöléséül szolgált; az Augustus uralkodása alatt emelt graeco-alexandriai építészet³ által inspirált Pantheon újjáépítése, amellyel a templom a jelenlegi formáját érte el, illetve a tanulmány egyik fő témája, a Villa Adriana, amellyel a meglátogatott provinciáknak állított emléket.⁴ E három építészeti produktum jól ábrázolja a korabeli uralkodói és egyben birodalmi felfogást: a fal a császári hatalmat és a katonai fölényt mutatja, illetve kijelöli a birodalom határait, a Pantheon helyreállítása az ősi vallások tiszteletére és a vallási tolerancia betartására szólít fel, a villa pedig a kulturális és egyben extravagáns császári magánélet reprezentációja.⁵ A három épület ugyanakkor Hadrianus békés, átalakító és újító ambíciójának jelképe is.

Már ezek alapján is érzékelhető, hogy Hadrianus korának mondhatni „polihisztor” volt. Rajongott a költészetért, amit legjobban saját verse példáz, amely mauzóleumában, a ma Angyalvárként ismert épületben olvasható: „*Animula, vagula, blandula, Hospes comesque corporis, Quae nunc abibis in loca, Pallidula, rigida, nudula, Nec ut soles dabis iocos.*”⁶ Ez a halotti komplexum az Augustus-féle modell újításaként fogható fel, annak egy megnagyobbított és monumentálisabb kiadása.⁷ Hadrianus újraértelmezte helyzetét; római volta

³ DAVIES, „Aegyptica in Rome...”, *i.m.*, 374.

⁴ Elizabeth SPELLER, *Following Hadrian. A Second-Century Journey through the Roman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2004, 3.

⁵ Uo.

⁶ „Lelkeske, kóborka, dévajka, Testem vendége és társa te, Mely tartományba utazol? Dermedte, ködösbe, sápadtba, Kis tréfaidnak vége már.” (Móra Ferenc fordítása)

⁷ Penelope J.E. DAVIES, *Death and the Emperor. Roman Imperial Funerary Monuments from Augustus to Marcus Auerelius*, University of Texas Press, Texas, 2010, 35–36.

mellett görög/hellenisztikus/egyiptomi uralkodó, filozófus, művészetpártoló, építész és költő is volt.⁸

Hadrianus egyiptomi utazása alkalmával Canopus és Szaisz városainak megcsodálása előtt, fogaton Alexandriába ment és kiadta alexandriai érme-sorozatát, amelyen a város perszonifikált alakja fogadja őt.⁹ Ezután dél felé vette az irányt és meglátogatta a thébai Memnón-kolosszusokat. A szobrok eredetileg III. Amenhotep hatalmas halotti templomának a fáraóról mintázott őrzői voltak. A templomot egy földrengés már az ókorban ledöntötte, így a későbbi látogatót csodálkozására két hatalmas, monumentális szobor fogadta, amelyek a hajnali hőmérsékletingadozás hatására bűgő hangot adtak ki.¹⁰ A szobrok jelentős turisztikai célpontnak számítottak a római korban, s hamar híre ment, legendák alakultak ki körülöttük, miszerint jóslatokat adnak. Ezen reakciók jól mutatják a II. század szellemi válságát és sokszínűségét, amelyet ismernünk kell ahhoz, hogy megértsük a hadrianusi korszak vallási politikáját. Az, hogy maga a császár is megcsodálta – és elvileg jóslatban is részesült – ezeket a szobrokat fontos momentumnak számít Hadrianus vallási elképzelésével kapcsolatban. A császár kíséretében felesége mellett az udvari költőnő, Julia Balbilla is helyet kapott; versének sorait a kolosszus lábára írták, ezzel állítva emléket a császári látogatásnak. Érdeemes megjegyezni, hogy e szövegek egyrészt a császárt és feleségét dicsőítik – azaz nem egy egyszerű, privát graffitoként kell értelmezni, hanem nyilvános feliratnak – másrészt az emberek tiszteletét fejezi ki a görög hős, Memnón előtt.¹¹ Tehát már ekkor érezhető az a fajta kulturális összeolvadás, amely legjobban a vallási elemekben fedezhető fel, és amely már Augustus idején kezdetét vette. A templomot eredetileg III. Amenhotep fáraónak emelték a napisten, Amon-Ré tiszteletére, a görögök pedig megfeleltették az egyiptomi királyt az ő mitologikus hősükkel, akit Memnónnak neveztek.¹²

Hadrianus uralkodása alatt ugyanúgy folytatódtak az egyiptomi építkezések, bővítések, mint a korábbi római császárok idején. Ebben az időszakban is

⁸ SPELLER, *i. m.*, 5.

⁹ Anne ROULLET, *The Egyptian and Egyptianizing Monuments of Imperial Rome*, Brill, Leiden, 1972, 49.

¹⁰ Innen a nevük (t. i. Memnón): a hajnalt megszemélyesítő Éosz fia volt, akit Akhilleusz megölt, és aki szobor képeben jelent meg Thébában, ahol anyja reggelente életre keltette. Számos más elképzelés létezett azonban a szobrokról és Memnón eredetéről (pl. Memnón egy mitikus etióp király volt, stb.).

¹¹ Ian Michael PLANT, *Women Writers of Ancient Greece and Rome*, University of Oklahoma Press, London, 2004, 151.

¹² *Uo.*

a legjelentősebb város Alexandria, amely még mindig azt a metropoliszt jelentette a császároknak és a birodalom lakóinak, mint annak idején. Hadrianus „idegen” kultúrákra fogékony intellektusa miatt tökéletes „otthonra” talált abban a városban, amely a kultúra színtere volt, ahol a múlt törvényeit, kincseit, könyveit őrizték; Alexandria ekkor a kulturális múlt helyszínéként létezett. A város ezáltal kapcsolatot jelentett a hadrianusi jelen és a „görög” (hellenisztikus) múlt között; az a hely volt, ahol ezt a dicső múltat megismerni, tanulni, megérteni lehetett, és akár mód nyílt vele azonosulni is.¹³

Hadrianus intellektualitásából kifolyólag fontosnak tartotta a római emlékek mellett az egyiptomi épületek megőrzését, helyreállítását, illetve a művészeti-vallási hagyományok ápolását. Augustustól eltérően, ő nyíltan vállalta Egyiptom iránti rajongását. Az alexandriai Szerapeion az ő égisze alatt újult meg, a templomban pedig egy fekete Ápisz bikát találtak, amelyet maga a császár ajánlott fel Szerapisznak.¹⁴ Ezen kívül a városban megépült Hadrianus tiszteletére a *Hadrianeion*, ahogy a birodalom más keleti provinciáiban is, illetve új könyvtárat is építtetett.

A Mons Claudianus római kori kőbányáinál egy kicsi templomot emeltetett Szerapisz kultusza számára és Armantban a Montu-templom is az ő ideje alatt készült el.¹⁵ A Philae szigetén található Hadrianus kapu vallási célzattal épült; Ízisz rituális processziója alkalmával használták, amely a biggei Ozirisz sírhoz vezetett.¹⁶ A Dakhla-oázisban szintén emeltetett templomot a helyi istentriásznak, valamint Ízisznek Petrában és Szamáriában is szentelt templomokat.

Amíg Augustus egyáltalán nem, Hadrianus érdeklődött a misztikus vallások iránt, ami az egzotikus művészeti alkotások szeretetével kapcsolódott össze.¹⁷ Néhány ábrázoláson a császár és felesége úgy tűnik fel mint Szerapisz és Ízisz, ami azt jelentheti, hogy a pár ismerője vagy beavatottja volt ezen kultuszoknak, de mindenképpen a ptolemaioszi tradíció folytatásának jegyét ismerhetjük fel bennük.

¹³ James Stevens CURL, *The Egyptian Revival*, Routledge, London – New York, 2005, 45.

¹⁴ Judith MCKENZIE, *The architecture of Alexandria and Egypt*, New Haven – London, Yale University Press, 2007, 184.

¹⁵ Dieter ARNOLD, *Temples of the Last Pharaohs*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1999, 264.

¹⁶ Uo.

¹⁷ CURL, *i.m.*, 46.

A hadrianusi valláspolitikai – Az Antinous történet

Hadrianus igen élénk vallásra és művészetre irányuló érdeklődése vezet tovább minket egy, a császár valláspolitikáját meghatározó eseményhez. Mint láthattuk, a császárra talán az egyiptomi utazásai tették a legnagyobb benyomást, aminek oka nemcsak a provincia eltérő kultúrájának megismerésében, sokkal inkább fiatal, bithyniai származású szeretője, Antinous elvesztésében keresendő, akinek halála mélyen megrázta a császárt: „[...] úgy megsíratta, akár egy asszony.”¹⁸

A Nílusba fulladása miatt elhunyt fiatal fiúszerető tragikus haláláról már az ókorban számos értelmezés látott napvilágot. Egyesek szerint Antinous feláldozta magát szeretett császáráért, míg mások a szépségében és Hadrianus szertelen élvhajhászásában látják a tragédia okát.¹⁹ Annyit bizonyosan állíthatunk, hogy a hagyomány szerint a császár egyiptomi tartózkodása idején konzultált helyi papokkal és asztrológusokkal, akik hosszú életet és jó szerencsét ígértek Hadrianusnak abban az esetben, ha a császár feláldozza legféltettebb kincsét.²⁰ Bármily romantikusan is hangzik ez a történet, a fiatal szerető ezután vagy vízbe fojtotta magát, amit egyfajta önfeláldozásnak tekinthetünk, vagy meggyilkolták azért, hogy a császárnak tett ígéret beteljesüljön. Természetesen a véletlen baleset lehetőségét sem vethetjük el, de az ezt követő események vallástörténeti elemzése rávilágít a halálnem mögöttes tartalmára.

Hadrianus Antinous halála után az ifjút istenné nyilvánította és az apoteózist elnyert kedves emlékére Közép-Egyiptomban, halála helyszínén, várost emeltetett, amely a róla elnevezett Antinoopolis²¹ nevet viselte. Mielőtt jobban megvizsgálnák Hadrianus ezen tettét, érdemes az egyiptomi vallási vonatkozásokat is figyelembe venni. Latin nyelven Tertullianus²² az egyetlen, aki használja az *esietus* szót, amely görög közvetítéssel a kopt nyelvből ered és a Nílusba fulladt és így istenné vált embereket jelöli. Dölger²³ bebizonyította, hogy az *esietus* szó alatt értendő halálnem az egyiptomi *hsj* elképzeléssel kapcsolatos és vízbefulladás általi megistenülést jelent.²⁴ Úgy gondolták, a vízbefulladás

¹⁸ HA: Hadrianus 14, TERÉNYI István: *Historia Augusta*, Gondolat, Budapest, 1968, 40.

¹⁹ Uo.

²⁰ J. Grafton MILNE, *A History of Egypt Under Roman Rule*, Methuen, London, 1913, 59.

²¹ Mai néven: El-Sejk Ibada

²² Tertullianus, *De baptismo* 5. 4.

²³ Ld.: Franz Joseph DÖLGER, *Der Ertrunkene oder zum Osiris gewordene*, Antike u. Christentum 1929, 174–183.

²⁴ MÉSZÁROS Tamás (szerk.), *Philologia Nostra: Bollók János összegyűjtött tanulmányai*, ELTE, Eötvös József Collegium, 2013, 12–13.

http://honlap.eotvos.elte.hu/uploads/documents/kiadvanyok/Philologia_Nostra_beliv.pdf

ember halálneme miatt Ozirisszé válik; ez az elképzelés már az Óbirodalom korától kimutatható és a császárkorban is tovább élt. Megjegyzendő azonban, hogy különbséget tettek férfi és női halott között: az elhunyt férfiak Ozirisszé, a nők pedig Hathorrá váltak.

Bár az egyiptomi vallás ismerte ezt a „folyamatot”, a későkor előtt nem nagyon tudunk ilyen (módon) megistenült személyekről. Ehhez az elképzeléshez kapcsolódik az is, hogy az Óbirodalom korában kozmikus túlvilági étellel csak a király rendelkezett, viszont a Középbirodalomban már az előkelő réteg is, az Újbirodalom folyamán pedig szinte mindenki. Az istenné válás azonban egy másik területe az egyiptomi vallásnak; a klasszikus értelemben vett faraonikus korban csupán néhány személyről tudunk, akit később istenként tiszteltek (pl. Amenhotep Hapu fia, Kagemni).²⁵ Jelentős megemlíteni azonban a kora római kori testvérpár, Pahor és Peteszi esetét, akiknek tiszteletére és istenek közé emelésére Augustus császár templomot emeltetett Dendurban. Ez esetben is ifjak Nílusba fulladása vezetett istenné emelésükhöz, vagyis a fulladásos halált már ekkor isteni jel megnyilvánulásaként értelmezték, mert úgy gondolták, a halottat maga Hapi, a Nílus isten választotta ki arra a célra, hogy csatlakozzon hozzá a birodalmában.²⁶

Az, hogy Hadrianus egy egyiptomi vallási felfogás alapján emeli be szeretőjét az istenek sorába – akit sokan az utolsó pogány istenként tartanak számon –, mindenképpen fordulópontot jelent Egyiptom és Róma vallási kapcsolatában.²⁷ A császár ezután birodalom-szerte elrendeli a fiúszertető szobrainak felállítását, és Antinous kultuszának bevezetése után a görögök kijelentették, hogy orákulumot kapnak tőle. Antinous szobrain a korabeli vallási szinkretizmusra jellemző módon Hermész, Apollón, Dionüszosz jellegzetességei mellett Ozirisz ismertetőjegyeit is magán viseli.

Antinous halála után nem sokkal tehát orákulummá vált és kezdetben csak Hadrianuson keresztül nyilvánult meg, később azonban ugyanúgy végezte tevékenységét, mint más jóslatadó istenek. A megistenült szeretőt a különböző vallású és kultúrájú népek másként definiálták: egyesek (kultúr)héroszként tekintettek rá, mások istenként, megint mások különböző emberi és isteni

²⁵ Uo.

²⁶ Robert S. BIANCHI, „The Temple of Dendur is Rebuilt at the Metropolitan Museum of Art”, *Archeology*, 31 (1978), 6.

²⁷ A halottak istenként való tisztelete a görög-római korban válik általánossá, de persze előző korszakokból is ismerjük a nyomait. Egyik példa erre Hérodotosz, aki már hallott azokról az elképzelésekről, hogy szentnek tekintették azt, akit egy krokodil falt fel vagy a Nílusba fulladt, illetve ezen halottakat csak papok érinthették meg és a halála helyén templomot emeltek.

lények közötti keverék alaknak gondolták. Számos egyiptomi feliratban leginkább úgy szerepel, mint hős és isten egyszerre, illetve sokan démoni lényként értelmezték.²⁸ Nem meglepő a felfogások ellentmondása, ugyanis Hadrianus valóban nagyon érdekes, ám vallástörténetileg is nehezen magyarázható istenképet teremtett.

Antinoust tehát halála után egyiptomi papok Ozirisszel való egyesülése révén nyilvánították istenné. Az egyiptomi hagyományoknak megfelelően bebalzsamozták és mumifikálták. A Rómában talált Antinousnak címzett dedikációs felirat az Iseum Campense-ből származik, ahol egy volt az ott tisztelt egyiptomi istenek között Ízisz és Szerapisz mellett, ami jól mutatja a már fent említett definíciós problémát. A császárt olyannyira megrázta kedvese elvesztése, hogy Tivoliban található palotakomplexumában számos szobor képében emlékezett meg róla és Rómában hieroglifákkal díszített obeliszket állíttatott számára. Az obeliszk egyiptizáló volta és a rajta található feliratok arra engednek következtetni, hogy Antinoust nem Egyiptomban, hanem Tivoliban, a császár villájában helyezték örök nyugalomra.²⁹

A legújabb kutatások arra engednek következtetni, hogy a Villa Adriana Antinous számára emelt, *Antinoeion* nevet viselő része nem egy egyszerű ke-notáfium volt épületekkel és templomokkal, ahol a fiatalon elhunyt szerető kultuszát ápolták, sokkal inkább Antinous valódi sírjának, sírkomplexumának kell elképzelni, ahová az ifjú múmiáját helyezték.³⁰ Az *Antinoeion* a villa egy lejtősebb részén épült, felépítésében ötvözte a hellenisztikus és az egyiptomi művészeti jellegzetességeket.

A rekonstrukciók alapján a temenosz területén két egymással szembenálló templomocska helyezkedett el, köztük az említett obeliszkkal, hátul pedig a szentély eldugott részében állt Antinous sírja, amelyet az elhunyt két, hatalmas szobra őrzött.³¹ Az egész hadrianusi villa területén, így az Antinoeionban is a víz kiemelkedő szerepet játszott: számos csatorna, vízvezetékrendszer és kisebb „szökőkút” gazdagította a komplexum képét. Ennek oka a víz halotti kultuszban betöltött szerepe, illetve magának a Nílus vízének szimbolizálásaként

²⁸ Royston LAMBERT, *Beloved and God. The Story of Hadrian and Antinous*, George Weidenfeld&Nicolson, London, 1984, 178–182.

²⁹ Thorsten OPPER, *Hadrian. Empire and Conflict*, Harvard University Press, Cambridge, 2008, 183.

³⁰ Zaccaria MARI – Sergio SGALAMBRO, „The Antinoeion of Hadrian’s Villa. Interpretation and Architectural Reconstruction”, *American Journal of Archeology*, 111 (2007), 83–104.

³¹ Ld.: Benedetta ADEMBRI-Zaccaria MARI, *Suggestioni egizie a Villa Adriana*, Electa, Milano, 2006.

is értelmezhető, amely pedig azon római épületek esetében játszott fontos szerepet, melyeket Ízisznek vagy Szerapisznak ajánlottak fel. Ezt a tényt támasztja alá a villa területén talált számtalan váza és vázatöredék is.³²

Az említett két kisebb templomot valószínűleg Antinousnak és/vagy Ízisznek és Ozirisznek, esetleg egy egyiptomi-római istenpárnak állíttatták. Alaprajzukat tekintve az egyik római-egyiptomi stílusban épült és Zaccaria Mari tanulmánya felveti, hogy a hajlított oromzattal ellátott római templomokat egyiptomi isteneknek ajánlottak fel, ezeket pedig különböző érmék és mozaikok ábrázolásaival támasztja alá.³³ Az építészeti elem ilyen jellegzetessége az alexandriai tradíció folytatásának tekinthető, a hajlított boltozat pedig Egyiptomban az égboltot szimbolizálta. Látható tehát a két kultúra vallási-művészeti kapcsolata Hadrianus palotakomplexumának itt található épületein. Az említett obeliszkről érdemes megemlíteni, hogy tetején egy fenyőbokozt helyeztek el, amely a halotti kultuszban betöltött szerepére utal, hiszen egyrészt a halált és a halhatatlanságot szimbolizálja, másrészt Adonisz, a meghaló és „feltámadó” istenség attribútumaként tartották számon.

A felsorolt számos egyiptomi és halotti kultusz vonatkozású épület és építészeti elem, illetve a templom falainak rekonstruált relief ábrázolásai (Antinous az istenek között), valamint a megistenült ifjú egyiptomi hagyományoknak megfelelő ábrázolása utal arra, hogy az *Antinoeion* valóban Antinous sírja lehetett.³⁴

A Villa Adriana és egyiptizáló szobordíszei

Érdekes egyiptomi vonatkozásokat azonban nemcsak a villa *Antinoeion* nevet viselő részén találunk. Ezek az épületek, építészeti elemek, szobrok és egyéb művészeti alkotások túlmutatnak az egyiptomi művészet hatásán. Mind vallásilag, mind művészetileg egy előre megtervezett komplexummal van dolgunk, amelynek – amellett, hogy Hadrianus egyiptomániája eredményének tekinthető – erős ideológiai üzenete is van.

Hadrianus a Villa Adrianával emléket állít az utazásainak, ami egyrészt az épületek művészeti megoldásaiban érzékelhető, másrészt a komplexum architektúrájában a görög (Lyceum, Academia) elnevezésű elemek mellett egyiptomi vonatkozások is megjelennek (Serapeum, Canopus). Bár már korábban, az augustusi korban is találunk példákat az „egyiptománia” kezdetleges

³² MARI – SGALAMBRO, *i.m.*, 92.

³³ <http://www.antinoos.info/antinoeion.pdf>

³⁴ MARI-SGALAMBRO, *i.m.*, 98.

megnyilvánulási formáira, a 134–138 között épült Canopus és a Serapeum nem elsősorban kultikus jellegük, sokkal inkább megfogalmazásuk miatt tekinthetők a Nílus-völgy ideológiai tükörképének. Az egységet alkotó nagyobb, kb. 120 méter hosszú és 18 méter széles és egy kisebb, kb. 12 méter hosszú, 8 méter széles medence északi végében található a Serapeum elnevezésű szentélyrész,³⁵ amely a mai Vatikáni Múzeum valamennyi egyiptizáló alkotásának adott otthont.

A fennmaradt alkotások között találunk antropomorf (istenek és uralkodók alakjai), teriomorf (különböző szfinxek és a híres kétarcú Ozirisz-Ápisz szobra) ábrázolásokat, illetve egyéb tárgyakat, amelyek általában vázák és töredékek. A szfinxek esetében – csak úgy, mint ebben a korban már szinte általánosan – megjegyzendő, hogy a korszakban fellángolt és egyre fokozódó érdeklődés miatt különbséget kell tennünk az egyiptomi és az egyiptizáló szobrok, alkotások között. Mint már utaltam rá, a korszak vallási és művészeti sokszínűsége bizonyos kevert elemek kifejlődéséhez vezetett. Elsőre szinte nem is tudjuk eldönteni, hogy egy egyiptomi alkotásról, vagy csak egy „utánzatról” van szó. A római korban két kategóriát különíthetünk el az egyiptomi anyagi kultúra tekintetében. Egyiptomin azt az (esetünkben) alkotást értjük, amely a Nílus-völgyből érkezett és sokszor akár már több száz éves, mondhatni „autentikus”. A másik kategóriába az egyiptizáló, Egyiptomon kívül készült művészeti elemek tartoznak, és míg az első kategóriába sorolt tárgyakhoz valamiféle vallási tartalom is társul, addig a másodikra inkább egyfajta dekorációs szerep a jellemző, és funkcióját tekintve „csupán” az egzotikus környezet megteremtése.³⁶ A szfinxek esetében is meg kell különböztetni az egyiptomi készítésű (három görög-római és egy középbirodalmi) és a Hadrianus korabeli, római készítésű szobrokat.³⁷ A krokodil, pávián, elefánt és más tisztán állat alakú ábrázolások a Nílus-völgy faunáját voltak hivatottak megidézni.

A szobrok és a komplexum kialakítása azonban túlmutat az egyszerű rajongáson, s megtalálható itt egy-két olyan szobor is, amelyek mélyebb egyiptomi-római vallási kontextusban értelmezhetők. A fennmaradt ember alakú ábrázolások közül érdemes megemlíteni az istenné nyilvánított Antinous

³⁵ Jean Claude GRENIER, *La décoration statuaire du Serapeum du Canope de la Villa Adriana. Essai reconstitution et d'interprétation*, Ecole Française de Rome, Róma, 1990, 7.

³⁶ Miguel John VERSLUYS, „Understanding Egypt in Egypt and Beyond”. Laurent BRICAULT – Miguel John VERSLUYS (eds.), *Isis on the Nile. Egyptian Gods in Hellenistic and Roman Egypt*, Brill, Leiden – Boston, 2010, 7.

³⁷ Anne ROULLET, *The Egyptian and Egyptianizing Monuments of Imperial Rome*, Brill, Leiden, 1972, 138–139.

szobrokat, pontosabban ezek egy speciális kivitelezését, amelyet Ozirantinoos elnevezéssel szokás illetni.³⁸ Az egészalakos ábrázolás az egyiptomi művészeti megoldások alkalmazásával készült, és jó példája annak a művészeti-vallási szinkretizmusnak, amelyre már korábban is utaltam.³⁹ Jelentős momentum, hogy a császár Ozirisszel kapcsolta össze apoteózist elnyert kedvesét, azzal az istennel, aki az egyiptomiak hite szerint meghalt, majd „feltámadt” és ezáltal magának az újjászületésnek is az istenévé vált.

A már említett kétarcú Oririsz-Ápisz (Szerapisz) büszkje olyan művészeti produktum, amely több kérdést is felvet. A szobor – elsősorban az istenség nevének etimológiája miatt – egyik oldalán az Ápisz-bika fejét, másikon Ozirisz arcát alakították ki. A villa Serapeumát ennek az istennek ajánlották, így valószínűsíthető helye a szentély belső része volt, egy hozzá tartozó lótoszon, amely a szoláris isten lótoszból történő születésének archaikus témáját adaptálja. A Villa Adrianában talált alkotások közül jelentős még az úgynevezett Ízisz-Szóthisz-Déméter büszje. A fehérmárvány szobor a Nílus áradásáért felelős istennőket ábrázolja, akiknek kapcsolata számunkra igen meghatározó. A megfeleltetéseket egyiptomi és görög oldalról is megközelíthetjük: Íziszt már korábban Szóthisszal azonosították, s Déméter és Ízisz egymásnak való megfeleltetése gabonaistennőként már korábban is létezett.⁴⁰ Utaltam már Hadrianus eleusiszi misztériumokhoz és ezáltal az eleusiszi Déméterhez való kötődésére, amely az Antinous tisztelésére alapított közép-egyiptomi Antinoopolis kultuszaiban is megfigyelhető.⁴¹ A császár Szóthiszhoz való kötődése az Ízisszel való azonosításon túlmutat; az alternatív értelmezés szerint utalhat Hadrianus személyes felkészülésére a közelgő Szóthisz-évre, amely 139-re esett, és amelyet így nem érhetett meg.⁴²

Ezek után rá kell térnem a Serapeum kialakításának ideológiai hátterére. Az épület a Nílus-völgy földrajzát és a kultikus táj egyes részeit idézte a szemlélődő elé, az elképzelés technikai kivitelezését pedig a komplexum mögött húzódó vízelemelő rendszerek biztosították, amelyek segítségével az említett medencéket és kutakat vízzel látták el. Az első ilyen kút a női „szobortriász” alatt foglalt helyet, amely a Nílus forrását és – a folyó ciklikusságát Szóthisszal összekötve – a megújulást szimbolizálta.⁴³ Az ezt követő szentélyrészben és annak falfülkéiben

³⁸ Ld.: Marina Sapelli RAGNI, *Antinoo. Il fascino della bellezza*, Electa, Milano, 2012, 69–71.

³⁹ Az említett szobrok megtalálhatók a Vatikáni Múzeum honlapján: mv.vatican.va

⁴⁰ Ld.: James G. FRAEZER, *Az aranyág*, Századvég Kiadó, Budapest, 1993.

⁴¹ GRENIER, *i.m.*, 39.

⁴² Ld.: HAHN István, *Naptári rendszerek és időszámítás*, Gondolat, Budapest, 1983.

⁴³ GRENIER, *i.m.*, 39.

a kultuszban résztvevő istenek és a papi személyzet szobrai kaptak helyet. Itt válik számunkra fontossá az istenalakok identifikációjának kérdése, illetve az elhelyezésükből adódó egymással való viszonyuk, melyek alapján az egyiptomi vallási hagyományokat követő „istenhármasságok” alakulnak ki.⁴⁴

Greniernél olvashatjuk a komplexum egyik leglogikusabb felépítését. Ha a büsztnél található kutat a Nílus forrásával kapcsoljuk össze, akkor a szentély belső része Felső-Egyiptomot szimbolizálja. Ennek az elképzelésnek megfelelően pedig az építmény következő helyisége a Deltát hivatott jelképezni. Ennek a résznek a fülkéi a kutak mellett otthonául szolgáltak az Ozirisz-Antinous szobroknak és a helyiségek ábrázolásai színszimbolikájukkal is az említett felosztást követik (anyaguk, mint vörös és fehér márvány, az egyiptomi vörös és fehér koronát mint inszignákat idézik meg).⁴⁵ Ennek alapján pedig úgy tűnik, a szentély nyitott felén található két oldalhelyiség Pélusiont és Alexandriát szimbolizálja.

Ezen a ponton érdemes visszakanyarodni az augustusi korhoz, hiszen ha összevetjük politikáját a hadrianusi politikával, érdekes különbségeket figyelhetünk meg. Tudjuk, hogy Róma kezdetektől ötvözte a meghódított területek művészeti-vallási jellegzetességeit a saját kultuszaival, az egyiptomi alkotások tekintetében azonban eltérő hozzáállást tapasztalhatunk. Ezeket a tárgyakat az adott uralkodók különbözőképpen használták fel saját ideológiájuk kifejezésének eszközeként. Hadrianus villájában az egyiptizáló alkotások megidéznek az „*exotica*” világát, és a császári luxus megnyilvánulási formáiként értelmezhetők. Emellett azonban azt a felfogást is tükrözik, hogy Egyiptom, és ezáltal maga a Kelet is „Róma”, vagyis a birodalom szerves része, amely toleranciája révén elfogadja a vallási és kulturális diverzitást.⁴⁶

Az egyiptomi és egyiptizáló tárgyak ilyen tiszteletre méltó alkalmazásával szemben áll látszólag az augustusi propaganda; a mérhetetlen toleranciájáról híres hadrianusi felfogás helyett akkoriban az egyiptomi alkotások csupán Róma nagyságának kifejezését szolgálták, s nem utolsó sorban Actiumnak állítottak emléket.

Ezek alapján már érezhető az a fajta vallási és művészeti szinkretizmus, amely a II. századi birodalomra annyira jellemző. Fontosnak tartom azonban a két fogalom összekapcsolását, hiszen a vallásokban megnyilvánuló azonosítások a művészeti kivitelezéseken is nyomot hagynak. Ezzel párhuzamosan

⁴⁴ GRENIER, *i.m.*, 31.

⁴⁵ Grenier, *i.m.*, 46.

⁴⁶ VERSLUYS, *i.m.*, 19.

azonban a két korszak különbsége és ellentmondásos hozzáállása is tetten érhető. A II. században már egyre inkább beszivárgott idegen kultuszok és művészeti megoldások már nagyobb elfogadásnak örvendtek, sőt, a Hadrianus-féle érdeklődés nem egyedi jellegzetességnek tekinthető.

A II. században a „multikulturális társadalom” egy újabb szintre lépett. A római polgár már nem egy város, hanem a világ polgára lett és így az istenek hatalma sem egy városra, hanem országokra és magára az egész birodalomra koncentrálódott. Ez a felfogás legjobban a hadrianusi vallás- és művészetpolitikában érhető tetten. A Canopus, a Serapeum és a hozzájuk tartozó számos egyiptizáló művészeti produktum Villa Adrianán belüli ideológiája Hadrianus archaizáló retorikájának részét képezte, azt a birodalmi felfogást tükrözve, hogy már nem számítottak a földrajzi távolságok, hiszen „*Egyiptom Itáliában volt, Canopus Tivoliban.*”⁴⁷

⁴⁷ Willem Den BOER, „Religion and Literature in Hadrian's Policy”, *Mnemosyne*, 8 (1955), 128.

Felhasznált irodalom

- ARNOLD, Dieter: *Temples of the Last Pharaohs*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1999.
- BIANCHI, Robert S.: „The Temple of Dendur is Rebuilt at the Metropolitan Museum of Art”, *Archeology*, 31 (1978), 5–17.
- BIRLEY, A.R.: „Hadrian to the Antoninus”, Alan K. BOWMAN – Peter GARNSEY – Dominic RATHBONE (eds.): *The Cambridge Ancient History XI*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 132–194.
- BOER, Willem D.: „Religion and Literature in Hadrian’s Policy”, *Mnemosyne*, 8 (1955), 123–144.
- CURL, James Stevens: *The Egyptian Revival*, Routledge, London – New York, 2013.
- DAVIES, Penelope J.E.
„Aegyptiaca in Rome. Adventus and Romanitas”, E. GRUEN (ed.): *Cultural Identity in the Ancient Mediterranean*, Getty Research Institute, Los Angeles, 2011, 354–387.
Death and the Emperor. Roman Imperial Funerary Monuments from Augustus to Marcus Aurelius, University of Texas Press, Austin, 2010.
- GRENIER, Jean Claude: *La décoration statuaire du Serapeum du Canope de la Villa Adriana. Essai reconstitution et d’interprétation*, Ecole Française de Rome, Róma, 1990.
- LAMBERT, Royston: *Beloved and God. The Story of Hadrian and Antinous*, George Weidenfeld & Nicolson, London, 1984.
- Historia Augusta*, Gondolat, Budapest, 1968. [TERÉNYI István]
- MARI, Zaccaria – SGALAMBRO, Sergio: „The Antinoeion of Hadrian’s Villa. Interpretation and Architectural Reconstruction”, *American Journal of Archeology*, 111 (2007), 83–104.
- MÉSZÁROS Tamás (szerk.): *Philologia Nostra: Bollók János összegyűjtött tanulmányai*, ELTE Eötvös József Collegium, 2013.
- MCKENZIE, Judith: *The architecture of Alexandria and Egypt*, Yale University Press, New Haven – London, 2007.
- MILNE, Joseph Grafton: *A history of Egypt–Under Roman Rule*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

- OPPER, Thorsten: *Hadrian. Empire and Conflict*, Harvard University Press, Cambridge, 2008.
- PLANT, Ian Michael: *Women Writers of Ancient Greece and Rome*, University of Oklahoma Press, London, 2004.
- ROULLET, Abbe: *The Egyptian and Egyptianizing Monuments of Imperial Rome*, Brill, Leiden, 1972.
- SPELLER, Elizabeth: *Following Hadrian. A second-century Journey through the Roman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- VERSLUYS, Miguel John: „Understanding Egypt in Egypt and Beyond”, Laurent BRICAULT – Miguel John VERSLUYS (eds.): *Isis on the Nile. Egyptian Gods in Hellenistic and Roman Egypt*, Brill, Leiden – Boston, 2010, 7–32.

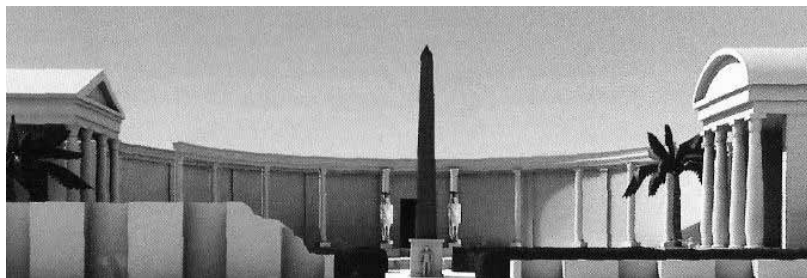
Internetes források [2015.01.27.]

http://honlap.eotvos.elte.hu/uploads/documents/kiadvanyok/Philologia_Nostra_beliv.pdf
mv.vatican.va
<http://www.antinoos.info/antinoeion.pdf>

Képek jegyzéke

1. kép Az Antinoeion rekonstrukciója – <http://www.antinoos.info/antinoeion.pdf> [2017.09.23.]
2. kép Az Antinoeion – a szerző saját fotója
3. kép Serapeum – a szerző saját fotója
4. kép Canopus – a szerző saját fotója
5. kép Canopus – a szerző saját fotója
6. kép A Villa Adriana (makett) – a szerző saját fotója
7. kép Ízisz-Szóthér-Déméter büszt – a szerző saját fotója
8. kép Ozirisz-Ápisz – a szerző saját fotója
9. kép Ozirisz-Ápisz – a szerző saját fotója
10. kép Ozirisz-Antinous - <http://www.antinoos.info> [2017.09.23.]
11. kép Memnón – a szerző saját fotója
12. kép A Memnón kolosszusok – a szerző saját fotója

Képek

1. kép Az Antinoeion rekonstrukciója

2. kép Az Antinoeion

3. kép Serapeum

4. kép Canopus

5. kép Canopus

6. kép A Villa Adriana (makett)

7. kép Ízisz-Szóthér-Déméter büszt

8. kép Ozirisz-Ápisz

9. kép Ozirisz-Ápisz

10. kép Ozirisz-Antinous

11. kép Memnón

12. kép A Memnón kolosszusok

Gégény Levente

Egyiptomi futár

Napóleoni propaganda a Courier de l'Égypte és a La Décade égyptienne cikkein keresztül, különös tekintettel a brit–francia konfliktusra

A napóleoni propaganda eddigi legrészletesebb monográfiáját Robert Holtman írta 1950-ben *Napoleonic Propaganda*¹ címmel. A mű azonban a konzulátus és a császárság időszakára koncentrál. Hiánypótló munkaként jelent meg 2003-ban Wayne Hanley *The Genesis of Napoleonic Propaganda, 1796–1799*² című könyve, mely főleg az itáliai hadjárat során, érintőlegesen az egyiptomi hadjárat alatt kiadott sajtótermékeken keresztül „boncolgatja” Bonaparte korai propagandastratégiáit. Saját kutatási témám szempontjából a keleti vállalkozás a brit–francia konfliktus újabb színtereként válik igazán érdekessé. Egyiptom és Szíria elfoglalása, az itáliai államok megszállásával ellentétben, sokkal nehezebb feladatnak bizonyult. A hadjárat így nem csak a Bonaparte tábornokot rajongással követő hadsereg, de a napóleoni propaganda első komolyabb megmértetésévé is vált. Az Egyiptomi Intézet által kiadott két újság, a *Courier de l'Égypte* és a *La Décade égyptienne* jelentős fogaskerekek voltak ebben a propagandagépezetben. Tanulmányomban a két sajtóorgánium cikkein mutatom be, hogyan próbálta Bonaparte tábornok és szűk köre bizonyítani Egyiptom jelentőségét a britekkel vívott háborúban, mind a francia közönség, mind az expedíciós hadsereg számára, valamint hogyan igyekezett a francia expedíciót elfogadtatni a helyi lakossággal. Az újságokat francia nyelven adták ki, míg a helyi lakossággal tudósokon, tolmácsokon, nyelvészekon és több nyelvet beszélő utazókon keresztül igyekeztek kommunikálni. Fontosnak tartom

¹ Robert HOLTMAN, *Napoleonic Propaganda*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1950.

² Wayne HANLEY, *The Genesis of Napoleonic Propaganda, 1796–1799*, Columbia University Press, New York, 2005.

megjegyezni, hogy vizsgálatom nem igényli az események részletezését, így csak azokat az történeteket emelem ki, melyek fordulópontot jelentettek a hadjárat során és változásokat generáltak a címben említett sajtótermékek korábban jól bevált propagandisztikus stratégiáiban, illetve azokat a cikkeket és tanulmányokat, melyek érintik a brit–francia szembenállást vagy valamilyen módon reflektálnak arra. Bevezetésként néhány mondatban kitérek arra hogyan is vált Egyiptom Bonaparte és Britannia a napóleoni háborúk időszakán átívelő küzdelmének egyik korai, de annál jelentősebb színterévé.

Egyiptom földrajzi elhelyezkedése révén mind gazdaságilag mind katonailag komoly stratégiai jelentőséggel bírt.³ Annak ellenére, hogy Napóleon Szent Ilona szigetén lediktált önéletrrásában sajátjának és csak sajátjának vallotta Egyiptom meghódításának tervét,⁴ nyugodtan kijelenthetjük, az ötlet már jóval korábban megfogalmazódott. A XVII. századtól kezdve főleg az oszmán kormányzathoz küldött diplomaták, felfedezők és szerzetesek számos esetben részletesen beszámoltak az Oszmán Birodalomról és az egyiptomi területekről is. A keleti térséget megcélzó hadi elképzelések a XVIII. században megsokasodtak. Ebben közrejátszottak a francia kereskedők azon panaszai, melyeket az oszmán tisztviselők zsarolásai és a megfelelő védelem hiánya váltott ki.⁵ Esetünkben azonban az események fő mozgatórugójává a háttérből irányító Talleyrand külügyminiszter vált, aki felismerte, hogy az angliai partraszállás kivitelezhetetlen és Franciaország szempontjából semmiféle pozitív követkeménnyel nem járhat. Talleyrand személyesen is ismerte a keleti útjairól könyvet író Volney grófját, Constantine François de Chasseboeuf-t. 1797. július 3-án az *Institut de France* tagjaként tartott előadásában már felvázolta Egyiptom elfoglalásának lehetőségét és egy augusztus 23-ra datált, Bonaparténak küldött levelében is hangsúlyossá tette ezen elképzelését.⁶ Az európai helyzet jelentősen megváltozott Bonaparte sikeres itáliai hadjáratával és a campoformioi béke (1797) megkötésével, így a direktórium komoly belpolitikai nyomás alá került, mivel Bonaparte tábornok számottevő politikai tényezővé vált. Egy végsőig lojális hadsereg és hatalmas hadizsákmány felett rendelkezett, a Habsburg Birodalommal folytatott békétárgyalások során pedig eszébe sem jutott, hogy kövesse a Clarke által tolmácsolt direktórium utasításokat. Önálló politikája

³ Georges LEFEBVRE, *Napóleon*, Gondolat, Budapest, 1975, 58.

⁴ BONAPARTE Napóleon, *Napóleon önéletrrása, Saját keze és dictálása után*, Szépia, Budapest, 1992, 42.

⁵ HAHNER Péter, *Államférfiak: Fouché és Talleyrand párhuzamos életrajza*, Osiris, Budapest, 2015, 446.

⁶ Uo., 448.

irritálta a párizsi vezetést⁷, a köznép szemében viszont Bonaparte az a tábornok volt, aki az itáliai hadjárat sikeres lezárásával közelebb vitte az öt éve folyamatosan háborúskodó Franciaországot a kontinentális békéhez. A kormány tagjai joggal aggódhattak, „ott lógott a levegőben” az államcsíny lehetősége. Bonaparte azonban remek politikai érzékének köszönhetően megértette, még nem érkezett el a hatalomátvétel ideje, ugyanis presztízse győzelmein és a Köztársasághoz való feltétlen lojalitásán alapult, emellett pedig a megfelelő életkort sem töltötte még be ahhoz, hogy az alkotmány alapján direktóriumi taggá választhassák.⁸ Ebben a helyzetben sokkal jövedelmezőbb volt számára a direktórium folyamatos sakkban tartása, mintsem annak megdöntése.

A Habsburg Birodalom térdre kényszerítésével és az első koalíció szétzúzásával Franciaország külpolitikai helyzete jelentősen megváltozott. Fél évtizednyi háborúskodás után megszűnt a szárazföldi fenyegetettség, s Nagy-Britannia maradt az egyetlen ellenség. Röviddel hazaérkezése után Bonaparte megkapta a szigetország megszállására szervezett haderő főparancsnokságát. Az 1798 februári körútja során azonban rádöbrent, hogy a partraszállásnak legyőzhetetlen akadályai vannak. Egy ilyen méretű katonai vállalkozás kudarca pedig nem csak Franciaországra nézve járt volna katasztrofális eredményekkel, hanem saját tekintélye és karrierje is derékba tört volna. Február 23-án kelt jelentésében a partraszállással kapcsolatos problémák kifejtése mellett javasolta Egyiptom meghódítását a konfliktus rendezésére.⁹ A javaslat háttérében természetesen Talleyrand állt, aki pár nappal korábban, február 14-én ismét benyújtotta, a Kairóban állomásozó francia konzul, Charles Magallon segítségével elkészített, egyiptomi hadjárat tervét a direktórium elé. Habár a vállalkozás több szempontból is kockázatosnak tűnt, Magallon előzetes jelentésében „gyerekjátéknak” minősítette Egyiptom elfoglalását.¹⁰ A hadjárat lehetőséget nyújtott Bonaparte számára, hogy érne hagyja a politikai helyzetet a hatalomátvétel reményében, ezalatt pedig legendás győzelmeinek számát is gyarapíthatta. Meg kell jegyezni, hogy Bonaparte már fiatal korában számos, a Kelettel foglalkozó művet olvasott. Kézbe vette Marigny abbé *Az arabok története* című 1750-ben megjelent könyvét és forgatta François de Tott *Emlékiratok a törökökről és a tatárokról* címen 1785-ben kiadott művét is. Jómaga is személyesen találkozott Volneyval, tanulmányozta a Koránt és kérésére Gaspard Monge tudós elkezdte felkutatni és

⁷ Jean TULARD, *Napóleon*, Osiris, Budapest, 1997, 98.

⁸ LEFEBVRE, *i.m.*, 81.

⁹ Jean THIRY, *Bonaparte en Égypte*, Berger-Levrault, Paris, 1973, 34.

¹⁰ THIRY, *i.m.*, 65.

összegyűjteni az Egyiptomot bemutató térképeket és beszámolókat. Kijelenthető tehát, hogy Bonaparte tábornok Talleyrand-tól függetlenül is jól tájékozott volt és készen állt egy keleti vállalkozásra.¹¹ A külügyminiszter és a tábornok több levelet is váltott az expedícióval kapcsolatban és már személyes találkozásuk előtt egyetértettek abban, hogy Egyiptomot célszerű lenne meghódítani. A februárban benyújtott javaslatot követően a direktórium március 5-én elfogadta az Egyiptom elfoglalásával kapcsolatos terveket, Talleyrand pedig biztosította őket arról, hogy személyesen utazik el Isztambulba, hogy megnyugtassa az oszmán kormányt a franciák békés szándékairól.¹² Ezzel pedig a direktorok úgy érezhették, hogy egy időre megszabadultak a Bonaparte jelentette belső fenyegetéstől és a hadjárat jelentette külpolitikai kockázat is mérsékeltnek tűnt.¹³

A vállalkozást már a kortársak közül is sokan egyfajta „kalandként” könyvelték el. Később számos történész is átvette a szóhasználatot, arra hivatkozva, hogy a hadjárat nagyrészt Bonaparte tábornok egyéni érdekeit szolgálta.¹⁴ Az eseményeken végighaladva kijelenthetjük, hogy a tábornok profitált leginkább a hadműveletből, a brit–francia konfliktus kontextusában vizsgálódva azonban megragadhatóak azok az alapvető, reális célok, melyeket Bonaparte saját érdekein kívül is igyekezett elérni.¹⁵ A brit gyarmati terjeszkedés visszaszorítása mellett a Szezei-földszoros elfoglalásával elvághatnák az Indiából Angliába vezető legfontosabb utak egyikét. Egyiptom meghódításával a francia gazdaság területi megerősítése és egy olyan gyarmat létrehozása volt a cél, mely később bázisként szolgálhatna a szigetország egyik fő jövedelemforrásának meghódításához. Igaz, ekkor India megszállása kivitelezhetetlen vállalkozás volt, így a legjobb lehetőséget az ekkoriban zajló Tippoo Szahib-féle felkelés biztosította a franciák számára. Nagy-Britannia szempontjából ugyanis reális fenyegetésnek tűnt, hogy Bonaparte expedíciós seregének sikerül támogatást nyújtani az indiai felkelőknek. Ebben az esetben pedig a szigetország gazdasági és tengeri fölénye is komoly károkat szenvedhetett volna.¹⁶

Az 1798. május 19-én induló expedíciós sereg július közepéig elfoglalta Alexandriát és Kairót, október elejére pedig Felső-Egyiptom is megnyílt

¹¹ HAHNER, *i.m.*, 448.

¹² *Uo.*, 450.

¹³ TULARD, *i.m.*, 110.

¹⁴ Martyn LYON, *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*, University of Chicago Press, Chicago, 1994, 49.

¹⁵ Lynn HUNT, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, University of California Press, Los Angeles, 1984, 67.

¹⁶ Geoffrey ELLIS, *Napoleon*, Longman, London, 1997, 29.

a francia hódítók előtt. A kezdeti, gyors sikert Bonaparte igyekezett tartóssá tenni többek között az Egyiptomi Intézet megszervezésével és megalapításával, mely az egyiptomi francia propagandagépezet egyik fő fogaskereke lett. Az Intézet tudományos munkája mellett több más jellegű feladatot is ellátott, melyek közül a hadjárat első szakaszában a legfontosabb a muszlimokkal való kapcsolatteremtés volt. Ebbe tartozott egyfajta nevelő és megnyerő szándék, mely a francia forradalmi eszméken alapult: a szabadság elhozójaként igyekeztek maguk mellé állítani Egyiptom népét a mamelukok, az Oszmán Birodalom és a brit terjeszkedés elleni harcban. Egyrésről, ahogyan azt Philip G. Dwyer is megerősíti *Napoleon and the Foundation of the Empire* című, 2010-ben megjelent tanulmányában, Bonaparte sikerének egyik legfontosabb összetevője az volt, hogy más nemzetek is vezetőjüként tekintettek rá. Ezt sikerült kiaknáznia az itáliai hadjárat során és erre törekedett keleten is, igaz, jóval kevesebb sikerrel.¹⁷ Másrésről, ahogyan azt Edward W. Said is hangsúlyozza, a franciáknak hosszú ideig csak felszínes ismereteik voltak Egyiptomról és a keletről.¹⁸ Továbbá Hahner Péter is kifejti 2015-ben megjelent *Államférfiak* című művében, hogy IX. Lajos (uralk.: 1226-1270) Egyiptomba tett utazása után a francia politikusok és diplomataik előszeretettel fordították figyelmüket a terület felé. Utazók, kalandorok és hittérítők által számos információ áramlott be Franciaországba, az így szerzett ismeretek azonban egészen a XVII. századig meglehetősen felületesek maradtak.¹⁹ Habár Bonaparte és a hadvezetés az indulást megelőzően meglehetősen alaposan tájékozódott a vállalkozást fenyegető veszélyekről (terepviszonyok, éghajlat, vallási ellentétek, stb.), a köz-katonák Egyiptomot csak híres történetekből, illetve néhány utazó leírásaiból ismerhették, ezek pedig legendás építményekről, elfeledett kincsekről, mesés tájakról szóltak. Ilyen közkézen forgó útleírások voltak például a korábban is említett Volney művei, aki 1783 és 1785 között beutazta Szíriát és Egyiptomot is.²⁰ Nem meglepő tehát, hogy a századforduló Egyiptoma nem felelt meg az expedíciós hadsereg katonáiban kialakult képnek. Az Intézet második fontos feladata így a hadsereg moráljának lehető legmagasabb szinten tartása volt. Vizsgálódásom szempontjából azonban a harmadik feladata igazán érdekes: hogy kutassa, tanulmányozza, interpretálja és fejlessze Egyiptomot, mely rendkívül hasznos gyarmatként az Anglia ellen vívott háború bástyája

¹⁷ Philip G. DWYER, „Napoleon and the Foundation of the Empire”, *The Historical Journal*, 2010/2, 339–358, 343.

¹⁸ Edward W. SAID, *Orientalizmus*, Európa, Budapest, 2000, 121.

¹⁹ HAHNER Péter, *i.m.*, 446.

²⁰ ELLIS, *i.m.*, 30.

kell, hogy legyen. E feladatok ellátásában kapott főszerepet Kairó elfoglalása után, az Intézet gondozásában megjelentetett két újság, a *Courrier de l'Égypte* és a *La Décade égyptienne*.²¹

A *Courrier de l'Égypte* (továbbiakban: *Courrier*) alapvetően politikai beállítottságú lap volt, mint a Bonaparte által létrehozott lapok jelentős része. Első száma 1798. augusztus 29-én jelent meg, bő egy hónappal Kairó elfoglalása után. Főszerkesztője Joseph Fourier volt, segédszerkesztői pedig a tudós Louis Costaz és az orvos René–Nicolas Dufrique Desgenettes. Costaz fiatalon matematikát tanult, majd egy katonai iskolába került ahol megismerkedett a politika és diplomácia tudományával is. Desgenettes egy ügyvéd fiaként jezsuita kollégiumban kezdte meg tanulmányait csak később fordult az orvoslás felé. Számos utazást tett Nagy-Britanniába és Itáliába is, hogy orvosi tudását és képességeit tökéletesítse. Az egyiptomi hadjárat idején már a francia hadsereg fő katonai orvosa volt. A *Courrier* utolsó száma, a 116. 1801. június 20-án, egy héttel Belliard tábornok kairói fegyverletétele előtt került nyomtatásba. Az újságot meglehetősen gyakori lapszám megjelenés jellemezte. A hadjárat első évében többször négy de általában hat, később kilenc naponta adták ki. Az egyes példányok politikai figyelő jelleggel összefoglalták az egyiptomi eseményeket, és széleskörű tudósításokat közöltek európai és más nemzetközi történesekről is. Az újságnak szánt szerep fontosságát jól mutatja, hogy a hadjárat második szakaszában elszenvedett veszteségek és vereségek ellenére is rendszeresen kiadták.

A *La Décade égyptienne* (továbbiakban: *Décade*) alapítója és főszerkesztője Jean-Lambert Tallien volt. Tallien teológiai és papi tanulmányokat folytatott, ezeket azonban félbeszakította és a forradalom kitörésekor már írnokként dolgozott. 1792 végén a Konvent tagja lett és a király „sürgös kivégzése” mellett pártoskodott. 1793. januárjában a Konvent elnökévé választották, és még ezen év tavaszán komoly szerepet játszott a vendée-i lázadás leverésében és az azt követő véres megtorlásokban. Bő egy évvel később, 1794 júliusában részt vett a thermidori fordulat előkészítésében és végrehajtásában, a direktórium hatalomra kerülésével azonban politikai karrierje lényegében véget ért. Ezek után, 1798-ban helyet kapott az Egyiptomba induló hajókon, a hadjárat során viszont brit fogságba esett és csak 1802-ben térhetett haza. Az általa alapított lap a hadjárat expedíciós jellegét erősítve az előző újsággal ellentétben kizárólag Egyiptomra fókuszált. A hadjárat tudományos megalapozásaként a gyarmat természeti, művészeti és történelmi értékeit vizsgáló tanulmányok mellett számos gazdaságpolitikai értekezést is közölt, kiegészítve ezzel a *Courrier*-t.

²¹ THIRY, i.m., 56.

A tanulmányok egyesével kerültek kiadásra, majd az adott év végén összesítve egy „vaskos” lapszámban is megjelentették. Az első értekezést 1798-ban nyomták ki Kairóban, az utolsó példány az 1801-es negyedik lapszám volt.

Alexandria és Kairó elfoglalása után a sikerek tartóssá tétele a katonai jelenlétén és a francia fennhatóság ideológiai alapú igazolásán is múltott. A politikai tartalmú *Courrier* az expedíció szükségességét igyekezett érzékeltetni mind a közkatonák, mind az egyiptomiak számára. Ismerve az eseményeket, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a nyelvi és vallási különbségek miatt a helyiek megnyerésére tett kísérlet egyáltalán nem járt sikerrel. Ennek ellenére mégis érdemes bemutatni azokat a stratégiákat, melyeket a két újság alkalmazott. A szerkesztők a hírek és a lapszámok felépítésének köszönhetően erős kontrasztot rajzoltak a brit és francia törekvések között. Kairó elfoglalásától az 1799. februárjáig terjedő időszakban kiadott számokban könnyen felfedezhető az a jól működő struktúra, mely már korábban tökéletesen vizsgázott az itáliai hadjárat során.²² A sorrend tekintetében mindig a nemzetközi hírek voltak az elsők. A britekről vagy az ellenük vívott háborúk, felkelések alakulásáról szóló, alapvetően negatív cikkek tükrében a francia haderő egyiptomi jelenlétéről szóló pozitív jelentések próbálták elfogadtatni a katonákat Egyiptom népével. A szerkesztők azt igyekeztek hangsúlyozni, mi történik akkor, ha egy ország brit fennhatóság alá kerül. Az 1798. szeptember 7-én megjelent 3. számban közöltek először tudósítás az akkoriban zajló, Wolfe Tone és az Egyesült Írek Társasága által vezetett ír lázadásról. A szigetországban zajló események megfelelő alapot adtak az újság számára ahhoz, hogy a brit fennhatóságot a lehető legsötétebb színben tüntessék fel. A *Courrier* aktuális száma az ír lázadás kirobbanásakor megfogalmazott kiáltvány rövid, de annál hatásosabb kivonatával kezdődött.

A legsürgetőbb módon felkérjük hazájukat féltő ír testvéreinket, bármely régióban éljenek is, térjenek vissza szülőföldjükre [...], hogy támogassák bátor bajtársaikat az angol zsarnokság rabláncainak lerázásában...²³

Ahogy az idézet is mutatja, a kiáltvány azon pontjait igyekeztek megmutatni, melyek a brit uralom sötét oldalát hangsúlyozták. A tudósítások természetesen folytatódtak a frissen megjelent lapszámokban. A szeptember 11-én kinyomott 4. számban olvashatunk az Írországra nehezedő gazdasági elnyomásról és az ennek folytán kialakult éhínségekről, valamint részletezték a britek által

²² HANLEY, *i.m.*, 24.

²³ *Courrier de l'Égypte*, N°3, Le 20 Fructidor VIe année de la République. 1. (1798.09.07.) <http://gallica.bnf.fr/>

alkalmazott katonai és rendőri erőszakot. A szeptember 15-én kiadott 5. szám tudósítása beszámolt a brit kormányzat közömbösségéről mind a lázadást, mind a foglyokat illetően.

Az angol miniszterek bosszúja kevésbé sikeres [...], azok, akik a kezük közé kerülnek, meghalnak a börtönökben [...]. Kétségtelenül figyelmen kívül hagyják a rendőrök kínzásait, ezek viszont nem állítják le a zavargásokat. Politikusaik tartózkodó magatartás mutatnak, a polgárháborút így egyáltalán nem lehet csillapítani.²⁴

A cikkekből egyértelműn kiderül, a *Courrier* egy olyan brit fennhatóság képét rajzolta meg és próbálta elültetni a köztudatban, mellyel szemben Egyiptom népe tétozás nélkül állhat a franciák mellé. A hasonló írásokat rendszerint, éles kontrasztot adva, a franciákról vagy egyiptomi jelenlétükről szóló pozitív hangvételű tudósítások követték. Szintén a 3. számban, rögtön az ír kiáltvány összefoglalása után olvashatjuk a kivonatot, mely a felkelők és a francia kormány közötti kapcsolatokat tárgyalja. Az írek franciáktól való segítségkérése ebben a tekintetben az egyik legfontosabb momentum, ugyanis a *Courrier* mindezt úgy mutatta be, mintha a francia katonai jelenlét lenne a megoldás a britek okozta problémákra.²⁵ Ugyanez volt a módszer a Tippoo Szahib által vezetett indiai felkelés tudósításai esetében is.

Ezeket a tudósításokat erősítették meg azok a cikkek, melyek a franciákat Egyiptom felszabadítóiként és megsegítőiként mutatták be. Szintén a szeptember 7-én megjelent 3. számban olvashatunk Jacques-François Menou tábornok Rozettánál aratott győzelméről és az azt követő ünnepségről.

Rozetta. Itt tartottuk a Próféta tiszteletére rendezett ünnepet, melyhez fogható pompát még soha nem láttam. Menou tábornok vacsorát adott [...]. Az emberek áldották a pillanatot, amikor a francia seregek felszámolták a mamelukok zsarnokságát.²⁶

A mamelukok felett aratott győzelem után, a Próféta tiszteletére tartott hatalmas ünnepségről szóló tudósítás természetesen nem egyedi. A szeptember 27-én

²⁴ *Courrier de l'Égypte*, N°5, Le 28 Fructidor VIe année de la République. 1. (1798.09.15.) <http://gallica.bnf.fr/>

²⁵ *Courrier de l'Égypte*, N°3, Le 20 Fructidor VIe année de la République. 2. (1798.09.07.) <http://gallica.bnf.fr>.

²⁶ *Courrier de l'Égypte*, N°3, Le 20 Fructidor VIe année de la République. 2. (1798.09.07.) <http://gallica.bnf.fr/>

megjelenő 8. számban olvashatunk egy Kairó mellett tartott seregszemlééről,²⁷ melynek komoly erődemonstrációs szerepe is volt. Az október 5-én megjelenő 10. számban pedig találkozhatunk egy Alexandriában, Pompeius oszlopánál megrendezett ünnepségről íródott cikkel.²⁸ Ezen események tudósításának legfontosabb szerepe az volt, hogy a muszlimok számára bemutassa, a brit fennhatósággal járó negatív következményekkel ellentétben a franciák tiszteltben tartják területi és vallási szokásaikat.

A példák alapján is jól kimutatható és megragadható az a struktúra, amely a *Courrier*-t jellemezte a hadjárat első szakaszában. A *Décade* esetében joggal merül fel a kérdés, hogyan válhatott egy alapvetően tudományos érdeklődésű lap, amely nem foglalkozott nemzetközi és politikai témákkal, a propaganda-gépezet másik fontos fogaskerekévé. Jean-Lambert Tallien az újság 1. számához írt ismertetőjében kifejtette, hogy az általános tájékozatlanság miatt Franciaországban torz kép él Egyiptomról. Célja ezáltal nem is lehetett más, mint az ország valós gazdasági, stratégiai és tudományos értékeinek felkutatása, vizsgálata és bemutatása.²⁹ Ezáltal egy olyan tudományosan megalapozott képet próbált létrehozni, mely Egyiptomot rendkívül hasznos gyarmatként, a britek ellen vívott háború sarkkövéként interpretálta. Tökéletes példa erre a *Décade* 1. számának legelső tanulmánya. A tűzérési tábornok, Antoine-François Andréossy tollából származó értekezés az egyiptomi, részletesen pedig a kairói salétrom- és löporgyártással foglalkozott. Andréossy mélyreható elemzést készített az Egyiptomban megtalálható valamint az importálandó nyersanyagokról, a gyártási folyamatokról és részletes számadatokat közölt a termelésről. Meglátása szerint francia segítséggel Egyiptom kitűnő bázisa lehet a brit gyarmati törekvések megtöréséhez.

Láthattuk, hogy a lőpor egyiptomi fogyasztása és exportja is nagyon kevés; ezért maga a termék sem válhatott igazán jelentőssé: de mi sem könnyebb, mint növelni a termelést. Egyiptom rendelkezik a két fő alapanyaggal, a szénnel és a salétrommal; a megfelelő időben Szicílián és Máltán keresztül csak ként kell hozzá szállítani [...]. Néhány felső-egyiptomi salétrom- és löporgyárról még nincs elég információnk.³⁰

²⁷ *Courrier de l'Égypte*, N° 8, Le 6 Vendémiaire, VIIe année de la République. 2-3. (1798.09.27.) <http://gallica.bnf.fr/>

²⁸ *Courrier de l'Égypte*, N° 10, Le 15 Vendémiaire, VIIe année de la République. 2. (1798.10.05.) <http://gallica.bnf.fr/>

²⁹ TALLIEN, „Prospectus”, *La Décade égyptienne, Journal Littéraire et d'Économie Politique*, 1er Volume, An. VII. De la République Française. 6. <http://gallica.bnf.fr/>

³⁰ ANDRÉOSSY, „Extrait du Rapport fait à l'Institut sur la fabrication du Salpêtre et de la Poudre

Hippolyte Nectoux tanulmányában egy mezőgazdasági intézet megszervezéséről, annak feladatairól és céljairól értekezett. Abból az alaptételből indult ki, hogy minden felvilágosult kormány legfontosabb feladata a mezőgazdaság megfelelő működtetése, hiszen az mozgatja az ipart, táplálja a kereskedelmet és „minden nemzet boldogságának és dicsőségének forrása.”³¹ Egy mezőgazdasági intézet létrehozásával, véleménye szerint, ez mind könnyedén megteremthető lenne Egyiptomban. Ezzel a katonák és a köznép számára valóban értékes és mindenáron megvédendő tartomány képe rajzolódott ki. A francia szakértelem, a gyarmat adottságait kihasználva, az egyiptomi mezőgazdaság és kereskedelem fejlesztésével Franciaország gazdasága számára kitűnő piacot teremtene, Egyiptom gazdaságát pedig rövid időn belül fellendítené.

...ez az ország egyedülálló talajjal rendelkezik, melynek köszönhetően növelni tudnánk a természetét [...], nincs még egy ilyen föld, ami ekkora helyzeti előnyt jelentene. [...] Egy ilyen vállalkozás sikere a hozzántő férfiakon múlik [...]: őket Franciaország ősi telepesei közül kell kiválasztani. [...] némi bátorsággal és intelligenciával akár új mezőgazdasági ágat lehetne létrehozni.³²

Egyiptom meghódítása és politikai rendszerének kiépítése után a keleti expedíciós sereg tábornoka Szíria felé fordult. A megfelelő vízmennyiség hiányában a hadjárat eleve nehezen haladt. A szomjazó és betegségekől fertőzött francia sereget végül 1799. május 20-án Akko, korabeli francia nevén Saint-Jean-d'Acre török helyőrsége brit segítséggel megakadályozta abban, hogy elfoglalja az erődöt. A gyötrelmes visszavonulás után 1799 júniusában érkezett vissza a tábornok csapatai élén Kairóba, ahol a lapokból egy sor megdöbbentő hírről értesült. Megtudta, hogy a megalakuló második franciaellenes koalíció visszafoglalta Itália nagy részét és, hogy a direktórium egyre súlyosbodó belső problémákkal küszködik. Bonaparte az egyiptomi haderő főparancsnokságát Jean-Baptiste Kléber tábornokra ruházta, aki 1793 és 1795 között többször is bizonyított a tehetségét a Cherleroi körüli harcokban, a Fleurusnál aratott győzelmével, Mainz ostrománál és a Neuwied-hídnál. Bonaparte tehát 1799 augusztusában

de pays”, *La Décade égyptienne, Journal Littéraire et d'Économie Politique*, 1er Volume, An. VII. De la République Française, 19. <http://gallica.bnf.fr/>

³¹ NECTOUX, *Projet d'un Etablissement d'Agriculture en Egypte*, *La Décade égyptienne, Journal Littéraire et d'Économie Politique*, 1er Volume, An. VII. De la République Française, 104. <http://gallica.bnf.fr/>

³² NECTOUX, *i.m.*, 105–107. <http://gallica.bnf.fr/>
NECTOUX, „Projet d'un Etablissement d'Agriculture en Egypte”, *La Décade égyptienne, Journal Littéraire et d'Économie Politique*, 1er Volume, An. VII. De la République Française, 104. <http://gallica.bnf.fr/>

abban a tudatban indulhatott Franciaország felé, hogy az expedíciós sereg jó kezekbe került.³³ Ez volt az a pont, amikor a *Courrier* szerkesztőinek először kellett komolyabb stratégiai változtatásokat alkalmaznia, annak érdekében, hogy a lap továbbra is az aktualitásokra reagálva tudja megőrizni propagandisztikus jellegét. A szíriai vereség és a második koalíció megalakulása, valamint Bonaparte hazatérése azt sugallná, hogy a lapszámokat folyamatosan az európai hadszíntérrel érkező hírekkel töltötték meg. A főszerkesztő Fourier, segítői és az új főparancsnok Kléber, majd halála után Menou tábornok azonban sokkal körültekintőbb volt ennél. Tudták, Bonaparte tábornoknak időre van szüksége, hogy Európában eredményeket érjen el, azzal pedig tisztában voltak, hogy a második koalíció győzelmeiről, a franciák európai veszteségeiről szóló tudósítások demoralizáló hatást váltanának ki. Természetesen azt sem engedhették meg maguknak, hogy teljesen mellőzzék az európai híreket a lapszámokból, hiszen akkor Bonaparte távozása úgy hatott volna, mintha előre látná a hadjárat végső kimenetelét. Már a szíriai hadjárat előtt elkezdődő, majd a vereség hatására többször elharapódzó lázadások is terhet jelentettek, így ebben az időszakban a hadsereg moráljának helyreállítása és egyáltalán Egyiptomban maradásának igazolása volt a cél.

A *Courrier* szerkesztői verseket, memorandumokat és leveleket közöltek, melyek az Egyiptomban aratott fényes győzelmekről szóltak. A tábornokoktól és magától Bonapartétól is származó dokumentumok kivonatolása azt sugallta, hogy a franciák soha nem voltak könnyű helyzetben Egyiptomban, de erejüknek köszönhetően mindig ők kerültek ki győztesen. Az 1799. augusztus 6-án megjelenő szám az Abukirnál lezajlott csatáról közöl több oldalas tudósítást. A cikkbe beágyazva olvashatjuk Bonaparte tábornok július 26-án kelt, Dugua tábornoknak írt levelét.

Tegnap reggel hét órakor szembe találtuk magunkat az ellenséggel, aki állást foglalt Abukir erődjében, támadtunk [...]. Ismét mi vagyunk a szárazföld és a tenger parancsnokai...³⁴

Kléber segítségével, aki folyamatos kapcsolatban állt Bonaparte tábornokkal, sikerült közölniük azon parancsok kivonatát is, melyeket Bonaparte távozása után küldött az új főparancsnoknak. Tény, hogy számára ekkor már kizárólag a franciaországi hatalomátvétel és az európai helyzet átfarmálása volt a cél,

³³ Jevgenij TARLE, *Napóleon*, Gondolat, Budapest, 1972, 61.

³⁴ *Courrier de l'Égypte*, N°35, Le 19 Thermidor VII. année de la République. 2. (1799.08.06.) <http://gallica.bnf.fr/>

de az expedíciós sereg számára sikerült fenntartani azt a látszatot, hogy a leendő első konzul továbbra is szíven viseli Egyiptom sorsát.

A *Décade* számára, tudományos jellegéből adódóan, kevesebb problémát okozott az európai helyzet alakulása és a tábornok hazatérése. A gazdaság-politikai értekezések íróinak célja továbbra is az volt, hogy az Egyiptomban rejlő gazdasági lehetőségeket, értékeket kutassák fel és mutassák be. A korábbi tanulmányokhoz képest annyi változás figyelhető meg, hogy a szerzők ekkor már Egyiptomot abszolút francia fennhatóság alatt álló gyarmatnak tekintették. Értekezéseikben előszeretettel hangsúlyozták, hogy a meghódított területeket feltétlenül meg kell védeni. Az 1800 augusztusában kiadott 3. lapszámban olvashatjuk Jean Baptiste Girard 70 oldalas beszámolóját Felső-Egyiptomról. Az értekezésben provinciákra lebontva, táblázatokkal szemléltetve mutatja be a terület mezőgazdaságának, kereskedelmének, iparának történetét, jelenlegi helyzetét és javasol fejlesztési lehetőségeket. Számba veszi és értékeli a franciák által indított modernizáló folyamatokat. A brit–francia konfliktus tekintetében az értekezés legfontosabb pontja az egyiptomi gyapot jelentőségének kiemelése. Oldalakon keresztül fejtegeti, hogy az ország gazdasági ereje kivételes a pamut- és gyapottermesztés szempontjából. Ahogyan Girard többször is megjegyzi: „... Felső-Egyiptomban továbbá jelentős mennyiségű [...] gyapot van.”³⁵ Állítása szerint francia szakértők segítségével könnyedén növelhető a termelés, a telepített és a jövőben telepítendő feldolgozó üzemek segítségével pedig komoly konkurenciát teremtenének a brit gyapotkereskedelemmel szemben.

Ugyanebben a kiadott számban olvashatjuk Kléber „modern”³⁶ Egyiptomról írt jelentését. A szöveg jóval tömörebb, mint Girard értekezése. Folyamatosan azt hangsúlyozza, hogy minden, ami a modern Egyiptomot jelenti, legyen az ipari, kereskedelmi vagy közigazgatási fejlesztés, a franciáknak köszönhető. Azt igyekszik bizonyítani, hogy a francia jelenlét legalább annyira jövedelmező Egyiptom számára, mint Franciaország számára.³⁷

1800 májusától kezdődött meg az expedíciós hadsereg lassú és elkerülhetetlen felőrlődése. A megjelenő oszmán haderő és a brit csapatok módszerelesen szorították vissza a hátrahagyott francia sereget. A hódító hadjárat ekkor

³⁵ GIRARD, „Mémoire sur l'Agriculture et le Commerce de la haute Egypte”, *La Décade égyptienne, Journal Littéraire et d'Économie Politique*, 3^{em} Volume, An. VIII. De la République Française. 93. <http://gallica.bnf.fr/>

³⁶ KLÉBER, „Commission des renseignements sur l'état moderne de l'Égypte”, *La Décade égyptienne, Journal Littéraire et d'Économie Politique*, 3^{em} Volume, An. VIII. De la République Française, 506–514. <http://gallica.bnf.fr/>

³⁷ KLÉBER: *i.m.*

fordult át védekező háborúba. A *Courrier*-nek ezen körülmények miatt újabb struktúra- és stratégiaváltást kellett végrehajtania. Júniustól az Egyiptomban állomásozó francia csapatok folyamatos támadásnak voltak kitéve. A lázadások száma ugrásszerűen megnőtt, így nyilvánvalóvá vált a közkatonák számára is, hogy semmi esély nincs a helyiek támogatásának megnyerésére. Ilyen körülmények között a politikai lap elvesztette egyik legfőbb funkcióját, mely a francia katonák és az egyiptomi lakosság összekovácsolása volt. Időközben azonban Bonaparte újabb látványos sikereket ért el Európában a második koalícióval szemben. Az 1800. július 29-én megjelenő 75. lapszámtól kezdve ezekkel az európai hadszíntérről érkező hírekkel próbálták feltornáznai, de legalább szinten tartani a hadsereg morálját. Az 1800. szeptember 28-án megjelenő 82. számban olvashatjuk az első tudósítást, amely a Marengónál aratott győzelemről szól. A cikk több oldalon keresztül számol be az itáliai hadjárat alakulásáról. Az európai sikerek tudósításaiban mindig kihangsúlyozták, hogy a francia expedíció egyiptomi jelenléte kellőképpen lefoglalta a brit és oszmán haderőt ahhoz, hogy az európai hadszíntéren alig vagy egyáltalán ne tudja segíteni a második koalíciót. Ahogyan az újság írja, Egyiptom „...e hatalmas és nagyszerű küldetés Marengo síkságán fizetődött ki.”³⁸

Egy másik fontos, gyakran felbukkanó motívum a hősi halottak mártírként való ábrázolása. Az imént említett, Marengóról szóló tudósítás teremti meg az első fontos vezérmotívumot, amely a csatában elesett Louis Charles Antoine Desaix tábornokot állítja középpontba.

Katonák, a győzelmi énekeket szakítsa most meg egy percre a gyász csendje!
Meghalt Desaix... Meghalt Desaix; a becsület bajnokaként távozott.³⁹

Közelségéből adódóan azonban fontosabbak voltak a Kléber tábornok hősie halálának emléket állító cikkek. A főparancsnokságot Bonapartétól átvevő tábornok 1800. június 14-én esett áldozatul egy merényletnek Kairóban. A két nappal később megjelenő 71. szám így tudósít haláláról.

Az ellenség mely világszerte megvetést és bosszút érdemel, az ellenség, ki nem tudta szemtől szemben legyőzni a franciák bátor parancsnokát, Klébert, gyáva módon egy gyilkossal ölette meg.⁴⁰

³⁸ *Courrier de l'Égypte*, N°82, Le 6 Vendémiaire IXe année de la République. 2. (1800.09.28.) <http://gallica.bnf.fr/>

³⁹ *Courrier de l'Égypte*, N°82, Le 6 Vendémiaire IXe année de la République. 2. (1800.09.28.) <http://gallica.bnf.fr/>

⁴⁰ *Courrier de l'Égypte*, N°71, Le 27 Prairial VIIIe année de la République. 2. (1800.06.16.) <http://gallica.bnf.fr/>

Az újságcikk természetesen a britekkel és pénzelt szövetségeseikkel szemben kialakuló ellenérzéseket igyekezett fokozni. Egészen a 116. és egyben utolsó lapszámig számos nekrológ, vers, költemény, megemlékezés jelent meg a hadjárat végső hónapjaiban az újság lapjain. Ezek mindegyike az Egyiptomért, a szabadságért és Franciaországért életüket áldozó hősként mutatta be őket. Ezzel természetesen több követendő, morális példát állítva a közkatonák elé.

1801 elejétől egyre biztosabbá vált, hogy Egyiptomot a franciák képtelenek megtartani és csak idő kérdése a teljes francia kapituláció. Ezzel szemben már a *Courrier* is tehetetlen volt. Néhány írás megjelent a szerveződő evakuálásról, de az utolsó számokban teljesen eltűnt a politikai propaganda, helyét pedig a *Décade* tudományos és irodalmi írásainak kivonatai vették át. Az egyre fokozódó oszmán és brit nyomás azonban komoly akadályt gördített az Egyiptomi Intézet tudományos munkája elé, s jelentősen korlátozta lehetőségeit. A hadjárat utolsó szakaszában egyre kevesebb tanulmány jelent meg. Gazdasággal, kereskedelemmel vagy iparral foglalkozó értekezések 1800 októbere után nem íródtak vagy legalábbis nem jelentek meg a *Décade* hasábjain. Emiatt a tudományos érdeklődésű lap sem tudta a továbbiakban ellátni propagandisztikus szerepét. Követve a *Courrier* stratégiáját, a megjelenő számokat egy-egy hősi halott emlékének ajánlották. A jelképes gesztus hatása azonban egyáltalán nem mérhető, hiszen 1800-ban már meglehetősen kevés értekezés jelent meg, míg 1801-ben mindössze egy került nyomtatásba.

Tanulmányomban bemutattam, hogyan próbálta a két sajtóorgánium alátámasztani Egyiptom meghódításának szükségességét, megmagyarázni, megértetni annak előnyeit mind az egyiptomiakkal mind a francia köznépkel és katonákkal. A két lap, kiegészítve egymást, a franciák számára egy olyan gyarmat képét igyekezett megrajzolni, mely a britek ellen vívott háború gazdasági és katonai kulcsa lehet. A francia jelenlétet Egyiptom gazdasági feltérképezésével és az arra irányuló fejlesztési tervekkel próbálták elfogadtatni a muszlim népekkel.⁴¹ Való igaz, korábban az itáliai hadjárat során kitűnőre vizsgázott ez a fajta propaganda, viszont az Egyiptomban felszínre kerülő nyelvi és vallási akadályokon, melyeket Bonaparte tábornok és köre alábecsült, esélye sem volt felülkerekedni. Kézzel fogható és jól érzékelhető hatást csak a francia haderőre tudott gyakorolni. Ez abban is megmutatkozott, hogy a rendkívül népszerű Kléber tábornok 1800 júniusi halálát követően a franciák egészen 1801 szeptemberéig kitartottak, annak ellenére is, hogy vezetőjük a mondhatni közutálatnak örvendő Menou tábornok lett. A már eleve kimerült

⁴¹ ELLIS, *i.m.*, 32.

expedíciós sereg pedig csak ezután került igazán az oszmán és brit csapatok nyomása alá. Természetesen nem mehetünk el mellett a tény mellett, hogy a szinte teljesen reménytelenné váló helyzet közepette a katonák számára nem is adódott sokkal több lehetőség a kitartáson kívül. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a felsorolt példák és az azokhoz hasonló cikkek a hadjárat utolsó szakaszában megfelelő morális kapaszkodóként szolgálhattak a folyamatosan kiszoruló francia expedíciós sereg katonái és civil tagjai számára. Hiába azonban a jól működő propaganda, természetesen ez önmagában nem volt elég a meghódított egyiptomi területek megtartásához. Napóleon, és ezzel együtt az utókor számára azonban sokkal fontosabb tény, hogy az egyiptomi propaganda, melynek az egyeduralom teljessé válása után is jó alapot biztosítottak a Franciaországba szállított műkincsek és az elért tudományos eredmények, képes volt nemzetközi tekintetben is elhomályosítani, sok tekintetben elfeledtetni, egy olyan súlyos vereséggel záruló hadjáratot, mint amely Egyiptomban és Szíriában történt.

Felhasznált irodalom

BONAPARTE, Napóleon: *Napóleon önéletírása, Saját keze és dictálása után*, Szépia, Budapest, 1992. [FÁBIÁN Gábor]

„Courrier de l'Égypte”

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8602949h.r=courier%20de%20l%27egypte> [2016.01.17.]

DWYER, Philip G.: *Napoleon and the Foundation of the Empire*, The Historical Journal, 2010/2, 339–358.

ELLIS, Geoffrey: *Napoleon*, Longman, London, 1997.

HAHNER Péter: *Államférfiak: Fouché és Talleyrand párhuzamos életrajza*, Osiris, Budapest, 2015.

HANLEY, Wayne: *The Genesis of Napoleonic Propaganda, 1796–1799*, Columbia University Press, New York, 2005.

HOLTMAN, Robert: *Napoleonic Propaganda*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1950.

HUNT, Lynn: *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, University of California Press, Los Angeles, 1984.

„La Décade égyptienne”

http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&collapsing=disabled&query=%28gallica%20all%20%22La%20D%C3%A9cade%20%C3%A9gyptienne%22%29%20and%20arkPress%20all%20%22cb327543805_date%22 [2016.01.17.]

LEFEBVRE, Georges: *Napóleon*, Gondolat, Budapest, 1975. [JÓZSA Péter]

LYON, Martyn: *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution*, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

MANFRED, A. Z.: *Napóleon*, Gondolat, Budapest, 1992. [NYILAS Vera]

TARLE, Jevgenij: *Napóleon*, Gondolat, Budapest, 1972. [DÉRY Tibor, ARANYOSSY Pál]

TULARD, Jean: *Napóleon*, Osiris, Budapest, 1997. [HOLUB Krisztina]

THIRY, Jean: *Bonaparte en Égypte*, Berger-Levrault, Paris, 1973.

Greza Bence

A szóösszetételek és a szimbólumok kapcsolata az aral-kaszpi kipsak nyelvekben

Bevezetés

Jelen dolgozat célja a török nyelvek aral-kaszpi kipsak ágába tartozó kazak, kirgiz, karakalpak és nogaj nyelvek szóösszetételeinek rövid bemutatása. A téma aktualitását mutatja, hogy az általános nyelvészetben a morfológiai kutatások egyre többen foglalkoznak a szóösszetételekkel, mint a szóképzés egyik lehetséges eszközével, azonban a turkológiában ezt a területet még nem vizsgálták részletesen. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a szóösszetételekre vonatkozó legújabb nyelvészeti kutatások eredményeit felhasználva olyan rendszert hozzak létre, amely alkalmazható a kipsak nyelvek szóösszetételeire is. Az összetételek megfelelő csoportosításához, szerkezeti felépítésük mellett elengedhetetlen a szemantikai interpretáció is, amelynek vonatkozásában a szimbólika is előtérbe kerül. A csoportosítás alapját a Bisetto-Scalise-féle rendszer képezi, amelyre később, az elméleti háttér ismertetésénél részletesebben is kitérek. A kutatásaim során gyűjtött körülbelül ötszáz adat alapját két forráscsoport képezi: az aral-kaszpi kipsak nyelvekre vonatkozó nyelvtanok, illetve szótárak.

A szóösszetételek szerepe a nyelvészetben

Az elméleti nyelvészetben a szóösszetételekre vonatkozó szakirodalom mennyisége miatt nehezen áttekinthető, ezért csak röviden, a dolgozatom szempontjából lényeges elméleti ismereteket mutatom be. A nyelvészetben az összetett szavak kérdéskörét hosszú ideig az indoeurópai nyelvek alapján tárgyalták, így eleinte az összetételek csoportosítására kidolgozott javaslatok nem voltak minden nyelvre alkalmazhatók.¹

¹ Antonietta BISETTO – Sergio SCALISE, „The Classification of Compounds”. *Lingue e Linguaggio*, 4/2 (2005), 319–332. 320.

Az összetételek felosztásánál a legfontosabb tényező a fej, azaz alaptag (*head*), amely az adott összetétel olyan tulajdonságait határozza meg, mint a nyelvtani jellegzetességei, valamint szófaja, amely jellemzi szemantikai tulajdonságait is. A nyelvészetben az összetételek kategorizálásánál az elsődleges szempont mindig a fejezettség. Eszerint a fej jelenlétében beszélhetünk *endocentrikus*, míg hiányában *exocentrikus* szerkezetekről.² Létezhetnek olyan összetételek is, amelyek több fejből állnak, ezeket értelemszerűen *endocentrikus* szerkezeteknek tekinthetjük. A többfejű összetételekre a kipszak szerkezetek jelentéstani csoportosításakor részletesebben is kitérek majd. A fej pozíciója is lehet csoportosítási szempont az összetételeknél. Az elhelyezkedés alapján beszélhetünk bal- és jobbfejű szerkezetekről aszerint, hogy a fej az összetétel első vagy utolsó eleme. A kipszak nyelvekben az összetételek jelentős hányada jobbfejű, csak néhány speciális esetben tapasztalható balfejűség. A szerkezeti jellegzetességek mellett a szintaktikai-szemantikai szempontokat is figyelembe vették a különböző csoportosításoknál, így az összetételeket alárendelő (*subordinate*), mellérendelő (*coordinate*), jelzői (*attributive* vagy *appositional*), és birtokos (*possessive*, a korábbi indoeurópai *bahuvrihi* terminus) kategóriákra osztották fel. A felosztásoknál a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy az esetek többségében egyedül a szerkezeti, vagy csak a szintaktikai-szemantikai szempontok domináltak. Azon próbálkozások, amelyek a két szempontrendszer ötvözésére törekedtek, számos átfedést és ellentmondást hordoztak magukban. Például bizonyos összetételek több csoportba tartoztak, vagy előfordult, hogy némelyiket nem lehetett egyik kategóriába sem besorolni.³

Az ellentmondások megszüntetésére, az egyértelmű klasszifikáció kidolgozására a már korábban említett Bisetto–Scalise elmélet szolgál. Bisetto és Scalise javaslata szerint az összetételek két szinten csoportosíthatóak: az első szintet az összetétel elemei közötti grammatikai viszony határozza meg, míg a második csoportosítási szint a fejezettséghez köthető. Az elemek közötti grammatikai viszony szintjén háromféle osztályt hoztak létre: az alárendelő szerkezeteket (*subordinate*), amely esetben a két elem közötti grammatikai viszony kiegészítő; a jelzői szerkezeteket (*attributive*), amikor az elemek között módosító, általában tulajdonságot kifejező kapcsolat áll fenn; és a mellérendelő szerkezeteket (*coordinate*), vagyis – mint az elnevezés is mutatja –, amikor az elemek között mellérendelő a viszony. Eszerint hat különböző kategóriát állapítottak meg. Elméletük jelentősége abban áll, hogy kivétel nélkül minden összetétel csak egy

² BISETTO – SCALISE, *i.m.*, 321–322.

³ BISETTO – SCALISE, *i.m.*, 323–325.

kategóriába tartozik bele.⁴ A szerzők a klasszifikáció kidolgozása mellett egy projektet is útjára indítottak a Bolognai Egyetem támogatásával (MorboComp Project),⁵ amelynek célja, hogy a világ nyelveiben elméletük alapján mutassa be és kategorizálja az összetételek tulajdonságait.⁶ Ez a rendszer az aral-kaszpi kipcak nyelvekre is alkalmazható.

Szóösszetételek a török nyelvekben

A turkológiában a szóképzésre vonatkozó kutatások csak a szuffixumok használatára korlátozódnak, a szóösszetételekkel kapcsolatban kevés munka született. Ezek többsége is – néhány kivételtől eltekintve – csak a törökországi török nyelvre vonatkozik. Elsőként Dede doktori értekezését⁷ emelném ki, aki a törökországi török névszói összetételek szemantikai és szintaktikai tulajdonságait vizsgálta. A török összetételekkel kapcsolatban mindenképpen meg kell említenem Göksel és Haznedar cikkét,⁸ akik a Bisetto–Scalise csoportosítás alapján végeztek kutatásokat. Bağrıaçık és Ralli⁹ a kizárólagosan névszóból álló szerkezetekkel foglalkozott, elsősorban is azok strukturális és szemantikai összefüggéseivel. A kipcak nyelvek esetében kiemelendő Van Hofwegen tanulmánya,¹⁰ aki a névszói összetételekre fókuszál a kazak nyelvben, illetve vitatott kérdéseket fogalmaz meg Göksel és Haznedar klasszifikációjával kapcsolatban. Krejci és Glass¹¹ több alkalommal foglalkoznak az összetett szavak tulajdonságaival a kazakban annak kapcsán, hogy megkülönböztethető-e a melléknév és a főnév a török nyelvekben.

Az összetételekkel történő névszóképzés a török, így értelemszerűen a kipcak nyelveknek is igen produktív területe, annak ellenére, hogy tipológiailag

⁴ BISETTO – SCALISE, *i.m.*, 326–330.

⁵ A projekt az interneten is megtekinthető a <http://morbocomp.sslmit.unibo.it> címen.

⁶ BISETTO – SCALISE, *i.m.*, 319.

⁷ MÜŞERREF DEDE, *A Syntactic and Semantic Analysis of Turkish Nominal Compounds*, University of Michigan, Michigan, 1978.

⁸ ASLI GÖKSEL – BELMA HAZNEDAR, „Remarks on compounding in Turkish”, <http://componet.sslmit.unibo.it>, 2007.

⁹ METİN BAĞRIAÇIK – RALLI ANGELA, „NN-sIconcatenations in Turkish: construct state nominals and phrasal compounds”. UMUT ÖZGE (ed.), *MIT Working Papers in Linguistics 67*, MIT Press, Cambridge, 2014, 13–24.

¹⁰ JANNEKE HOFWEGEN, „The role of –sI marking in Kazakh compound nouns: Implications for the relationship between case-licensing and agreement”, <http://web.stanford.edu/~jmvanhof>, 2014.

¹¹ BONNIE KREJCI – LEILA GLASS, „The noun/adjective distinction in Kazakh”. ANDREW JOSEPH – ESRA PREDOLAC (ed.), *MIT Working Papers in Linguistics 76*, MIT Press, Cambridge, 2015, 1–12.

az agglutinatív nyelvek körébe tartoznak. Az összetett szavak szerkezeti tulajdonságainak rövid bemutatása elengedhetetlen, mert összefüggésben van a szemantikai és a szimbolikai értelmezéssel. Az összetételek szerkezeti szempontból három nagy csoportra oszthatók. Az elemek jelentős többsége mellékevekből, vagy főnevekből áll, a második elemhez pedig gyakran kapcsolódik az egyes számú harmadik birtokos *-(s)I* személyjel, amely lényegében az elemek közötti kapcsolatot jelzi:

kazak *kün žariği* 'napfény' <*kün* 'nap' + *žariq* 'fény' + *I* {Poss.Sg.3}
 kirgiz *aba irayı* 'időjárás' <*aba* 'levegő' + *iray* 'állapot' + *U* {Poss.Sg.3}
 karakalpak *ata žurtı* 'szülőföld' <*ata* 'apa' + *žurt* 'föld, haza' + *I* {Poss.Sg.3}
 nogaj *tün ortası* 'éjfél' <*tün* 'éjszaka' + *orta* 'vminek a közepe' + *sI* {Poss.Sg.3}

Göksel munkája alapján a névszói összetételekben megjelenő birtokos személyjelet összekötő elemnek (*linking element*) nevezem. Az összekötő elemmel ellátott összetett szavak kivétel nélkül főneveket hoznak létre. Az aral-kaszpi kipszak nyelvekben azonban egyre inkább elterjedt tendencia, hogy az összekötő elem eltűnik az összetételekben, úgymond „opcionálissá” válik. Például a kazakban a 'méh' szót összetétellel fejezik ki, amelynek két alakváltozata van; ez a jelenség a karakalpakban is megfigyelhető:

kazak *balara* ~ *balarası* 'méh' <*bal* 'méz' + *ara* 'darázs' + *sI* {Poss.Sg.3}
 karakalpak *pal xerre* ~ *pal xerresi* 'méh' <*pal* 'méz' + *xerre* 'darázs' + *sI* {Poss.Sg.3}

Szerkezeti szempontból a második csoport a kipszak nyelvekben a két, vagy több pusztá elemből felépülő összetételek csoportja, vagyis azoké, amelyek nem tartalmaznak összekötő elemet. E kategóriában olyan összetételek is találhatók, amelyek nemcsak névszókból, hanem más szófajok kapcsolatából is létrejöhetnek, mint például igékből vagy határozószavakból:

kazak *alıp kel-* 'hozni' <*al-* 'venni' -*Ip* {Converb} + *kel-* 'jönni'
 kirgiz *dep жүр-* 'feltételezni' <*de-* 'mond' -*p* {Converb} + *жүр-* 'sétálni'
 karakalpak *ara-tura* 'olykor, néha' <*ara* 'köz, időköz' + *tur-* 'állni' -*A* {Converb}
 nogaj *bala tap-* 'szülni' <*bala* 'gyerek' + *tap-* 'találni'

Ebben a csoportban az összetételek szófaja a főneveken kívül más is lehet. A harmadik kategória a reduplikációval képzett összetételeket foglalja magába. A reduplikációknak strukturális és szemantikai jellemzők alapján több

fajtája is ismert,¹² az összetételek esetében alaktani szempontból azonban csak a teljes reduplikáció releváns. A teljes reduplikáció lényegében a szóismétlés jelenségének felel meg:

kazak *bara-bara* 'folyamatosan, egyre inkább' <*bar-* 'menni' -A {Converb}
 kirgiz *bāz-bāz* 'néha' <*bāz* 'ritkán, néha'
 karakalpak *töbe-töbe* 'dombság' <*töbe* 'domb'
 nogaj *üzik-üzik* 'szaggatott' <*üzik* 'darab'

Szófajukat tekintve a reduplikációval képzett összetételek is sokfélék lehetnek. A szerkezeti felépítéséhez kapcsolódóan ki kell emelnem, hogy a szóképzésben az összetételek gyakran helyettesítenek suffixumokat is, tehát „képzői” funkcióban is használatosak. Erről a szemantikai interpretáció vonatkozásában részletesebben kitérek.

A szóösszetételek csoportosítási lehetőségei az aral-kaszpi kipcak nyelvekben

Véleményem szerint az aral-kaszpi kipcak nyelvekben az összetételek jelentéstanai értelmezése kiemelt fontosságú. Az általános nyelvészeti kutatások szemantikai szempontok alapján két nagy kategóriát különítenek el. A kompozicionális szerkezetek olyan összetételek, amelyeknél a szerkezet jelentése kikövetkeztethető az elemek jelentéséből.¹³ A nem-kompozicionális szerkezetek esetében olyan speciális értelmet nyer az új összetétel, amely csak a komponensek szimbolikus tulajdonságai alapján értelmezhető.

Azon összetételek, amelyek összekötő elemet tartalmaznak, és az alárendelő csoportba tartoznak, kivétel nélkül kompozicionálisnak tekinthetők, mivel jelentésük mindig kikövetkeztethető. Ezek a csoportok szimbolikai szempontból tehát irrelevánsnak mondhatók. A jelzői szerkezetek nagy részénél azonban már nem kompozicionális összetételek is megtalálhatók. A fejjel ellátott nem kompozicionális jelzői szerkezetek szófaji szempontból főneveket hoznak létre. Az ilyen összetételek nem-fej eleme mindig az adott szó valamilyen külső tulajdonságára utal:

¹² Caroline WILTSHIRE – Alec MARANTZ, „Reduplication”. Geert BOOIJ – Christian LEHMANN (ed.), *Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-Formation*, 1. köt. Berlin–New York, 2000, 557–562.

¹³ Nigel FABB, „Compounding”. Andrew SPENCER – Arnold ZWICKY (ed.), *Handbook of Morphology*, Blackwell, Oxford, 1998, 66–83, 66.

kazak *kempirqosaq* 'szivárvány' <*kempir* 'idős asszony' + *qosaq* 'pár'
 kazak *temirqaziq* 'sarkcsillag' <*temir* 'vas' + *qaziq* 'karó, pózna'
 kirgiz *aq sū/tunuq sū* 'vodka' <*aq* 'fehér' ill. *tunuq* 'átlátszó' + *sū* 'víz'
 kirgiz *sari altin/qizil altin* 'színarany' <*sari* 'sárga' ill. *qizil* 'piros' + *altin* 'arany'
 karakalpak *oq aǵaš* 'szekérrúd, kocsirúd' <*oq* 'nyíl' + *aǵaš* 'fa'
 karakalpak *qara may* 'gépszír, gépolaj' <*qara* 'fekete' + *may* 'zsír'
 nogaj *besqazaq* 'bárányhimlő' <*bes* '5' + *qaz-* 'ásni' -(A)K {VN}
 nogaj *qara biy* 'méhkirálynő' <*qara* 'fekete' + *biy* 'pók'

A jelzős szerkezeteknél gyakran csak a szimbolikus értelmezésre lehet támaszkodni, ugyanis felépítésüket tekintve általában két melléknévből, vagy egy melléknévből és egy főnévből épülnek fel. Az elemek melléknéveket hoznak létre. Például a kazak *aq* 'fehér' és a *saqal* 'szakáll' alapjelentésű szavak összetétele 'bölcs' értelmű szót hoz létre:

aqsaqal 'bölcs' <*aq* 'fehér' + *saqal* 'szakáll'

Hasonlóképpen a kirgizben a *semiz* 'kövér' és *öz* 'száj' fúziójaként 'dicsekvő, kérkedő' jelentésű összetétel jön létre:

semiz öz 'kérkedő, dicsekvő' <*semiz* 'kövér' + *öz* 'száj'

Ilyen típusú a karakalpak szerkezet is, amely az *eki* 'kettő' és a *qabat* 'réteg, emelet' elemekből épül fel:

eki qabat 'terhes, várandós' <*eki* 'kettő' + *qabat* 'réteg, emelet'

A nogajai *aq* 'fehér' és a *könil* 'kedv' szavakból pedig az alábbi szerkezet jön létre:

aq könil 'őszinte, nyíltszívű' <*aq* 'fehér' + *könil* 'kedv'

Ezen jelzői szerkezetek különleges tulajdonsága, hogy az elemek sorrendje megváltoztatható a birtokos személyjel hozzáadásával, amikor is a főnévi funkcióban használatos elem az összetétel elejére kerül. Ebben az esetben a szerkezetek elemei között a reláció megváltozik, felcserélődik a fej és a nem-fej kapcsolat:

kazakašiq *qoldi* 'nyitott, szabad' <*ašiq* 'nyílt, nyitott' + *qol* 'kar' + DI {NAdj} vö. *qoli ašiq* 'nyitott, szabad' <*qol* 'kar' + I {PossSg3} + *ašiq* 'nyílt, nyitott'
 kirgiz *del baštū* 'örült' << *del* 'örült' + *baš* 'fej' + LŪ {NAdj} vö. *baši del* 'örült' <*baš* 'fej' + U {PossSg3} + *del* 'örült'

karakalpak *xaq niyetli* 'őszinte, igaz' <*xaq* 'igaz' + *niyet* 'szándék' + *II* {NAdj}
 vö. *niyeti xaq* 'őszinte, igaz' <*niyet* 'szándék' + *I* {PossSg3} + *xaq* 'igaz'
 nogaj *awir ayaqli* 'terhes' <*awir* 'nehéz' + *ayaq* 'láb' + *II* {NAdj} vö. *ayaği*
awir 'terhes' <*ayaq* 'láb' + *I* {PossSg3} + *awir* 'nehéz'

A mellérendelő szerkezetek szemantikailag a legérdekesebb csoportnak mutatkoznak az összetételek tekintetében. A korábban már említett többfejű szerkezetek csak ebben a kategóriában találhatók meg. Ezen belül az *endocentrikus* alkategóriába tartoznak. Az ilyen összetételek többsége lényegében a reduplikáció jellemzőit hordozza magában. Az ismertetett teljes reduplikáció azonban az *exocentrikus* alcsoportba sorolható. A jelentéstani értelmezést alapul véve a binómák a reduplikációnak olyan válfaját alkotják, amelyben rokon értelmű szavak alkotnak összetételeket. Az aral-kaszpi kipc sak nyelvekben az imént említett szerkezetek mellett gyakori az ellentétes értelmű szavak összekapcsolása is. A két összetétel különlegessége, hogy olyan gyűjtőszavakat hoznak létre, amelyek csak szimbolikus értelmezés alapján kikövetkeztethetők.

kazak *it-qus* 'ragadozók' <*it* 'kutya' + *qus* 'madár'
 kazak *dos-dušpan* 'mindenki' <*dos* 'barát' + *dušpan* 'ellenség'
 kirgiz *ađir-čibir* 'dombság' <*ađir* 'hegy, domb' + *čibir* 'domb'
 kirgiz *köl-dayra* 'állóvizek, tavak' <*köl* 'tó' + *dayra* 'tenger'
 karakalpak *ot-žem* 'táplálék, takarmány' <*ot* 'fű' + *žem* 'étel'
 karakalpak *qural-žaraq* 'fegyverzet, felszerelés' <*qural* 'fegyver' + *žaraq* 'fegyver'
 nogaj *yetim-yesir* 'árvák' <*yetim* 'árva' + *yesir* 'árva'
 nogaj *xabar-xäter* 'hírek' <*xabar* 'hír' + *xäter* 'hiba, tévedés'

A kirgiz, a karakalpak és a nogaj nyelvekben a mellérendelő szerkezetek csoportjában néhány érdekes összetétel található, amelyek finit igei elemekből épülnek fel. A kipc sak nyelvekben a finit igék használata csak igei funkcióban fordul elő, más szófajú használata ezért is meglepő:

kirgiz *keldi-ketti* 'látogatás' <*kel-* 'jönni' -*DI* {Praet.Sg.3} + *ket-* 'menní' -*DI* {Praet.Sg.3}
 karakalpak *bolar-bolmas* 'alig' <*bol-* 'lenni' -*Ar* {Aor.Sg.3.} + *bol-* 'lenni' -*MA*s {Neg.Aor.Sg.3}
 nogaj *bolsa bolar* 'talán, lehetséges' <*bol-* 'lenni' -*sA* {Cond.Sg.3} + *bol-* -*Ar* {Aor.Sg.3}

A kazakban is fellelhető két igei elemből álló összetétel, azonban ez esetben az ige gerundiumi, tehát nem finit alakja jelenik meg:

kazak *bara-bara* 'folyamatosan, egyre inkább' <*bar-* 'menni' -A {Converb}

A mellérendelő *endocentrikus* összetételek is – hasonlóképpen az *exocentrikushoz* – olyan szavakat hoznak létre, amelyek az elemek alapjelentésével kapcsolatban egy új gyűjtőnevet, vagy határozószót hoznak létre:

kazak *ämir-qudiret* 'erő' <*ämir* 'parancs' + *qudiret* 'Allah, erő, parancs'
 kirgiz *boz-boz* 'barna, sötétbarna' <*boz* 'barna'
 karakalpak *üy-iši/bala-šağa* 'család' <*üy* 'ház' + *iš* 'munka' ill. *bala* 'gyerek'
 + *šağa* 'újszülött, kisgyerek'
 nogaj *ömir-ömirge* 'örökké' <*ömir* 'élet' + *ömir* 'élet' +GA {Dativus}

A mellérendelő összetételek bizonyos szemantikai csoportjait a szóképzés szempontjából vizsgálva megállapítható, hogy szuffixumi funkcióval is bírhatnak. Például amikor az összetétel gyűjtőneveket fejez ki, funkciója egybeesik a török +*LIK* képzővel, és a +*LAR* többesszámmal.¹⁴

A szóképzés egyik vitatott területe az úgynevezett kvázi szuffixumok (*semi-suffixes*) kérdése. Az összetételek kapcsán megállapítható, hogy léteznek olyan szavak, amelyek gyakran vesznek részt olyan összetett szavak létrehozásában, melyek jelentéstani szempontból hasonlóak egymáshoz:

'ház, épület, szoba' kazak *χana*; kirgiz *qana*; karakalpak *χana*; nogaj *qana*
 ← perzsa *khāna* 'ház, sátor'.

A perzsa szó az összetételekben mindig valamilyen különleges funkcióval bíró épületet, intézményt képez:

kazak *awrwχana* a 'kórház' <*awrw* 'beteg, betegség' + *χana* 'ház, épület, szoba'
 kirgiz *jataqana* 'kollégium' <*jataq* 'fekvőhely' + *qana* 'ház, épület, szoba'
 karakalpak *däriχana* 'gyógyszertár' <*däri* 'gyógyszer' + *χana* 'ház, épület, szoba'
 nogaj *äzetqana* 'illemhelység, toalett' <*äzet* 'szükség' + *qana* 'ház, épület, szoba'

Nagyon gyakori ennek a szónak a használata mind a négy nyelvben, így nehezen eldönthető, hogy képzőnek tekinthető-e, vagy az összetételek egyik elemekének. Egy másik, meghatározását tekintve problémás szó is kiemelendő, amely szintén perzsa eredetű az aral-kaszipi kipcsak nyelvekben:

¹⁴ Lars JOHANSON, „The Structure of Turkic”. Lars JOHANSON – CSATÓ Éva (ed.), *The Turkic Languages*, Routledge, London – New York, 1998, 30–66. 36.

'szenvedély, kívánság' kazak; kirgiz; karakalpak; nogaj *qumar* ← perzsa *khumār* 'szenvedély'.

A kazakban a használata egyértelműen képzői; amiatt is, hogy egybeesik három szuffixum funkciójával. Az összetételekben gyakorító, erősítő, fokozó értelmet ad az új szónak, amelyet a kazakban a +GOy; +šIl, és +šAη denominális melléknévképzők¹⁵ is kifejezhetnek:

kazak *aqšaumar* 'kapzsi, pénzéhes' <*aqša* 'pénz' + *qumar* 'szenvedély, kívánság' vö. *aqšašil* 'kapzsi, pénzéhes' <*aqša* 'pénz' + šIl {NAdj.}

kazak *äjimequmar* 'bőbeszédű' <*äjime* 'beszéd, beszélgetés' + *qumar* 'szenvedély, kívánság' vö. *äjimeqoy* 'bőbeszédű' <*äjime* 'beszéd, beszélgetés' + GOy {NAdj.}

kazak *äzilqumar* 'vicckedvelő ember' <*äzil* 'vicc, tréfa' + *qumar* 'szenvedély, kívánság' vö. *äzilšerη* 'vicckedvelő ember' <*äzil* 'vicc, tréfa' + šAη {NAdj.}

A kirgiz, a karakalpak és a nogaj nyelvekben a *qumar* ilyen jellegű használata nem alakult ki, a gyakorítás, erősítés, intenzitás kifejezésére képzőket használnak.

Összefoglalás

A dolgozatban bemutatott példák alapján megállapítható, hogy a szóösszetételek épp olyan fontos szerepet játszanak az aral-kaszpi kipszak nyelvekben a szóképzés területén, mint a szuffixumok. Az összetételek számtalan szemantikai kategória létrehozására képesek, amelynek következtében használatuk egybeeshet bizonyos képzőkével. Emellett a nem kompozicionális szerkezeteknél az elemek szimbolikus értelmezése nélkül nem értelmezhető egy-egy összetétel, így a szemantika elengedhetetlennek bizonyul az egyértelmű csoportosításhoz. A további kutatásokban érdemes lenne mélyebben vizsgálni a szerkezetileg és szemantikailag különleges összetételeket, amelyekkel érzékeltethetők lennének az idegen hatások a kipszak morfológia területén.

¹⁵ A kazak képzőkről ld. Karl KRIPPES, *Kazakh Grammar with Affix List*, Dunwoody Press, Kensington, 1994, 71–82.

Felhasznált irodalom

- BAGRIAÇIK, Metin – ANGELA, Ralli: „NN-sI concatenations in Turkish: construct state nominals and phrasal compounds.” Umut ÖZGE (ed.): *MIT Working Papers in Linguistics* 67, MIT Press, Cambridge, 2014, 13–24.
- BISETTO, Antonietta – SCALISE, Sergio: „The Classification of Compounds”. *Lingue e Linguaggio*, 4/2 (2005) 319–332.
- DEDE, Müşerref: *A Syntactic and Semantic Analysis of Turkish Nominal Compounds*, University of Michigan, Michigan, 1978.
- FABB, Nigel: Compounding. SPENCER, Andrew – ZWICKY, Arnold (ed.): *Handbook of Morphology*, Blackwell, Oxford, 1998, 66–83.
- KREJCI, Bonnie – GLASS, Leila: „The noun/adjective distinction in Kazakh”. Andrew JOSEPH–Esa PREDOLAC (ed.) *MIT Working Papers in Linguistics* 76, MIT Press, Cambridge, 2015, 1–12.
- KRIPPES, Karl: *Kazakh Grammar with Affix List*, Dunwoody Press, Kensington, 1994.
- JOHANSON, Lars: „The Structure of Turkic”. Lars JOHANSON – CSATÓ Éva (ed.): *The Turkic Languages*, Routledge, London – New York, 1998, 30–66.
- STEINGASS, Francis Joseph: *A comprehensive Persian-English dictionary*, Munshiram Manoharlal, Delhi, 1996.
- WILTSHIRE, Caroline – MARANTZ, Alec: „Reduplication”. Geert BOOIJ–Christian LEHMANN (ed.): *Morphology. An International Handbook on Inflection and Word-Formation*, 1. köt. Berlin–New York, 2000, 557–567.

További irodalom

- BASKAKOV, Nikolay Aleksandrovich: *Nogajskij jazyk i ego dialekty: grammatika, teksty i slovar’*, Akademii nauk SSSR, Moszkva, 1940.
- BASKAKOV, Nikolay Aleksandrovich: *Karakalpaksko-russkij slovar’*, Inostrannyx u Nacional’nyx Slovarej, Moszkva, 1958.
- BASKAKOV, Aleksandrovic Nikolay: *Nogajsko-russkij slovar’*, Inostrannyx u Nacional’nyx Slovarej, Moszkva, 1963.
- BEKTAEV, Bektaevič Kaldyбай: *Ülken kazakša-oryssa oryssa-kazakša sözdik = Bolšoj kazahsko-russkij russko-kazahskij slovar’*, Kazyna, Almati, 1999.

ERDAL, Marcel: *Old Turkic Word Formation*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1–2. köt., 1991.

YUDAHIN, Konstantin Kuzmič: *Kirgizsko-russkij slovar'*, Sovetskaya Enciklopedia, Moszkva, 1965.

KOÇ, Kenan: *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, 2003.

Internetes források

GÖKSEL ASLI –HAZNEDAR Belma: „Remarks on compounding in Turkish”, 2007. <http://componet.sslmit.unibo.it/download/remarks/TR.pdf> [2016.02.15]

HOFWEGEN Janneke: „The role of –sI marking in Kazakh compound nouns: Implications for the relationship between case-licensing and agreement”, 2014. http://web.stanford.edu/~jmvanhof/index_files/Kazakh_final_paper.pdf [2016.02.15]

Kovács Márta

Fejedelem a bíróság előtt

Az 1874–1875-ös barodai mérgezési ügy és annak hatása India kormányzására

Tanulmányom témája az 1874–1875-ös barodai krízis, annak hatása az angolok indiai kormányzására, illetve az események megítélése a korabeli brit sajtóban. A történések és azok következményei ugyan nem voltak hatással az egész szubkontinens életére, ám jelentős változást hoztak a brit–barodai kapcsolatokban.

A XIX. században Baroda egyike volt Nyugat-India három legnagyobb államának, a Bombayi Elnökségben pedig a legfontosabb területek között tartották számon. Az 1870-es években azonban számtalan probléma forrásává vált a brit kormányzat számára, és a prominens, XVIII. század elejére visszanyúló fejedelmi dinasztiájának tagjai több esetben is nehézséget okoztak az európai hivatalnokok számára. Az 1874–1875-ös incidens, amely során Baroda fejedelme az angol ügyvivő megmérgezésének vádjával állt szemben, egyike volt ezeknek a próbatételeknek.¹ Az események politikai válságot okoztak a fejedelemségben, a brit kormányzati rendszert pedig komoly nehézség elé állította a krízis megoldása.

Mindez éppen egy olyan időszakban történt, amikor bizalmatlan légkör uralkodott Indiában, aminek az egyik oka az 1857–1858-as szíjpolázadás megismétlődésétől való félelem volt. Ez nagyban meghatározta a britek és az indiaiak kapcsolatát, életét a szubkontinensen. 1858-ban a lázadást követő reformok közül az egyik legfontosabb a Kelet-India Társaság felszámolása volt, amivel a brit kormányzat a Koronára szállt:

¹ Az angol nyelvű források a fejedelem megnevezésére a legtöbb esetben a *Guicowar* kifejezést használták, de néhány esetben előfordult a *Gaekwar* szó is. Helyesen गायकवाड, magyar átírásban Gájakvár.

India kormányzása, amely mindaddig Ófelsége bizodalmaival a Kelet-India Társaság kezében volt, Ófelségének adassék át, és hogy Indiát ettől kezdve Ófelsége által és az Ő nevében kormányozzák.²

A tanulmány forrásaiként alapvetően korabeli sajtótermékeket (*The Times*, *The Illustrated London News*, *The Graphic*) használtam. A *The Times* (1785) konzervatív beállítottságú napilap volt, amely a korszak vezető sajtótermékeként igen meghatározó szerepet játszott a különböző vélemények kialakításában. A *The Illustrated London News* (1842) egy szintén konzervatív beállítottságú hetilap volt, amely gazdag és művészi illusztrációiról volt híres. A *The Graphic* (1869) éppen ennek a lapnak a vetélytársaként működött a XIX. század második felében, és szintén híres volt a benne megjelent ábrázolásokról.

A vizsgálatom időintervallumát a krízis eseményei és a korabeli brit sajtótermékek cikkeinek megjelenési ideje jelölte ki. Így az események ismertetése, valamint az újságcikkek vizsgálata során az 1874 ősze és 1875 nyara közötti időszakot tekintettem át. Bár a hivatalos kormányzati iratok esetében Baroda a megjelölt időszakon kívül is számtalan alkalommal szerepelt a táviratokban, jelentésekben vagy a levelezésekben, az újságok tekintetében ez volt az a néhány hónap, amelyekben aktívan foglalkoztak az üggyel.

A brit–barodai kapcsolatok alakulása a XIX. században

A brit–barodai kapcsolatrendszer a XVIII. században az határozta meg, hogy a fejedelemség Nyugat-India legnagyobb államalakulata, a Marátha Konföderáció tagja volt. Az angolok XVIII–XIX. századi hódításai azonban jelentősen megváltoztatták ezt a helyzetet.

A Gaikwad dinasztia által kormányzott Baroda britekkel fenntartott kapcsolatát szerződéses megállapodás tette „hivatalossá” a második angol–marátha háború (1803–1805) idején. Az 1802-es szubszidiós szerződés értelmében jelentős területeket csatoltak el a barodai fejedelemségtől, a Kelet-India Társaságnak pedig ettől fogva joga volt beavatkozni bármilyen igazságtalannak vagy helytelennek ítélt cselekedet esetén.³ A fejedelemségben ezt követően egy brit politikai ügyvivő székelt, aki a korabeli felfogás szerint egyfajta mentori, tanácsadói szerepet játszott volna az állam irányításában. A *The Times* ezt így fogalmazta meg az 1874-es körülmények hatására:

² The Royal Title Act. 1876. Panchanandas MUKHERJI (ed.), *Indian Constitutional Documents 1773–1915*, Thacker Spink & Co., Calcutta, 1915, 362.

³ H.H. DODWELL (ed.), *The Cambridge History of the British Empire, British India 1497–1858*, University Press, Cambridge, 1929, 4. köt., 367.

Igaz, hogy egy mentor áll mellette a brit ügyvivő személyében, [...] akinek a figyelmeztetései tele vannak kimondatlan és elég jól érthető fenyegetéssel.⁴

India XIX. századi történetében megkerülhetetlen az 1857–1858-as szipojlázadás időszaka, amely Baroda esetében nem hozott nagyobb változásokat. A felkelés során ugyanis az akkori fejedelem, Khande Rao (1856–1870) kiállt a britek mellett, és jelentős szerepe volt abban, hogy Gudzsarát területe békés maradt. Az ő nevéhez köthető az első barodai vasútvonal megépítése és az állami bevételi rendszer korszerűsítésének első lépései is. Az uralkodása alatt azonban már érezhetőek voltak azok a társadalmi és gazdasági problémák, amelyek az 1870-es években meghatározóak lesznek a fejedelemség életére és a brit–barodai viszonyok alakulására nézve.⁵

Khande Rao 1870-es halála olyan politikai változásokat hozott, amelyek közvetlenül elvezettek az 1874–1875-ös krízishez. A fejedelem nem hagyott hátra törvényes utódot, így kérdésessé vált, ki örökölhette a trónt. A lehetséges örökösök között szerepelt Khande Rao még meg nem született gyermeke. A másik jelölt a testvére Malhar Rao volt, akit ekkor Padra börtönében tartottak fogva azzal a váddal, hogy megpróbálta letaszítani a trónról fivérét.⁶ A döntést így a gyermek megszületéséig el kellett halasztani. Amikor azonban kiderült, hogy az egykori fejedelem felesége leánygyermeknek adott életet, egyértelművé vált, hogy Malhar Rao öröklje majd a trónt. Az *Imperial Gazetteer of India* egyik kötete szerint szabadulását követően az új fejedelem egyik elsődleges céljává a bosszú vált, aminek következtében Khande Rao egykori szolgáljaival és a hozzá hű politikai elit tagjaival rosszul bánt.⁷ A gazdaság helyzete pedig az új fejedelem uralkodása alatt is tovább romlott.

Mindezt súlyosbította, hogy Malhar Raót sokan nem tartották megfelelő uralkodónak. Moulton szerint mogorva és bosszúálló volt, olyan személy, aki nem akart és nem is tudott volna reformokat végrehajtani. Állítása szerint Malhar Rao még a hatékony kormányzás látszatával is teljes mértékben felhagyott.⁸ A krízisről szóló tanulmányában Copland egyenesen erőszakra és

⁴ *The Times*, 1874.09.01.

⁵ Ennek a gazdasági visszaesésnek az egyik okaként az amerikai polgárháborút követő negatív változásokat szokás megnevezni. A korábban fellendülő gyapotexport hatására csökkent az élelmiszernövények termesztésének aránya, nőtt a földek bérleti díja. A polgárháború után a kereskedelem jelentősen megváltozott, és nagy gondot jelentett az eladósodás.

⁶ *The Graphic*, 1875.02.27.

⁷ *Imperial Gazetteer of India*, The Clarendon Press, Oxford, 1908, 7. köt., 39.

⁸ E.C. MOULTON, „British India and the Baroda Crisis 1874–1875: A Problem in Princely State Relations”, *Canadian Journal of History*, 1968/1, 68–94, 68.

szadizmusra hajlamos emberként jellemezte a fejedelmet, ám a válságot elindító tényezőnek Sir Robert Phayre megjelenését nevezte meg.⁹

Sir Robert Phayre 1873-ban került Barodába, mint a Bombayi Elnökség új politikai ügyvivője. A választás azonban rendkívül meggondolatlan lépésnek bizonyult, mivel Phayre indulatos, uralkodó személyisége és a kirendelt pozíciójában való tapasztalatlansága negatívan befolyásolta a későbbi eseményeket. Ezt a jellemzést támasztotta alá Copland kutatása is. Tanulmányában az Indiában szolgáló brit hadsereg tipikus figurájának nevezte Phayre-t, aki becsületes ugyan, de túlbuzgó és tapintatlan azokban az esetekben, amikor szerinte alsóbbrendűekről volt szó. A Bombayi Elnökség tettei és Phayre kinevezése pedig a korabeli kalkuttai politikusok véleménye szerint orvosolhatatlan vizsályt fog okozni Barodában.¹⁰ Munkássága kezdetétől (1873 márciusa) támogatta a barodai ellenzéki csoportokat, és riasztó jelentéseket küldött Bombaybe. Véleménye szerint fejedelmi pozíciója ellenére Malhar Raóból hiányzott minden igazságérzet, csak a saját érdekében cselekedett, rossz, korrupt és inkompetens tanácsadókkal vette magát körül.

A jelentések és Phayre kérelmének hatására 1873 novemberében az alkirály, Lord Northbrook (1872–1876) bizottsági vizsgálatot rendelt el. A főkormányzó komolyan vette az 1858-as rendelkezéseket, amelyek szerint a fejedelmekre az indiai kormányzás fontos támaszaiként tekintettek, emiatt pedig rendkívül óvatosan kezelte a helyi uralkodókkal kapcsolatos ügyeket. Ám a helyzet komolyságát az alkirály is elfogadta, és elrendelt egy bizottsági vizsgálatot, amelynek a feladata volt eldönteni, hogy a barodai helyzet igényeli-e a birodalmi kormányzat beavatkozását, hogy valóban létezik-e az az általános rossz kormányzás, amelyről Phayre beszámolt, és ha igen, akkor ajánljon azokra megoldást. A reformok előkészítése azonban már nem a tagok feladata lett volna. A fejedelmet viszont nem bocsátották volna el addig, amíg arra javaslat nem érkezik a vizsgálóktól. Copland tanulmányában kiemelte, hogy a vizsgálat valódi célja a Bombayi Elnökség által kinevezetett ügyvivő önállóságának aláásása, és a főkormányzó befolyásának növelése lett volna a fejedelemségben.¹¹

A jelentés, amely 1874 márciusára készült el, Phayre korábbi beszámolóit igazolta, valamint brit beavatkozást javasolt. Vagyis általános jelenségnek ítélte meg a rossz kormányzást, és állításuk szerint a barodai társadalom minden

⁹ I.F.S. COPLAND, „The Baroda Crisis of 1873–77: A Study in Governmental Rivalry”, *Modern Asian Studies*, 1968/2, 97–123, 101.

¹⁰ COPLAND, *i.m.*, 102–103.

¹¹ COPLAND, *i.m.*, 106.

rétégének komoly panaszai vannak az uralkodói udvarral, illetve a fejedelemmel szemben. A bizottsági tagok reformjavaslatokat tettek, melyek végrehajtása véleményük szerint rendezhette volna a fejedelemség problémáit. Ezek között szerepelt például a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás megújítása, emellett pedig egy hozzáértő miniszter kinevezését is támogatták. Ezek alapján Lord Northbrook arra a következtetésre jutott, hogy a siker kulcsa egy hozzáértő és a reformokért felelős miniszter kinevezése lehet, aki az angol politikai ügyvivő határozott, ám tapintatos, megértő támogatásával képes lenne véghezvinni a változásokat.¹²

Így az 1873-es vizsgálat végül azzal a döntéssel zárult, hogy Malhar Raónak 1875 decemberének végéig a jó kormányzás elveihez kell tartania magát, valamint a miniszter és az ügyvivő segítségével meg kell indítania Barodában egy reformfolyamatot. Ha ezek bármelyike nem következne be, a britek leváltják az uralkodói pozíciójából. Moulton szerint ez a határozat csalódást okozott a kormányzat berkein belül, és csak nagyon kevesen hitték, hogy ez lehetne a nehézségek megoldása.¹³ A *The Graphic* 1874 szeptemberében így számolt be a döntésről:

Baroda fejedelmét, az egyik védett herceget leváltással fenyegette meg a brit kormányzat, ha nem reformálja meg a visszaéléseket az államban. Zsarnoksággal és mértéktelen pazarlással vádolják.¹⁴

Ugyancsak erről számolt be a *The Illustrated London News* 1874. szeptember 5-i száma, amely szerint:

[...] ha nem mutatható ki jelentős fejlődés 1875 végéig, a Guicowart eltávolítják a trónjáról az emberek érdekében, valamint a birodalom békéje és biztonsága miatt.¹⁵

A barodai problémák azonban Dadabhai Naoroji miniszteri kinevezésével sem oldódtak meg.¹⁶ Phayre és a fejedelem viszonya ezt követően sem javult, és az ügyvivő

¹² MOULTON, *i.m.*, 72–73.

¹³ MOULTON, *i.m.*, 73.

¹⁴ *The Graphic*, 1874.09.05.

¹⁵ *The Illustrated London News*, 1875.09.05.

¹⁶ Dadabhai Naoroji (1825–1917) párszi politikus, gondolkodó, matematikus volt. Az 1850-es években az Elphinstone Institutionban matematikát és természetfilozófiát oktatott, később az Indiai Nemzeti Kongresszus egyik meghatározó tagja, és a brit parlament első indiai képviselője volt, 1859-ben saját kereskedelmi vállalkozást alapított. Elsődleges céljának tekintette, hogy tanítsa az angolokat az indiai ügyekkel kapcsolatban, felhívja a figyelmet a gyarmati

Naorojival szemben is ellenségesen viselkedett. Malhar Rao és a rezidens személyes kapcsolatát tovább rontotta, hogy az angol nem ismerte el a fejedelem 1874-ben megszületett fiát örökösnek. Rowbotham szerint ennek a rossz viszony mellett az volt az oka, hogy a britek idegenkedtek az örökösök adoptálásától, annak ellenére, hogy ez Indiában bevett szokás volt a trónöröklési harcok elkerülésére.¹⁷

Az események 1874 novemberében váltak igazán súlyossá. Moulton szerint Phayre ekkor írta meg azt a jelentését, amelyben jelezte, kicsi az esélye annak, hogy Malhar Rao valóban akarná a reformokat. Emellett két dologgal indokolta meg, miért is lett volna lehetetlen változásokat előidézni a fejedelemségben. Az egyik az állam rossz pénzügyi helyzete, hiszen ő maga legalább másfél millió font adósságot tartott számon. Másik okként az adminisztráció hibáit, a „krónikus anarchiát” nevezte meg. Véleménye szerint ezek a problémák és a változások hiánya polgári zavargásokhoz vezethetnek a későbbiekben.¹⁸

Ugyanebben az időben maga a fejedelem, Malhar Rao is megpróbált levél (*kharita*) útján kapcsolatba lépni az alkirályal, amelyben kifejtette, hogy Phayre támogatás helyett mindenben akadályozza őt és a minisztereit, illetve a segítségével határozott, aktív ellenzék jött létre. A levélben a fejedelem hangsúlyozta, hogy Phayre nem tartotta magát az ígéretéhez, és reménytelen vele együtt dolgozni.¹⁹ Az alkirály azonban komolyan vette a problémákat, ám mielőtt még a brit kormányzat bármit is tehetett volna az ügyben, november 9-én saját állítása szerint Sir Robert Phayre-t valaki megpróbálta megmérgezni. Erről a *The Times* így írt 1874. december 26-án:

[...] de egy elemzés a pohár tartalmáról kimutatta, hogy mind arzént, mind gyémántport kevertek az italba.²⁰

A mérgezés és a bizottsági vizsgálat

Bár Lord Northbrook november 13-án értesült a mérgezés híreről, úgy gondolta, hogy ennek az eseménynek nem kellene változtatnia azon, hogy az angol

rendszer igazságtalanságaira, amelyek miatt felelősségvállalásra bízta a briteket. Ez a célja az East India Association megalapításában és az indiai gazdaság elszívásáról szóló ún. *drain* teória kidolgozásában csúcsozott ki. Műveltsége és tapasztalatai mellett talán ez lehetett az egyik oka annak, hogy felkérték a pozíció betöltésére.

¹⁷ Judith ROWBOTHAM, „Miscarriage of Justice? Postcolonial Reflections on the “Trial” of the Maharajah of Baroda, 1875”, *Liverpool Law Review*, 2007/3, 387.

¹⁸ MOULTON, *i.m.*, 74.

¹⁹ COPLAND, *i.m.*, 109.

²⁰ *The Times*, 1874.12.26.

ügyvivő lemondjon a pozíciójáról. Phayre ennek ellenére nem hagyta el Barodát, mivel azzal beismerte volna, hogy nem teljesítette a kötelezettségeit.²¹ Az alkirály azonban felszólította őt a lemondásra, a helyére pedig Sir Lewis Pelly-t nevezte ki. Ezáltal ő lett a felelős minden reform végrehajtásáért és a mérgezőssel kapcsolatos ügyek kivizsgálásáért. Pelly és Naoroji neki is láttak a legégetőbb problémák megoldásának, viszont Malhar Rao egyre nagyobb önállóságra tett szert, és a saját akaratát próbálta érvényesíteni. Ennek következményeként Naoroji és a miniszterek 1874 decemberében lemondtak.

Az év végén újabb fordulat következett be az eseményekben, amikor Phayre bejelentette, hogy kivizsgálta a mérgezési kísérlet körülményeit, és minden bizonyíték arra utal, hogy a fejedelmi udvar szolgálai követték el a tettet. A Pelly és F. H. Souter, a bombayi rendőri szervek egyik vezetője által végzett nyomozás, valamint a kihallgatások végül a fejedelem megvádolásához vezettek. Amikor erre a következtetésre jutottak, Pelly Malhar Rao azonnali leváltását javasolta Lord Northbrooknak, aki azonban azzal utasította vissza ezt a javaslatot, hogy egy ilyen lépés nem lenne összhangban az 1858-as királynői proklamációval, amiben Viktória királynő ígéretet tett a fejedelmeknek a jogaik, méltóságuk és a területeik tiszteletére, illetve véget vetett a Dalhousie-féle annexiós politikának.²²

Moulton szerint a főkormányzó saját jogtanácsosai által is megvizsgáltatta azokat az iratokat, amelyek alapján Pelly és Souter megvádolta a fejedelmet.

Ha a jogi tanácsosokkal konzultálva úgy gondoljuk, hogy elég erős az a fel-tételezés, miszerint Baroda fejedelme bűnös, javasolni fogjuk Baroda állam adminisztrációjának időleges átvételét [...].²³

Mivel a jogtanácsosok egyetértettek a bizonyítékokkal, és Malhar Rao elleni összeesküvés nyomaira sem bukkantak, Northbrook hivatalos vizsgálatot indított az ügyben, amelynek vezetője Sir Lewis Pelly lett.

1875. január 14-én az alkirály proklamációja nyomán sor került a barodai fejedelem letartóztatására, amelyről a *The Graphic* így számolt be:

²¹ MOULTON, *i.m.*, 76.

²² Claude MARKOVITS, *A history of modern India. 1480–1950*, Anthem Press, London, 2004, 347–348.

²³ Az alkirály távirata az indiaügyi miniszterhez, 1875.01.05. *Telegrams relating to Baroda affairs*. British Library, India Office Records and Private Papers, IOR/C/138 ff. 6–10.

[...] ennek megfelelően Pelly ezredes letartóztatta a fejedelmet felségárulás vádjával, mivel megmérgezte az Ő [ti. Viktória királynő] képviselőjét.²⁴

Pelly még aznap délután találkozóra hívta a helyi társadalmi és politikai elit tagjait, akikkel közölte, hogy sem ők, sem pedig az alkirály nem egy annexió előkészítéseként tekintenek az ügy eseményeire, és hogy annak lezárása után is megmarad a helyi indiai igazgatás a fejedelemségben. A *The Illustrated London News* minderről 1875. január 23-án megjelent cikkében számolt be, és kiemelte, hogy a brit kormányzat semmiképpen sem szándékozik annektálni a fejedelemséget.²⁵

Ezt követően a brit kormányzat felállította azt a bizottságot, amely Malhar Rao ügyében a további teendőket ellátta. Bár Northbrook eleve tervezte egy indiai tag bevonását a döntési folyamatokba, a marátha fejedelemségek – amelyek közé Baroda is tartozott – külön kérték tőle ezt a lépést. Ez a részvevő Dinkar Rao lett, aki kinevezését követően azt tanácsolta az alkirálynak, hogy több indiaira lenne szükség a bizottság soraiban, aminek hatására a hattagú bizottságba további két indiai tagot hívtak meg Szindhija és Dzsaipur maharadszáinak személyében. A brit közreműködők Sir Richard Meade és Philip Melvill voltak. Előbbi az 1873-as vizsgálatot irányította, utóbbi a nyugat-indiai nyelveket jól ismerő bíró volt. A bizottság feje Sir Richard Couch lett. A bíróság összetételére William Ballantine, a fejedelem ügyvédje az 1883-ban megjelent memoárjában így emlékezett vissza:

Senki sem vonhatja kétségbe, hogy egy ilyen bíróság kiválasztásával Lord Northbrooknak nem is lehetett más célja, mint kideríteni az igazságot.²⁶

A vád, amely alapján Malhar Rao a bizottság elé állt, felségárulás volt. Mivel a politikai ügyvivő – jelen esetben Sir Robert Phayre – Viktória királynő képviselőjeként látta el feladatait Barodában, így a vele szemben elkövetett bűncselekményeket a királynő elleni cselekedetnek tekintették.

Malhar Rao természetesen nem védelem nélkül lépett a „bírái” elé, ezt a feladatot William Ballantine látta el, aki a korszak egyik leghíresebb ügyvédje volt Nagy-Britanniában. Az ügy során számos hiányosságra és ellentmondásra hívta fel a bizottság figyelmét. Megkérdőjelezte a tanúvallomásokat, mivel a véleménye szerint azok szinte mindegyike rendőrségi őrizetben keletkezett,

²⁴ *The Graphic*, 1875.02.27.

²⁵ *The Illustrated London News*, 1875.01.23.

²⁶ Mr. Serjeant BALLANTINE, *Some Experiences of a Barrister's Life*, J. M. Stoddard, New York and Philadelphia 1883, 481.

és csak később jegyezték le őket. Sőt, a legfontosabb vallomások közül kettő a kegyelem ígéretének hatására született, amely a brit ügyvéd véleménye szerint befolyásolhatta azok tartalmát. Ezen kívül Ballantine felhívta a figyelmet arra is, hogy az egyes vallomások jelentős mértékben eltérnek, néhány kérdésben egyenesen ellentmondanak a bizonyítékoknak, a tanúkat pedig megbízhatatlannak minősítette. Az ügyvéd Phayre vallomását is megkérdőjelezte, hiszen a kirendelt azt állította, hogy november 9-e előtt többször is érezte ugyanazt az ízt a mindennap elfogyasztott sörbeten, ám arra már nem tudott magyarázatot adni, miért dobták ki ezeken a napokon az italt, és miért nem jelezte már korábban a gyanúját. Emellett Phayre vallomásában az szerepelt, hogy az ital rezes íze miatt nem itta meg az egészet, míg az orvosi vizsgálatok nem mutattak ki rezet a pohár alján talált üledékben. A *The Graphic* 1875. március 20-án publikált cikke szerint mindezek után Ballantine felolvasta a fejedelem nyilatkozatát, amelyben a Phayre és közte fennálló kapcsolatról számolt be:

[...] Ballantine bemutatott egy nyilatkozatot a Guicowartól, amelyben az ki-jelentette, nem tekinti személyes ellenfelének Phayre ezredest, és hogy egy levéllel már kieszközölte az ezredes visszahívását az alkirálytól, így nem volt indítéka a bűncselekményt elkövetni.²⁷

Az ügyvéd a védőbeszédben hangsúlyozta Malhar Rao ártatlanságát, illetve az ügyet hazugságok tömegeként jellemezte, amely tele van hamis vallomásokkal, és nem más, mint egy kitalált történet a fejedelem eltávolítására. Emellett hivatkozott a rendőrségi megfélemlítésre és manipulációra, azt állította, hogy Malhar Rao semmiképpen sem tett volna ilyen dolgot addig, amíg nem lehetett biztos az alkirály válaszában Phayre leváltását illetően. Vagyis az ügyvéd véleménye szerint a fejedelem ártatlan volt, így a trónjától sem lett volna megfosztható.

Az ügyész, Sir Andrew Richard Scoble azonban azt állította, hogy a tanúvallomások az eltérések ellenére minden fontos kérdésben megegyeznek, és nem a megfélemlítés eszközével születtek. Malhar Rao bűnösségét azzal is próbálta alátámasztani, hogy a védelem nem tudott olyan tanúkat felmutatni, akik a fejedelem ártatlanságát igazolták volna, márpedig valaki egészen addig bűnös, amíg nem tudja bizonyítani az ártatlanságát. A *The Illustrated London News* így összegezte az ügyész záróbeszédének lényegét:

A fejedelem nem egy sorsüldözött herceg, hanem egy bűnöző, aki megérdemli a büntetést [...].²⁸

²⁷ *The Graphic*, 1875.03.20.

²⁸ *The Illustrated London News*, 1875.03.20.

A *The Graphic* szintén beszámolt a vizsgálat lezárásáról és az ügyész beszédéről:

Kijelentette [ti. az ügyész], hogy a tanúk az igazat mondták, a Guicowar bűnössége megalapozott, végezetül azt állította, imádkozik Istenhez, hogy a bizottság tisztességes döntésre juthasson.²⁹

Az ítélet és az ügy hatása

Az ügy végül nem bizonyult olyan egyszerűnek, mint a brit kormányzatban várták. A bizottság angol és indiai tagjai ugyanis nem tudtak megegyezni Malhar Rao bűnösségét illetően, így a tőlük várt jelentést sem tudták elkészíteni. Az angolok által elküldött beszámoló Scoble állításaival értett egyet, vagyis a fejedelem bűnösségét támasztotta alá, míg az indiai tagoké ennek ellenkezőjéről adott számot. Az utóbbi jelentés szerint a bizonyítékok hiányosak voltak, a tanúvallomások bizonytalanok, és mindezek alapján a vád nem állta meg a helyét. A *The Times* éppen azt a megegyezésre való képtelenséget hangsúlyozta az 1875. április 1-én megjelent cikkében:

[...] a Bizottság tagjai képtelenek elfogadni egy véleményt a Guikwar bűnösségével kapcsolatban [...].³⁰

Az elkészülő két külön beszámoló alapján az alkirályé volt a feladat, hogy döntson Malhar Rao sorsáról. A *The Graphic* egyik beszámolója szerint ez rendkívül kényes helyzetet eredményezett, amelyben az alkirály felelőssége óriási volt, és az eltérő jelentések miatt csak a saját ítélőképességére hagyatkozhatott:

Ahogy a dolgok jelenleg állnak, a legmegterhelőbb felelősség az alkirályé, aki kénytelen lesz a saját ítélőképességét használni, hogy megszülessen az ítélet. [...] Bármilyen is lesz a döntés, mélységesen sajnálatos dolog, hogy a bizottság képtelen megegyezésre jutni.³¹

Ugyanerről a kényes helyzetről a *The Times* így írt 1875. április 1-én:

A kormányzat [...] két egyformán fájdalmas alternatíva között találta magát.³²

²⁹ *The Graphic*, 1875.03.27.

³⁰ *The Times*, 1875.04.01.

³¹ *The Graphic*, 1875.04.03.

³² *The Times*, 1875.04.01.

Lord Northbrook és a tanácsadói 1875 áprilisában ültek össze, hogy a jelentések alapján döntést hozzanak a mérgezési ügyben és Malhar Rao további sorsáról. A döntés egybehangzó volt, és a fejedelmet bűnösnek találták. Ám a Whitehall beleegyezését egyelőre nem kapták meg a leváltáshoz. Ezt jól mutatta az a távirat, amelyet Londonból küldtek április 23-án Northbrook számára:

A tények ezen állása szerint egyértelműen azon a véleményen vagyok, hogy bármilyen jelentés és bizonyíték legyen, nem kiálthatod ki [ti. a fejedelmet] bűnösnek ebben a vádban.³³

A kabinet, különösen Salisbury félt, hogy a körülményeket tekintve ez túl erős lépés lenne, és egy kompromisszumos megoldást javasoltak. Eszerint a fejedelem leváltása nem a mérgezési ügy, hanem a korábbi politikai tevékenysége, vagyis a rossz kormányzás következménye volt.³⁴

A brit lapokban ez májusban volt olvasható. A *The Graphic*, miután beszámolt az alkirályi proklamáció tartalmáról, kiemelte:

Az ok, amely megerősítette ezt a lépést, a Guicowar notórius kötelezettségszegése volt, a nagyfokú rossz kormányzás, és a szükséges reformok végrehajtására való képtelenség. Továbbá, a kormányzat véleménye szerint az ő restaurálása hátrányosan érintené Baroda népét, és összeegyeztetetlen azzal, hogy a meglévő kapcsolatok a megfelelő formában maradjanak fenn az indiai kormányzat és Baroda között.³⁵

Moulton értékelése szerint az ügy mindkét fél számára sajnálatos módon ért véget, a bizottság munkáját pedig bohózatként jellemezte. Tanulmánya szerint az éppen azért ült össze, hogy a múlt bűnei miatt vonja felelősségre a fejedelmet, mindezt annak ellenére, hogy az 1873-as vizsgálat után 17 hónapos „próbaidőt” kapott.³⁶

A döntés értelmében 1875 áprilisának végén Malhar Raót megfosztották a fejedelmi címétől, és eltávolították Barodából. Ezt követően azonban a kormányzat legnagyobb problémája a trónöröklés kérdése volt. A britek a helyzet megoldására Sir Madhava Raót nevezték ki miniszternek, majd egy hónappal később döntés született az új fejedelem személyéről. A Gaikwad család távoli

³³ Az indiaügyi miniszter távirata az alkirálynak, 1875.04.23. *Telegrams...*

³⁴ MOULTON, *i.m.*, 90–91.

³⁵ *The Graphic*, 1875.05.01.

³⁶ MOULTON, *i.m.*, 92.

ágának tagja, egy 10 éves gyermek lett az új uralkodó III. Sayaji Rao néven, akit Khande Rao özvegye fogadott örökbe.

Az évekig tartó politikai krízis hatással volt a britek indiai kormányzására. Ám ezeket a következményeket az általam felhasznált három tanulmány egészen eltérően értelmezte, más szempontok kerültek bennük a középpontba.

Moulton véleménye szerint a Baroda-krízisnek azonnali és hosszú távú hatásai is voltak. A tanulmányában kiemelte, hogy Malhar Rao eltávolítása, az indiai „bírák” figyelmen kívül hagyása erősítette a faji színezetet, aláásta a brit igazságosságba vetett bizalmat, illetve nemzeti neheztelést ébresztett az indiaiak körében. Ám hangsúlyozta azt is, hogy az annexió elkerülése megerősítette a fejedelemségek és az angolok kapcsolatát, és azt az elgondolást, hogy az uralkodókat a birodalmi struktúra fontos elemeinek tartották. A legfontosabb eredményként azonban III. Sayaji Rao és Madhava Rao reformkészségét, illetve a pozitív változásokat nevezte meg.³⁷

Copland ezekkel szemben a brit kormányzatban beálló változásokat emelte ki. Véleménye szerint ez az ügy adott okot arra, hogy tisztázzák Kalkutta és Bombay viszonyát, illetve pontosabban meghatározzák az elnökségek és a főkormányzó jogait Barodában. 1875-től kezdve ugyanis Baroda az alkirály befolyása alá került, és a Bombayi Elnökségnek már nem volt beleszólása az ügyvivő kinevezésébe, sem a fejedelemség ügyeibe. Emellett arra is rámutatott a tanulmányában, hogy mivel Phayre a Bombayi Elnökség képviselője volt, cselekedetei a bombayi kormányzatnak is felróhatóak.³⁸

Rowbotham szerint viszont az ügy következményeként alakult ki a századvég brit kormányzásának rugalmatlanabb, kevésbé nyitott, fajgyűlölbő és jobban központosított jogi politikája.³⁹ A tanulmány emellett azt is kiemelte, hogy ez az ügy egy kínos jogi komédia volt a brit kormányzat számára. Véleménye szerint a Baroda-krízis egy olyan epizód Brit-India történetében, amelyben jól látható, hogyan befolyásolhatják az előítéletek, valamint a feltételezések a döntéshozatalt, és miként képesek felfüggeszteni a szokásos jogi normákat.⁴⁰

A *The Illustrated London News* 1875. május 1-én megjelent cikkében – ismerve a vizsgálat eredményeit és az „ítéletet” – hasonló véleményt fogalmazott meg az ügyről:

A Guicowar epizód kétségkívül kínos volt [...].⁴¹

³⁷ MOULTON, *i.m.*, 94.

³⁸ COPLAND, *i.m.*, 117–119.

³⁹ ROWBOTHAM, *i.m.*, 402–403.

⁴⁰ ROWBOTHAM, *i.m.*, 379.

⁴¹ *The Illustrated London News*, 1875.05.01.

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy bár a barodai események nem okoztak olyan mértékű változásokat, amelyek India mindennapjaira és annak kormányzására komoly hatással lettek volna, a korabeli brit sajtó mégis kiemelt kérdésként kezelte az ügyet.

A sajtó főbb témáit elsősorban az események bemutatása adta, ám ezek mellett mindhárom sajtótermék nagy hangsúlyt fektetett a két főszereplő jellemének bemutatására, a vizsgálati és a döntéshozatali folyamat részleteire, annak kétséges pontjaira (mint például a tanúvallomások megkérdőjelezése), illetve az ítélet megszületésének dilemmáira is. Ezek alapján a lapok kritikus véleményt alkottak az ügygel kapcsolatban. A *The Times* 1875 februárjában megjelent cikkében kifejtette, hogy ez a kemény bánásmód, amelyet jelenleg alkalmaznak a fejedelemmel szemben, nem vet jó fényt a britek indiai kormányzására.⁴²

A lapok emellett felhívták az olvasók figyelmét arra is, hogy ez lényegében egy precedens nélküli eset, amelyben az angol jogi gyakorlatok alkalmazása lehetetlen lenne. A *The Times* szerint az egyetlen hasonló esetnek az 1858-as II. Bahádur-sáh elleni pert lehetne nevezni, ám az egy igen zavaros időszakhoz, az 1857–1858-as felkeléshez köthető, tehát mégsem lenne a legjobb példa.⁴³ A nyugati jogi elemek használatát pedig az összes lap rossz lépésnek ítélte. A *The Graphic* 1875. április 3-i cikkében veszélyesnek és abszurdnak titulálta az Angliában elfogadott és alkalmazott eszközök segítségével való vizsgálatot.⁴⁴

A Baroda-krízis lényegét a *The Times* egyik cikke rendkívül jól ragadta meg. Eszerint bár Baroda nem az elsőrangú indiai fejedelemségek között szerepelt, maga az ügy mégis óriási érdeklődést váltott ki, és annak ellenére képes volt befolyással lenni Brit-India kormányzására, hogy az események a szubkontinens történetének egy egészen kicsi szegletét alkották.⁴⁵

⁴² *The Times*, 1875.02.05.

⁴³ *The Times*, 1875.02.05.

⁴⁴ *The Graphic*, 1875.04.03.

⁴⁵ *The Times*, 1875.02.05.

Felhasznált irodalom

Elsődleges irodalom

BALLANTINE, Mr. Serjeant: *Some Experiences of a Barrister's Life*, J. M. Stoddard, New York and Philadelphia, 1883.

MUKHERJI, Panchanandas (ed.): *Indian Constitutional Documents 1773–1915*, Thacker Spink & Co., Calcutta, 1915.

Telegrams relating to Baroda affairs. British Library, India Office Records and Private Papers, IOR/C/138 ff. 6-10.

The Graphic, 1874–1875. www.galegroup.com [2015. 06. 07–2015. 06. 09.]

The Illustrated London News, 1874–1875.

The Times, 1874–1875. www.gale.cengage.co.uk/times.aspx/ [2015. 02. 18.]

Másodlagos irodalom

COPLAND, I.F.S.: „The Baroda Crisis of 1873–77: A Study in Governmental Rivalry”, *Modern Asian Studies*, 1968/2, 97–123.

DODWELL, H.H. (ed.): *The Cambridge History of the British Empire, British India 1497–1858*, University Press, Cambridge, 1929, 4. kötet.

Imperial Gazetteer of India, The Clarendon Press, Oxford, 1908. 7. kötet <http://dsal.uchicago.edu/reference/gazetteer/toc.html?volume=7> [2016. 05. 14.]

MARKOVITS, Claude: *A history of modern India. 1480–1950*, Anthem Press, London, 2004.

MOULTON, E.C.: „British India and the Baroda Crisis 1874–1875: A Problem in Princely State Relations”, *Canadian Journal of History*, 1968/1, 68–94.

ROWBOTHAM, Judith: „Miscarriage of Justice? Postcolonial Reflections on the ‘Trial’ of the Maharajah of Baroda, 1875”, *Liverpool Law Review*, 2007/3, 377–403.

Abstracts

Kornélia Bán

“Bred on horsehair” – The significance of the horse in Mongolian traditional culture

This research looks at the significance of horses in the Mongolian culture. How do Mongolians treat these animals alive, and how when dead? This study shows the treatment through works with horses (for example gelding and milking,) and sets a new typology for better understanding. Based on fieldworks from 2014 and 2015 it adds new data (involving taming, vaccination and slaughter) to the basic knowledge of modern Mongolian horse-culture. The research is a partial study of a bachelor thesis in Mongolian Studies.

Levente Gégény

Egyptian courier – Napoleonic propaganda through the articles of Courrier de l'Égypte and La Décade égyptienne, in the context of the Anglo-French conflict

The French campaign in Egypt is one of the early, but important parts of the Anglo-French conflict. However, Egypt and Syria proved to be a difficult mission. The campaign has become the first serious challenge not only for the expeditionary army, but also for the Napoleonic propaganda. Two journals, *Courrier de l'Égypte* and *La Décade égyptienne* published by the Institut d'Égypte, have been major cogs in this propaganda machine. In this study I am trying to present the propagandistic strategies of these journals during the campaign focusing on how Napoleon and his generals trying to present the importance of Egypt in the war against England, both for the French public, the soldiers and the locals.

Bence Grezsa

Relation between symbolism and compounds in Aral-Caspian Kipchak languages

The “classical” way of the word formation is the suffixation in Kipchak languages. Nevertheless, new words or expressions could be formed by compounds

as well, which consist of two or more constituents. This process of word formation is very productive in Aral-Caspian Kipchak languages. The symbolic meaning of the constituents plays a great role in the semantic interpretation of the compounds. The study focuses on the presentation of these compounds in Kazakh, Kirghiz, Karakaplak and Noghay.

Márta Kovács

Guicowar on Trial – The Baroda poisoning case of 1874–1875 and its effects on the government of India

In my essay, I present a significant event of the history of India that played an important role in changing the image of the subcontinent in British public opinion and had a major effect on the relationship between the British government and the Guicowar (Maharaja) of Baroda. My research concentrates on the poisoning case of Baroda in 1874–1875 and its judgement in the British press. I present my findings with the help of different sources, such as the contemporary articles in the newspapers (The Times, The Illustrated London News and The Graphic). I look for the answers how the British public reacted to this event, and what people could read about it in the newspapers.

Franciska Kövi

Rome and Egypt in the 2nd century AD. Emperor Hadrian, the traveller

In 31 BC Egypt became the province of the Roman Empire; the culture, religion and art of the land of the pharaohs have changed. After the negative attitude of Augustus, Hadrian was the emperor, who loved, what is more, admired the ancient Egypt. This paper presents the most important religious buildings of this era in Egypt and also in Rome, furthermore introduces the emperor's fascinating complex building, the Villa Adriana in Tivoli.

Huba Lőrincz

The functional and iconographical examination of the BM 1930-5-8,218 incense-burner from Nineveh

The BM 1930-5-8,218 object found in Nineveh, resides in the collection of the British Museum and can probably be dated to the 7th century BC. There have

been several theories regarding its function. Some imagined it as an Assyrian altar, others viewed it as a pedestal, however the most likely explanation – based on analogies and the burn marks on its surface – is, that it was used as an incense-burner.

The purpose of this study is to determine the ritual function of the incense-stand by examining the representations of the four mixed creatures (scorpion-man, goatfish, fishman and bullman) and the crenellation pattern on its sides, and interpreting it within the Mesopotamian cultural area.

Mónika Nyitrai

Lions in ancient Mesopotamia

Lions were popular animals in the ancient Near East, including Mesopotamia. The rulers were hunting them, but they were also attributing symbolic meanings to them (for example lions were regarded as the symbols of kingship). The aim of this study is to present the roles of these big cats mainly through the Sumerian and Akkadian terms used for their denominations and also their pictorial representations. Besides the examination of some cuneiform sources (especially Neo-Assyrian royal inscriptions of Tiglath Pileser III, Sargon II, Sennacherib and Esarhaddon) these representations of lion hybrids are presented in this study.

Tamás Tóth

Visual representations of the East in early 20th century Hungarian orientalist travelogues of the Far East

In their travelogues, Hungarian orientalist Benedek Baráthosi Balogh, Count Péter Vay, Ferenc Gáspár and Dezső Bozóky offer visual representations of East Asian countries such as China, Korea and Japan. In this paper I analyse the photo appendixes attached to these works that were published in the first decades of the 20th century. I compare the photos taken of East Asian countries with the ones taken of Russia. After sorting the photos by country and then by theme, I compare and contrast how each country is represented. The landscape, architecture and the natives are more common themes in the photos of China, Korea and Japan. In contrast, the appendixes contain far more urban photographs of Russia. I also elaborate on the scale of photos that depict women. I claim that the visual representations offered by these four orientalist are often more stereotypical than their texts.

Balázs Veres*On the edge of the old and new – The work of Dashdorjin Natsagdorj through his metaphors*

In this article I am giving a brief summary of the oeuvre of Mongolia's most popular and well-known poet, the reformer and pioneer of the modern literature, Dashdorjin Natsagdorj. Also, I am depicting the cultural and political background that affected him and his style. Thus, we can get a concrete image of what is called the new modern Mongolian literature in the 1920's, which impregnated the 20th century's cultural life in Mongolia. I chose some of the most important symbols he used in his works, and I am also taking examples from his poems including short stories. Later, this topic would be a part of a more complex study, continued and examined more thoroughly.

Contributors

Kornélia BÁN is a bachelor student of Eötvös Loránd University on Mongolian Studies and is a member of Eötvös József Collegium. She graduated in 2016 and continued her studies in the same department as a master student. The research published here is a partial topic of her thesis, *“Bred on horsehair” – The significance of the horse in Mongolian traditional culture („Akik lósörényen növekedtek” A ló jelentősége a mongol hagyományos műveltségben)*. She won the scholarship of Balassi Institute to study in Mongolia in the fall semester of 2014. One year later, in the summer of 2015 she traveled to Mongolia again, worked, learned the language and took part in some research. During these two visits, she collected data concentrating on Mongolian horse-culture.

Levente GÉGÉNY completed his Bachelor of Arts and Master of Arts in History at the University of Debrecen, Hungary. In 2015, he started a PhD on ‘Economic Warfare and Illegal Trade During the French Revolution and Napoleonic Wars’ at the University of Debrecen.

His research interest focuses on the economic warfare in the context of the Anglo–French conflict from 1793 to 1815. He looks primarily at the use and usability of illegal activities like smuggling, contraband, piracy and illegal trade during economic regulations between France and England. He also has a wider interest in the history and cultural history of warfare during the Napoleonic wars.

Bence GREZSA works as a PhD researcher at the University of Szeged, at the Department of the Altaic Studies. His field of research is connected to the Aral-Caspian Kipchak languages, mainly to historical comparative linguistics. Since the beginning of his scientific activity he has published two articles about the colour names in Kazakh languages from the aspect of semantics, and about the etymology of the religious terminology in Kazakh language. His future dissertation focuses on the denominal nouns in the above-mentioned Aral-Caspian Kipchak languages from the comparative historical point of view.

Márta Kovács is a third-year student at the Doctoral School of History and Ethnography, at the University of Debrecen. Her aim is to reveal what information the British people had access to regarding the colonial policy, India and events in India in the second half of the 19th century (c. 1857 – 1885). The topic of her research is the connection of India's events and the British public opinion. She would like to demonstrate how judgments were changed in Parliament and in the press, and how they were presented to the newspaper-reading public. She tries to compare the popular image of India to understand the problem-solving and decision-making mechanisms, and the way they were represented in society.

She has published several articles on this topic. For example, *The Mutiny and its consequences, Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780–1870* (review), *Political Significance of Prince of Wales' Tour in India in 1875*.

Franciska Kövi was born in 1988 in Budapest. Studied Egyptology and Art at Eötvös Loránd University. After her graduation, she completed Religious Studies at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Budapest from 2012–2015. In 2017, she begins her PhD studies at the Faculty of Education and Psychology at Eötvös Loránd University. The subject of her research is the multicultural education and the development of this sector. Her latest publication is „The beer and the wine in Egypt. The ancient beer- and winemaking.” (forthcoming)

Huba Lőrincz (born on 25th April 1990) is a BA graduate archaeologist at Eötvös Loránd University of Budapest. Specialized in Near Eastern archaeology, his field of expertise is the study of the role of mixed creatures in Neo-Assyrian ritual iconography.

In the autumn of 2015 he won an Academic Scholarship of the Faculty of Humanities with his paper entitled “Human-headed bison statuettes in the 2nd dynasty of Lagash” (*Fekvő, emberfejű bikaszobrocskák a II. lagasi dinasztia korából*). In it he reconstructed a group of Mesopotamian human-headed bison statuettes from the late 3rd millennium BC based mainly on their stylistic features and examining the origin and symbolism of the character.

He finished his thesis in the spring of 2016 about a Neo-Assyrian incense-burner found in Nineveh. During his research, he examined the object directly in the Study Room of the British Museum, conducting iconographical and functional examinations, and used the relevant cuneiform Akkadian sources.

Mónika NYITRAI (born on 12th of January 1989) has been awarded a Bachelor's degree with the professional qualification of philologist in Ancient Languages and Cultures, specialised in Assyriology at Eötvös Loránd University (ELTE) in 2015. The title of her BA thesis is *The Amarna Correspondence: The Cyprus Letters*, in which she prepared the transliteration, translation, commentary and interpretation of the eight Alashia letters. She started her Master's education in Assyriology of ELTE in September 2015. In her MA thesis she is concerned with the ancient Mesopotamian big cats especially with the lemmas used for the denominations of these animals and also with their pictorial representations.

She is interested in the ancient Near Eastern diplomatic and trade relations and the roles of the big cats.

In 2013 she won the first place of the Akkadian translation competition of ELTE's Institute of Ancient Studies. She has been a member of the Hungarian Society for Ancient Studies from 2012.

Tamás TÓTH (1990) is a postgraduate student of the Doctoral School of History and Ethnology at the University of Debrecen. His field of research is Orientalism in Central-Europe, as well as Japanese–Hungarian relations in the first half of the 20th century. In his paper published in a proceedings (*Közel, s Távol III.*, 2013) he elaborated on the antagonistic opposition between East and West in *Dai Nippon*, a travelogue by a Hungarian Turanist writer, Benedek Baráthosi Balogh. He published his first paper in English in 2015 on the press lawsuit between Jūichirō Imaoka, a Japanese scholar who lived in Hungary during the interwar period and his former friend and patron Baráthosi Balogh.

Balázs VERES completed his Mongolian Studies MA in 2015, now, as a PhD student his main topic in modern (20th century) Mongolian literature. He got the opportunity to have a scholarship in Mongolia for half a year (2012 first semester), then an other short-term study (October, November 2013). He also translates from Mongolian into English and Hungarian, focusing basically on modern literature. Recently, he has been studying social realism in Mongolia and Buryatia, planning to make there some fieldwork as well.

